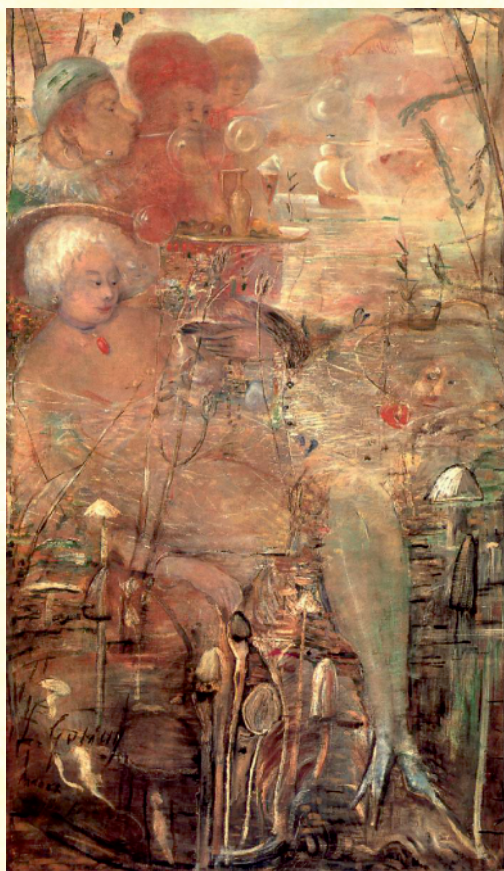

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI

SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

DROGOK ÉS EMBEREK
AZ ORGANIKUS ÉPÍTÉSZET MEGYÉNKBEN
KRÚDY GYULA KULTUSZA

2019
•
II.

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

A MEGYE ÖNKORMÁNYZATÁNAK FOLYÓIRATA

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT

54. ÉVFOLYAM, 2019. II. SZÁM

E számunk megjelenését támogatta:
Nemzeti Kulturális Alap
Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata

Főszerkesztő:

Karádi Zsolt

Szerkesztőség:

Antal Balázs, Babosi László, Béres Tamás, Marik Sándor, Nagy Zsuka

Nyomdai előkészítés, tördelés:

Talpas Design Grafikai Kft., Nyíregyháza

Kiadja:

Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Felelős kiadó:

Tomasovszki Anita igazgató

A szerkesztőség címe: Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Levél cím: 4401 Nyíregyháza, Pf. 23. Telefon: (42) 598-888, fax: 404-107

E-mail: szabolcsi.szemle@gmail.com

<http://mzsk.hu/szemle>

ISSN: 1216-092X

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap ügyfélszolgálati irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál.

Évi előfizetési díj 2000 Ft.

Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle nevet!

A folyóirat Nyíregyházán megvásárolható

a Móricz Zsigmond Megyei és a Városi Könyvtárban,

Budapesten az Írók Boltjában, VI. kerület Andrásy út 45.

Nyomda: IMI Print Kft., Nyíregyháza

Tartalom

DROGOK ÉS EMBEREK

ASZALÓS ÉVA

A prekolumbián kultúrák „tektonikus” vallási rendszerei és a hallucinogén növények fogyasztása 4

CS. JÓNÁS ERZSÉBET

Olvasásterápia a szenvedélybetegség gyógyításában (Dosztojevszkij és a játékszenvedély) 12

LAKATOS ARTÚR LÓRÁND

A drogtermelés és forgalmazás geopolitikai és geoökonómiai aspektusai 23

MADARÁSZ IMRE

„A lázadás vátesze” – Carducci „sátáni verse” 38

PÉRI BENEDEK

Gyógyszerből „hangulatjavító”: egy partidrog karrierje az Oszmán Birodalomban 45

SIMON CSABA

Hallucinogén szerek használata a sámánhitű népek körében 57

INTERJÚ

MARIK SÁNDOR

Nemzeti kincsünk, a Pálinka

– Beszélgetés Szilágyi Lászlóval, a Magyar Arany Érdemkereszt kitüntetettjével 69

ÉPÍTÉSZET

KULCSÁR ATTILA

Az organikus építészet Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei gyakorló terepe I. 83

KULTUSZ – IRODALOM

PÁL ANDREA

Egy kultusz bölcsőjénél 96

MÁRIÁS JÓZSEF „Száz év kaland” – Kántor Lajos és Láng Gusztáv új monográfiája az erdélyi magyar irodalomról	108
---	-----

KAMASZ TERASZ

NAGY ZSUKA, BÉRES TAMÁS A következő generáció – Versek és prózák a Kamasz Teraszról	122
BARKÓCZI ESZTER Akit szerettem	123
MAGYAR BOGLÁRKA Így lesz	125
Megálló	126
SOMOSI ZSUZI Kamillák	129
TÓTH VIRÁG Szivárványka (Drog)	133
Kétely	134
Szívurokszatyor	135
Bábkislány	136

A borítón GULÁCSY LAJOS *Az ópiumszívó álma* című festménye látható

ASZALÓS ÉVA

A prekolumbián kultúrák „tektonikus” vallási rendszerei és a hallucinogén növények fogyasztása*

Peter T. Furst a témával foglalkozó műve bevezetőjében² rámutatott arra a különös tényre, hogy a világon a pszichoaktív növények mintegy 85%-a az Újvilágban terem. Az Óvilágban csupán 8–10 hallucinogén növény van, ellenben az Újvilágban 80–100. Ezek kisebb dózisban stimuláló, gyógyító hatásúak, nagyobb dózisban eszméletvesztést, halált is okozhatnak. Az eurázsiai civilizációkban a következő növények örleményeit, nedvét használták tudatmódosító szerként: a kerti mákot, a kendert, a sisakvirágot, a nadragulyát, a mandragórát, a beléndeket, a szíriai ruta különböző fajait és a pszichotropikus gombákat.

Azonban, az Óvilág civilizációs történetében egy figyelemre méltó fejlődésfolyamatot figyelhetünk meg. Az ekés földművelést folytató, gabonatermesztő, városias vaskori civilizációkban és a velük állandó konfliktusban álló lovas harcmódot folytató, sztepei kultúrákban a kemény narkotikumokat fokozatosan felváltották a pszichoaktív, szeszes italok (sör, bor, kumis).

A háború, a lövontatta harci kocsik elterjedése, a férfiközösségek összejöveteli és a szeszesital fogyasztása szoros kapcsolatban állt egymással.³ Emellett az Óvilág vallási rendszereiben radikális változások következtek be. Az Újvilág és Eurázsia civilizációs fejlődésében mélyreható választóvonalnak bizonyult az i.e. 900–200 közötti időszak. A keleti vallásfilozófiákban, a zsidó vallásban és a hellén racionális filozófiában olyan gondolatok fogalmazódtak meg, mint az erőszakmentesség, az egyén önismeretének és önkontrolljának fontossága. A személyes jellegű hit elsősorban nem az áldozattételben nyilvánult meg, hanem a szent iratok tanulmányozásában és az imádkozásban. A természet és társadalom törvényszerűségei megismerhetők, a világegyetemben pedig rend uralkodik.

* Az itt következő dolgozatok előadásként hangoztak el 2018. november 13–14-én Nyíregyházán, a Jósza András Múzeumban a *Drogok térben és időben. Rejtett univerzumok, belső valóságok* című tudományos konferencián.

² PETER T. FURST: *Hallucinogens and Culture*. San Francisco, 1988. Chandler and Sharp, 2–3. [FURST, 1988.]

³ ANDREW SHERRATT: *Alcohol and Its Alternatives*. In: *Consuming Habits: Drugs in History and Anthropology*. Ed. Jordan Goodman. London and New York, 1995. Routledge, 16–17. [SHERRATT, 1995.]

Az eurázsiai vallási rendszerek, vallási képzetek a sámánizmustól a politeista termékenységvallásokon keresztül a zsidó, keresztény és az iszlám vallásban eljutottak az egyetlen elvont isten monoteizmusáig. A kereszténységben a ciklikus történelemszemléletet a lineáris történelemszemlélet váltotta fel, a keresztény Isten sem állat-, sem emberáldozatot nem követel a hívő embertől.⁴

Ezzel szemben az Újvilágban a ló, kerék, szekér hiánya, a rendkívül kevés háziastított és teherhordó állat, továbbá a vulkánikus hegyláncok és trópusi őserdők révén elzárt közösségek léte miatt radikális változások nem figyelhetők meg a vallási rendszerekben. Annak ellenére, hogy a kontinens észak-déli tengelye a technikai-kulturális vívmányok terjedését – a fentebb említett tényezők mellett – lelassította; Mezo-Amerika és Dél-Amerika kultúráinak vallási rendszerei között figyelemre méltó hasonlóság van. Ezek a közös sajátosságok a két „anyakultúrától”, tehát a preklasszikus olmék és a korai horizonthoz tartozó andoki Chavin kultúrától az I. évezredi klasszikus civilizációkon keresztül, a XV. században virágkorát élő azték, a posztklasszikus maja és az inka kultúrákig kimutatható.

A kutatók jelenlegi álláspontja szerint két tényező játszott ebben döntő szerepet, s ezek elválaszthatatlanok a hallucinogén növények szakrális funkcióitól. Az Újvilágban élő emberi közösségek számára a trópusi éghajlati öv időjárás viszonyai, – a hatalmas vulkánkitörésekkel és földrengésekkel, az El Niño által előidézett hurrikánokkal, szökőárakkal, földcsuszamlásokkal, a néha hetekig nem látható Nappal – pusztítóak és kiszámíthatatlanok voltak. Az emberi civilizációkra állandó veszélyt jelentő, szélsőséges természetföldrajzi viszonyok az újvilági vallási rendszerekre döntő hatást gyakoroltak. Az Óvilág termékenységvallásaiban az áldozati ajándékokat az istenek előbb-utóbb meghálálták, tehát „együttműködők” voltak. Az állandó félelemben élő újvilági emberi közösségek a haragos és kiszámíthatatlan természeti istenek kiengesztelésére, a katasztrófák elodázására törekedtek. Ez önpusztító mechanizmust szült, ugyanis a XV. század végén a mexikák civilizációjában az egyre gyakoribb természeti katasztrófák miatt a véráldozatok számát óriási mértékben megnövelték. Az azték civilizáció saját erőforrásait pusztította el. Peregrine Horden és Nicholas Purcell – tekintettel a zoomorf természeti istenek kiengesztelésének reménytelenségére – az újvilági vallási rendszereket „tektonikus” vallásoknak nevezi.⁵ A hallucinogén növények fogyasztásával elért extatikus állapot bátorságot, erőt adott a rettegésben élő újvilági ember számára, a közösen átélt szakrális élmény mérsékelte kiszolgáltatottságát, sebezhetőségét.

Az újvilági civilizációk vallási rendszereiben jelen van az ősi sámánhit, tehát nem csupán az észak-amerikai és amazóniai indián közösségek gondolkodására és a természetfölötti erőkkel való kapcsolattartására volt jellemző. Peter T. Furst véleménye szerint a Szibériából az i.e. 20 ezer és 12 ezer közötti periódusban a beringiai-alaszakai jégmentes folyosón átkelő vadászközösségek hozták magukkal az amerikai kontinensre. Ez a szellemi örökség az összes prekolumbián civilizációban megtalálható.⁶ A sá-

⁴ SHERRATT, 1995, 30–35.

⁵ PEREGRINE HORDEN – NICHOLAS PURCELL: *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History*. Oxford, 2000. Blackwell, 147–148.

⁶ FURST, 1988, 6–7.

mán lélekrepülése, a testtől elváló beteg lelkek felkutatása, az állattá váló átalakulás, a vele való kommunikáció, az állat befolyásolásának gondolata, az ősök megidézése nemcsak a két „anyagkultúrában” van jelen, hanem a maja és mexika sámán-királyok és sámán-papok szertartásaiban is.⁷

A zoomorf istenekkel való kapcsolatteremtés a transzformáció révén válik élményszerűvé, drámaivá. Tehát a sámán-királyok, sámán-papok és a harcos elitréteg a szertartások során jaguárrá, pumává, kígyóvá, sassá és ezen zoomorf isteneket egyesítő, szintetizáló Tollaskígyóvá változott át, aki a világegyetemet testesítette meg. A transzformáció tudattalan, extatikus állapotban történt, amit a hallucinogén növények fogyasztása idézett elő.⁸

Michael J. Harner saját kutatásaira hivatkozva, szemtanúként állítja, hogy a sámánizmus napjainkban is jelen van számos törzs hitvilágában. Délkelet-Peru esőerdőjében, a Cashinahau falujában élő mintegy 500 fős közösségében a férfiak hetente egy alkalommal ayahuascát isznak, amit az amazóniai térségből érkező *Banisteriopsis* növényből készítenek. A harminet, harmolinet tartalmazó ital fogyasztásakor kokalevelekből gyúrt labdacsokat, bolákat is rágcsálnak. Tehát a pszichoaktív, stimuláló kokával hosszan elhúzódóvá teszik a transzállapotukat. Vízióikat közösen megbeszélik. Kígyókat, jaguárok, hatalmas pillangókat látnak, őseik szellemeivel találkoznak, lelkük tértől és időtől független vándorlásra képes. Ezek a víziók figyelmeztetik őket a közösségre váró csapásokra (éhínségek, betegségek, természeti csapások).⁹

A prekolumbián civilizációk hitvilágáról, szertartásairól, a szertartásokon az elitréteg által fogyasztott tudatmódosító hallucinogén növények fogyasztásáról jelentős mennyiségű forrás áll rendelkezésünkre. A napról-napra gyarapodó régészeti leletek a legfontosabbak. Így a szakrális központokban felépített piramisok, szentélyek, labdajátékterek, sztélék domborműves ábrázolásai és a falfestmények, emellett a szobrászati alkotások és a kerámia díszítései. Az andoki civilizációkban a szöttesek motívumkincse is fontos információkat közvetít számunkra. A halottkultusszal összefüggő leletegyüttesek minden kétséget kizáróan bizonyítják a hallucinogén és pszichoaktív növények fogyasztását. Így a múmiák hajszálának vizsgálata,¹⁰ a halott mellé helyezett kokalevelek vagy a kosárkákban található növények maradványai, a mozsarak, kanalak, spatulák, a tubákolásra használt eszközök egyaránt erősítik az újvilági ember vágyát a transzállapot átélésére.

Az andoki civilizációkban a leggyakrabban használt tudatmódosító növény a harmine tartalmú *Banisteriopsis* volt, amelynek több mint 100 faja ismert az Amazonas-medencében. Már 5000 évvel ezelőtt is használták a törzsi rituálékban és az Arica térségben talált múmiák is ezt támasztják alá. A növény kérgéből, hajtásából és leveléből készített főzetet, az ayahuascát a kecsuák is fogyasztották a szertartások során.

⁷ MICHAEL J. HARNER: *Hallucinogens and Shamanism*. Oxford and New York, 1973. Oxford University Press, 29–31. [HARNER, 1973.]

⁸ NICHOLAS J. SAUNDERS: *People of the Jaguar: The Living Spirit of Ancient America*. New York and London, 1989. Souvenir Press, 80–82. [SAUNDERS, 1989.]

⁹ HARNER, 1973, 12.

¹⁰ UAN P. OGalde – BERNARDO T. ARRIAZA – ELIA C. SOTO: *Prehistoric psychotropic Consumption in Andean Chilean mummies*. *Nature Proceedings*: hdl: 10101/npre. 2007, 1368.1: letöltés: 2018. augusztus 17.

Ami az írott forrásokat illeti, a mexikák, a maják és a mixtékek kódexeiből sajnos csak 16 maradt ránk, ugyanis a többit a spanyolok elégették. A mexikák és a maják eredetéről, isteneikről, a mexikák vándorlásáról, birodalomépítéséről, a mezo-amerikai civilizációk kedvenc szakrális sportjáról, a labdajátékról gazdag ismeretekkel rendelkezünk. Azonban, a szertartások során használt hallucinogén szerek fogyasztásáról nem a fentiekben említett forrásokból van tudomásunk, hanem Cortez és Alvarado konkisztádorok Indiák Tanácsának írt beszámolóiból és a koldulórendi szerzetesek műveiből. Különösen annak a két szerzetesnek a műve érdemel figyelmet, akik elsajátították a nahuatl (havátl) nyelvet és a mexika papok segítségével írták meg alkotásaikat.

Bernardino de Sahagún szerzetes az 1550-es években készítette el 12 könyvből álló művét, ami ma Firenzei Kódex néven ismeretes. Diego Durán domonkos szerzetes II. Fülöp spanyol uralkodó megbízásából írta meg 1574–76 között a királynak ajánlott művét, amiben részletesen foglalkozik a mexikák istenvilágával és szertartásaival. Én az utóbbi művet tanulmányoztam.¹¹ Mindketten említést tesznek a *Datura innoxia*, a peyote meszhalinkaktusz, a Morning Glory családjához tartozó Rivea, a pszichotropikus gombák (így a *Psilocybe Mexicana*) és a Bufo marinus béka mérgének használatáról a vallási rituálék során és tőlük tudjuk, hogy a mexikák a transzállapotot „virágos álomnak”, azaz temixoch-nak nevezték. A nahuatl nyelvben a virág és a vér szinonim szavak.¹²

A prekolumbián kultúrák vallási rendszereinek – a kutatások jelenlegi eredményei és a rendelkezésre álló források alapján – felvázolhatók a közös sajátosságai. Politeista istenvilágukban a zoomorf természeti istenek élveznek prioritást, ami tükrözi a szélsőséges természetföldrajzi viszonyok között élő újvilági ember állandó szorongását az egyre haragosabb istenektől. Mellettük a termékenységistenek is jelen vannak az összes civilizáció hitvilágában, így a Kígyószoknyás Földanya istennő és a Kukoricaisten. A Világegyetemet szimbolizáló Világfa (Mezo-Amerikában a kakaófa) 9 alvilági-, 4 földi-, és 9 égi szintet kapcsol össze.

Chac Tlaloc esőisten egyik zoomorf alakja az Alvilág istene a Jaguáristen, másik zoomorf alakja a földi szférát szimbolizáló, vérből és földből teremtett Kígyóisten. Az Alvilágból Égbeszálló, majd az Alvilágba visszatérő Napisten zoomorf alakja a Sas vagy kondorkeselyű. Már a két „anyakultúrában”, tehát az olmék és a Chavin civilizációkban megjelent egy olyan komplex istenség, amelyik a jaguár (puma), a kígyó és a sas tulajdonságait egyesíti. A Tollaskígyó kultuszának központja¹³ az I. évezredti Teotihuacán városa volt. Az obszidián kereskedelmének és feldolgozásának központja a toltékok, mexikák és maják számára szent hely volt, ugyanis úgy tartották, hogy itt születtek az istenek. Mezo-Amerika legfontosabb zarándokhelyének számított, emellett a hallucinogén növények (így a pszichotropikus gombák) kereskedelmének központja volt. Az újvilági embereknek különösen bensőséges kapcsolatuk volt az Alvilággal. A Jaguáristen a sötétséget, az erőszakot, de egyben a hatalmat, az erőt és a bátorságot

¹¹ DIEGO DURÁN: *Book of the Gods and Rights*. Oxford and New York, 1975. Oxford University Press [DURÁN, 1975]

¹² DURÁN, 1975, 14.

¹³ DAVID CARRASCO: *City of Sacrifice: The Aztec Empire and the Role of Violence in Civilization*. Beacon Press, 1999. The University of Virginia, 78–79. [CARRASCO, 1999]

is megtestesítette. Ő idézte elő a pusztító természeti csapásokat, a vulkánkitöréseket, hurrikánokat, cunamikát és földrengéseket, az ő haragja miatt nem kelt fel a Nap az Alvilágból.¹⁴ De, a sámán-királyok és a harcos elitréteg a Jaguáristen védelme alatt állt, akit bátorságáért tiszteltek is. A toltékoknál, mexikáknál és a posztklasszikus maja civilizáció városállamaiban a Jaguár-harcosok külön kasztot alkottak. A sámán-uralkodók és sámán-papok a szertartások során képesek voltak az Alvilág „kapuin” átlépni, extatikus állapotban jaguárrá átváltozni. Az újvilági sámánok haláluk után jaguárrá változtak. Az összes mezo-amerikai és andoki civilizációban közös és egyben tipikus tematika a tépőfogakkal, vicsorgó szájjal, karmos mancsokkal ábrázolt félig ember – félig jaguár alak, aki egyik mancsában obszidiánkést tart, a másik mancsában a hadifogoly levágott fejét. A legyőzött ellenfél szelleme fölötti uralmat jelképező trófea-kultusszal mindenhol találkozunk. A kígyóhajjal ábrázolt jaguárember rátapos a meztelen, nyakuknál megkötözött foglyokra vagy a már lefejezett foglyokra, akiknek nyakából kígyószerűen spriccol a vér.¹⁵ A maja sámán-királyok beiktatási szertartásuk végén a Jaguárt formázó, vörös színű trónra ülnek. Chitzén Itzában Alverado konkviztádor látta is ezt a trónt. A maja uralkodók és papok pszichotropikus gombák örleményeit fogyasztották.¹⁶ Michel. D. Coe professzor véleménye szerint az olmék központokban (pl. San Lorenzo) található monumentális, bazaltból faragott kőfejek olyan félig ember – félig jaguár sámán-királyokat ábrázolnak, akik transzállapotban az esőt hozó Jaguáristennel kommunikáltak. A szertartás során a Bufi marinus béka mérget használták.¹⁷ Nicolas J. Saunders professzor emellett rámutatott arra, hogy a szertartások során a maszlagos nadragulya egyik fajtáját, a Physalist is használták hallucinogén növényként.¹⁸ Hasonlóképpen korai bizonyítéka a Jaguáristen kultusza, továbbá a hatalom, az uralkodás és a rituális lefejezés közötti szoros kapcsolatra a Korai horizont kultúrájához tartozó andoki Chavin civilizáció.

Az i. e. I. évezredben virágkorát élő Chavin de Huantar Régi Templomának (Lanzón) falán a jaguár sámán-papokat egyrészt meszkalinkaktusszal a mancsukban ábrázolják, másrészt a kígyóhajjal, kidülledt szemekkel és tépőfogakkal rendelkező jaguárember orrából nyálkás váladék omlik alá. A hallucinogén San Pedro kaktusz porrá őrölt hajtásainak felszippanstása váltotta ki ezt a testi reakciót.¹⁹ A régészek sok mozsarat találtak, ami szintén alátámasztja a meszkalinkaktuszok szakrális használatát.

Az említett példák alátámasztják azt, hogy szoros kapcsolat mutatható ki a Jaguáristen kultusza – a sámánisztikus gyökerű transzformáció gondolata – a zoomorf isten kiegészítésének, befolyásolásának szándéka – a trófeakultusz – a hatalom, uralkodás és a hallucinogén növények fogyasztása között.

Azonban egy másik – bár a fentiektől nem elválasztható – összefüggésrendszer is felismerhető az újvilági „tektonikus” vallási rendszerekben.

¹⁴ SAUNDERS, 1989, 154.

¹⁵ SAUNDERS, 1989, 147–151

¹⁶ FÜRST, 1988, 80–81.

¹⁷ MICHEL D. COE: The Shadow of the Olmecs. Horizon, 1971. vol. 13; No. 4. 972.

¹⁸ SAUNDERS, 1989, 144.

¹⁹ RICHARD L. BURGER: Chavin and the Origin of Andean Civilization. London and New York, 1995. Thames and Hudson, 167–71.

Szemben az Óvilággal, az Újvilág későklasszikus (mexika, maja, tolték) civilizációiban és a kései horizont időszakában virágzó andoki inka kultúrában a ciklikus világ-felfogás maradt meg. A kozmikus „kataklismosok” gondolata nemcsak az elitrétegek, hanem az alsóbb társadalmi rétegek életét is áthatotta. A mezo-amerikai kultúrák sámán-királyai és sámán-papjai úgy gondolták, hogy már négy Napkorong ideje telt el (39x52 év = 2028) és minden egyes Napkorong pusztulását a Jaguáristen természeti csapásai idézték elő. A mexikák elitrétegében a XV. század második felében és II. Montezuma uralkodása alatt (1502—1520) az állandó vulkánkitörések, a váltakozó szárazságok és árvizek miatt paranoiás félelem uralkodott el, hogy bekövetkezik az Ötödik Napkorong pusztulása.²⁰ A Kígyószoknyás Földanyaistennőt, a Napisten szülőanyját úgy ábrázolták a szobrokon, hogy hátára az azték naptár Ollin jelét vésték, ami földrengést jelent. Ez a közelgő világpusztulás kiváltó okára utalt.²¹

Minden „kataklismos” után meg kell ismételni a teremtés folyamatát, ami az istenek vérrel és fájdalommal járó áldozata. A Földanyaistennő a saját testéből teremtette meg az égitesteket, így a felnőtt Napistent, aki mindennap bosszút áll testvérén a Holdistennőn, amikor az Alvilágból felkelve, hűgát feldarabolva emelkedik fel az Ég legmagasabb pontjára, majd lassan alámerül az Alvilágba. A Földanya istennő teremtménye a Kukoricaisten, aki szintén saját testéből teremtette meg az embert és a három isteni növényt, a kakaófát, a dohányt, a kokacserjét.

A fenti szakrális növények szerepe a vallási szertartások során kiemelkedő volt, a kukoricasört, a csokoládéital, a kokalevélből gyúrt bolákat csak az elitréteg fogyaszthatta. A pipázás és a tubákolás már az észak-amerikai és amazóniai sámánoknál is szakrális cselekedet volt. Jellemző volt, hogy a pszichoaktív növényeket hallucinogén növényekkel keverték, így a meszkalinkaktuszok és gombák örleményeit, a Riveát, a Búfi marinus mérget, az ayahuascat az isteni növényekkel vegyítették.²² Így nemcsak stimuláló funkciót tölthettek be, hanem az öntudatlan állapotot hosszan elhúzódóvá tették, tehát színesebb, élményszerűbb víziókat váltottak ki. A 600–800 között virágzó maja városállamban, Copánban a sztléleken a kakaófát mindig a Jaguáristennel és az Alvilággal együtt ábrázolták.

Az elmúlt 30 év régészeti feltárásai és a vallási rendszerekre vonatkozó tudományos kutatások eredményei egyaránt megerősítették, hogy az összes prekolumbián kultúrában fontos szerepet töltött be az emberáldozat,²³ a véráldozat, a fájdalom szakralizációja. Így a „virágos háborúk” során szerzett foglyok feláldozása a zoomorf isteneknek (lefejezésük, szívük kitépése, megnyúzásuk révén), a gyermekek feláldozása Tlaloc esőistennek a forrásoknál, barlangoknál és víznyelőknel a mezo-amerikai civilizációk közös sajátossága volt. A XV. század második felében virágkorát élő andoki civilizáció, az Inka Birodalom sem képez kivételt ebből a szempontból. Az uralkodók és a harcos

²⁰ GOFFREY W. CONRAD – ARTHUR A. DEMAREST: Religion and Empire: The Dynamics of Aztec and Inca Expansionism. Cambridge, 1984. Cambridge University Press, 22; 26; 29. [CONRAD–DEMAREST, 1984]

²¹ MICHAEL D. COE – DEAN SHOW – ELIZABETH BENSON: Az ősi Amerika atlasza. Budapest, 1997. Helikon Kiadó – Magyar Könyvklub, 148. [COE–SHOW–BENSON, 1997.]

²² FURST, 1988, 155–156.

²³ CARRASCO, 1999, 56.

elitréteg védelmezőjének, a félelmetes pumaistennek emberi szíveket ajánlottak fel a szertartásokon és a spirituális erővel rendelkező huacáknak (hegycsúcok, szent kövek, barlangok és Inti Napisten) rengeteg gyermeket áldoztak fel. Csak Cusco környékén 384 huaca volt. A mezo-amerikai civilizációkban a sámán-királyok, sámán-papok és a katonai kaszt tagjai a Világfa szféráinak „kapuin” önvéreztetés révén léphettek át, a Jaguáristen és a Tollaskígyó isten víziószerű megidézését és a transzformációt önmaguknak okozott fájdalommal érték el. A férfiak nemi szervüket kaktusztüskével vagy egy rája tüskéjével szúrták át, a nők nyelvüket vagy fülüket és egy meg sodort vékony kötelet húztak át megsebzett testrészükön. A vért fügeháncsból szabdalt csíkokra csepegtették és a füst felszállt az égi világba.²⁴

A gazdag régészeti leletek közül csupán kettőt emelek ki a fentiek illusztrálására. A klasszikus kor Veracruz civilizációjának egyik fontos központja volt El Tajin városa, amelynek labdajáték terén az egyik reliefen egy férfi nemi szervéből vér csordogál, mellette a Jaguáristent és a Tollaskígyóistent úgy ábrázolták, hogy szájukban a Morning Glory családjához tartozó Rivea lecsüngő virágú hajtása van és a vér a Bui marinus békára csordogál, aki a Föld, a transzformáció és a ciklikusan ismétlődő újjáteremtés szimbóluma.²⁵ Tudjuk azt, hogy a hallucinogén növények és a béka mérgeinek fogyasztása nem csupán a zoomorf istenek víziószerű megidézését, a tőlük való félelem oldását szolgálta, hanem elősegítette a véráldozat során a fájdalom elviselését. Mivel az önvéreztetés során az agy endorphint termel, az extatikus állapot drámaian megrázóvá vált.

Diego Durán domonkos rendi szerzetes mexika papok beszámolóí alapján leírta a foglyok szíve kitépésének rituáléját. A foglyok az áldozattétel előtt pszichotropikus gombák (*Stropharia Cubensis*) örleményeiből készített főzetet ittak, a mexika papok pedig a *Nicotina rusticából* készített sűrű főzetbe az általuk *Ololiuhqui*-nak nevezett *Rivea* örleményét keverték. Egész testüket bekenték ezzel az „olajos kenőccsel”. Durán szerint ez tette lehetővé, hogy szorongás és részvét nélkül, átszellemülten hajtsák végre obszidiánkésükkel a Napistennek és a Tollaskígyó istennek az áldozatbemutatást.²⁶

A posztklasszikus maja városállam, Xaxchilán 33. számú épületének reliefjén és a 24. számú épület áthidaló gerendáján Pajzsjaguár uralkodói beiktatását láthatjuk, aki első feleségével, Xoc-szal együtt önvéreztetéssel és egy előkelő fogoly lefejezésével nyeri el a Tollaskígyó jóindulatát és lép kapcsolatba az Alvilág rettegett Jaguáristenével.²⁷

A tektonikus újvilági vallásrendszerekben a véráldozat hálaadás a teremtő és termékenységet biztosító zoomorf istenek tetteiért, emellett az istenek táplálását és haragjuk lecsendesítését, tehát a természeti katasztrófák elodázását szolgálja. Nem véletlen, hogy a civilizációkat a háború kultusza jellemzi. Nem csupán a területekért, erőforrásokért háborúznak, hanem „szent” háborúkat folytatnak, aminek a célja az, hogy az isteneknek feláldozott foglyokat szerezzenek. A szűk és privilegizált elitréteg a háborúkat manipulatív céllal is folytatta. Mivel a zoomorf természeti istenekkel való

²⁴ CONRAD–DEMAREST, 1984, 97–100.

²⁵ COE–SNOW–BENSON, 1997, 111.

²⁶ DURÁN, 1975, 9–10.

²⁷ COE–SNOW–BENSON, 1997, 121.

bensőséges kapcsolata ellenére nem tudta az egyre haragosabb isteneket kontroll alatt tartani, a valóságos ellenségek elleni sikeres harccal, az áldozattétel fokozásával próbálta hatalmát legitimálni.²⁸

Ennek szemléletes bizonyítéka az ötödik Napkorong eljövételétől rettegő II. Montezuma Azték Birodalma, ahol már évente 10–20 ezer hadifoglyot áldoztak fel. A civilizáció önnön erőforrásait pusztította el, ami a termelékenység visszaesésében, az adók csökkenésében, éhínségekben, járványokban és felkelésekben nyilvánult meg. Mindezt a természeti csapások felerősítették. A luxusfogyasztásra berendezkedő elitréteg napjai meg voltak számlálva, Cortez és spanyoljainak érkezése csak felgyorsította a végzet eljövételét.

A leírtak alapján szoros összefüggés mutatható ki a zoomorf természeti istenekkel való kapcsolat drámai megélése, a sámánisztikus gyökerű átváltozás folyamata, a ciklikus világfelfogás, a véráldozat dominanciája, a háború kultusza és a hallucinogén és pszichoaktív növények fogyasztása között.

²⁸ CONRAD–DEMAREST, 1984, 110–115.

Cs. JÓNÁS ERZSÉBET

Olvasásterápia a szenvedélybetegség gyógyításában (Dosztojevszkij és a játékszenvedély)

Biblioterápia – a szépirodalom a gyógyítás szolgálatában

A biblioterápia vagy olvasásterápia a mentális betegségek gyógyításában fontos szerepet kaphat. Célja annyiféle, ahány féle célcsoportnál alkalmazzák azt. Általánosságban ezek a célok a mentális problémák megoldása, a tudatos személyiség formálása, az önismeret, a szociális képességek fejlesztése, a közösségépítés, esetleg a rekreáció. Az alapelgondolás az, hogy egy olvasmány segítséget nyújthat abban, hogy a résztvevő külső szemszögből láthassa a problémáit, példát vagy épp ellenpéldát ismerjen meg élethelyzetéhez, következmények nélkül gondolhasson át megoldásokat.

A szépirodalmi szövegek sokszor hétköznapi, emberi problémákat fogalmaznak meg művészi kifejezésformában. A verbalitás ilyen típusú alkalmazása arra ösztönzi a résztvevőket, hogy igyekezzenek az innen merített szókincset problémáik pontos kifejezésére használni. A kiválasztott alkotásról folytatott beszélgetés tükrözi az irodalmi mű verbális színvonalát, s a megszokott panaszkodás vagy tehetetlenség továbblendül a megoldás keresése irányába. A feldolgozott szöveg szereplőivel való azonosulás által lehetőség nyílik először a szereplők konfliktusainak megértésére, később a tanulságokat a saját élethelyzetre vetítve a saját problémák javítására is. A már meglévő szövegekről a terápia résztvevőinek általában könnyebb beszélgetni, hiszen így saját véleményüket fejthetik ki. A résztvevőknek mindvégig kontrolljuk van a folyamat felett, mivel lehetőségük van megválasztani a lelki feltárulkozásnak azt a szintjét, ami még biztonságos számukra. Ugyanazon szöveggel kapcsolatban számtalan – akár egymásnak ellentmondó – vélemény is kialakulhat a résztvevők között, így a módszer kiválóan fejleszti az egymás iránti toleranciát, mások véleményének tiszteletét, illetve az ambivalencia elviselését.

A receptív biblioterápia a szövegekkel gyógyításnak az a típusa, amely során egy meghatározott szépirodalmi szöveg kerül feldolgozásra. A szöveg elolvasása után a terápiás foglalkozáson részt vevő egyének megosztják egymással és a biblioterapeutával a szöveg olvasása közben felmerülő érzéseiket, gondolataikat, a szöveg üzenetéhez fűződő véleményüket, valamint személyes élményeiket, emlékeiket a téma kapcsán. Másik változata az aktív biblioterápia, amikor a résztvevők maguk alkotnak irodalmi szöveget, esetleg azokat dramatikusan el is játsszák.

A fejlesztő biblioterápia három tevékenységet foglal magába: az anyag kiválasztását, az anyag bemutatását és a szövegértést elősegítő feladatokat. E három tevékenységhez illeszkednek az alábbi lépések:

- a művek kiválasztása, válogatás az értékes és „többrétegű” irodalomból a csoport vagy az egyén problémái szerint
- feldolgozás – „irányított megbeszélés”
- a tartalom, az üzenet tudatosítása – a „belátás”
- ráismerés a problémáinkra
- érzelmi vagy lelki feszültség feloldása, katarzis kiváltása
- mindennapi gondok megoldása, problémaérzékenység kezelése
- más emberi attitűdök megismertetése, együttérzés, viselkedés változtatása
- közösségi érzés erősítése
- ingerszegény környezet esetében a horizontok megváltoztatása
- szórakozás, az olvasás öröme¹

Ilyen receptív biblioterápia céljára kiválasztott mű lehet a szenvedélybetegek számára Fjodor Dosztojevszkij *A játékos* című regénye az alkotáslélektani háttérének megismerésével együtt.

Alkotáslélektan és filozófia – Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij az orosz irodalomban

Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij (1821–1881) a magyar Petőfi kortársa. Apai ágon papok, katonatisztek, anyai ágon kereskedők leszármazottja. Apja a moszkvai szegénykórház orvosa, kezdetben ő is papi szemináriumban tanult, de szakított a családi hagyományokkal, s a medicinát választotta. 1831-ben kis földbirtokot is vásárolt Moszkva környékén. Nyolc gyermeke közül Fjodor, aki Moszkvában született, kitűnt elevenségével, érzelmi fogékonyságával. Pétervári hadmérnöki tanulmányai alatt hamar megismerkedett a könnyed életet élő ifjak életstílusával. Alkoholista, szerencsejátékos, szenvedélybeteg orvos apja után ő maga is belekóstolt ebbe a 19. századi orosz arisztokrácia és értelmiség köreiből elterjedt életformába. Úgy vélte – s ezzel mind a ma napig aktuális gondolatkísérletet mutatott be hősei ábrázolásában –, hogy ha a körülvevő világ ésszerűtlen, rendezetlen, kegyetlen, akkor magának a benne élő embernek is joga van eltúrozni másokat, kihasználni a kínálkozó lehetőségeket. A szabadság elérése érdekében végsőkéig feszítve a húrokat – mai kifejezéssel élve – el kell menni a falig. A műveiben visszatérő „*bűn és bűnhődés*” problémakörében az egzisztencialista gondolkodók határok szétfeszíthetőségének filozófiai kérdésére keresve a választ nyilvánvaló, hogy ez az útkeresés neki magának is személyes életélménye volt. Dosztojevszkij életélménye a hőseiben ölt testet.²

Dosztojevszkij élete és szakadatlan gyöttrődése olyan, mintha egy Dosztojevszkij-regény témája volna, de az író a maga szenvedésein keresztül meg tudta érteni és képes volt ábrázolni a tőle idegen tudatok vívódásait is. Apja kegyetlenkedő, paraszt-

¹ SENKEI-KISS ZOLTÁN: Irodalomterápia a pedagógusképzésben Budapest Gradus 2016/1:163. http://gradus.kefo.hu/archive/2016-1/2016_1_ART_013_Senkei.pdf (letöltve: 2019-03-25)

² DUKKON ÁGNES A 19. század orosz irodalma. Dosztojevszkij. In. Zöldhelyi Zsuzsa (szerk.) *Az orosz irodalom története a kezdetektől 1940-ig*. Budapest, 1997. Nemzeti Tankönyvkiadó. 159–166.

jait gyötrő birtokos volt, akit végül a faluja lakói fia szeme láttára verték agyon. Ekkor kapta az érzékeny idegzetű fiú az első epilepsziás rohamot, amely élete végéig nyomot hagy hétköznapijain, s megjelenik a műveiben is. Szereplői valamennyien lelki, idegrendszeri problémákkal küszködő hősök, akik megvallják belső harcaikat. Az író maga is a játékszenvedély rabja lett. Állandó pénzzavarban kiszolgáltatottá vált a hitelezői, a kiadók, a barátok körében.

Számos filozófia és esztétikai munka foglalkozik Dosztojevszkij filozófiai és vallási szempontú értékelésével. Dosztojevszkijnél folyvást a világnézetéről van szó. Regényeiben ellentétes vélemények csapnak össze, az olvasó olykor ingerülten akar közbeszólni. Dosztojevszkijt nem lehet közömbösen olvasni, részt kell venni az eszmék harcában, ki-ki kénytelen közben saját véleményeit is tisztázni, nemegyszer éppen az író ellen. Sokan úgy látják, hogy Dosztojevszkij világában minden az eljövendő nagy beteljesülés, az ember lelki, erkölcsi újjászületésének ügyét szolgálja. Az ehhez vezető út a bűn, a szenvedés, a káosz és a betegségek poklán át vezet a szellemi magasságokba. A történetfilozófiai és antropológiai kérdések közül számunkra a szabadság kérdése vezet a játékszenvedély funkciójának írói ábrázolásához. A szabadság kérdése nem azonos a szabad akarat kérdésével, amely magában foglalja a szabad választás kényszerét jó és rossz között, hanem úgy is értelmezhető, mint az alkotó és önmagát folyamatosan megismerő ember tevékenysége. Ez utóbbi Dosztojevszkij problémája.³ *A szabadság, az alkotás és a belső függetlenség* olyan kulcsfogalmak, amelyek Dosztojevszkij műveiben minduntalan választ provokáló kérdésekként jelennek meg. Dosztojevszkij a gondolat megszállottja.

Dosztojevszkij abban különbözik a nagy realistáktól, amilyen Tolsztoj, Turgenyev, hogy nem a mindennapi élet egy jellegzetes darabját akarja ábrázolni, hanem gondolatokat. Amikor úgy érezzük, hogy Dosztojevszkij magasban felette áll a többi regényírónak, ez az érzésünk részben azon alapul, hogy problémái magasabb rendűek. Dosztojevszkij alakjai nem szenvedélyeik, hanem gondolataik megszállottjai. Tolsztojra a cselekvés, az akció leírása jellemző, Dosztojevszkijre a lélektani elemzés mélyfúrása. Tolsztojnál az ember belső világa, mint tökéletesedésének a terepe, az emberi életpálya egyenes útjának rendelődik alá, ami a végkifejlet felé irányul. Dosztojevszkijnél épp ellenkezőleg, a külvilág az ember belső, lelki életének az élményforrásaként és ösztönzőjeként nyilvánul meg.⁴

V. G. Perov: F. M. Dosztojevszkij portréja (1872)

³ DUKKON ÁGNES *Az aranykortól az ezüstkorig*. Fejezetek az orosz kritika és irodalomtudomány történetéből. Budapest, 2014. Protea Kulturális Egyesület. 237–238.

⁴ Uo.

⁵ Perov orosz portréfestő legismertebb festménye Dosztojevszkijről. <http://www.dom-dostoevskogo.ru/vystavki/elektronnaya-vystavka/f.m.-dostoevskij-v-izobrazhenii-kuzbasskih-hudozhnikov.html> (letöltve: 2019-03-25)

A játékos helye az életmű második szakaszában

A játékszenvedély mint narkotikum legmarkánsabb irodalmi ábrázolását Dosztojevszkij *A játékos* című, 1866-ban íródott kisregényében követhetjük nyomon. Egy orosz grófi család fiatal, szegény házitánítója a tábornok fogadott lánya szerelmének elnyeréséért kipróbálja a játékszerem pénzszerzési lehetőségét. Azt gondolja, hogy a csontgolyó pörgésének szívdarványos álomvilága olyan egyszerű élmény, amelynek bármikor véget vehet. Ám a rulett nélkül nem tud tovább élni. Ez a narkotikum erősebb a szerelmi vonzalomnál is.

Dosztojevszkij egy épp esedékes adósságának kiegyenlítése fejében írta, jobban mondva diktálta egy gyorsíró nőnek – későbbi második feleségének – ezt a művet, nem egészen egy hónap alatt teljesítve a kölcsön kért összeg kiegyenlítésének lehetetlennek látszó feltételét.

A játékos szerkezetileg közel áll a későbbi nagyregényhez, a szintén 1866-ban megjelent *Bűn és bűnhődés*-hez. Mindkét regény főhőse egy eszme megszállottja. Ez a határokat szétfeszítő alap gondolat már a *Feljegyzések az egérlyukból* (1864) című kisregényben, legválságosabb éveinek dokumentumában megjelenik, s végigkíséri az

Vlagyimir Mikajev: Illusztráció a Jámbor teremtéshez

egész életművet. Nagyregényei, a *Bűn és bűnhődés* (1866), a *Félkegyelmű* (1868), a *Karamazov testvérek* (1880) sorra mély életfilozófiai kérdésekre keresik a választ. Az ábrázolástechnika írói érett korszakának utolsó másfél évtizedében újabb művészi eljárásokkal, szerkesztési megoldásokkal bővíti a Dosztojevszkijre addig is jellemző „sokszólamúságot”, a polifónia elméletét. Az igazságot nem az író mondja ki, hanem hősei szájába adja, több szólamban jeleníti meg. A polifónia nem más, mint a sokszólamúság a szerkezetben és ábrázolásban. Minden szereplő a saját szemzőgéből látja és értékeli a történeteket.⁶

Két külföldi útja során a 60-as, 70-es években az írónak alkalma volt a nyugati orosz emigráció és a nagypolitikai események megfigyelésére. Bár az epilepsziája gyöttrő rohamokkal újra jelentkezik, de hazatérte után is töretlen lendülettel dolgozik. *Az író naplójában* (1873–1878) újra meg-

⁶ S. HORVÁTH GÉZA: Dosztojevszkij polifonikus regénye. In: Kroó Katalin (szerk.) Bevezetés a XIX. századi orosz irodalom történetébe. II. Budapest Bölcsész Konzorcium. 2006: 541–564.

⁷ Itt és később a Dosztojevszkij illusztrációk forrása:

<https://www.google.com/search?q=%D0%B4%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%B5%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9+%D0%B8%D0%BB%D0%BB%D1%8E%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8&client=firefox-b&tbn=isch&tb=1&source=univ&sa=X&ved=2ahUKEwjivUHyojeAhXnwYsKHe2TAm0QsAR6BAGGEAE&biw=1024&bih=645> (letöltve: 2019-03-25)

jelenik a Polina képviselte nőalak *A szelíd teremtés* vagy *Jámbor teremtés* címmel ismert novellájában. Utolsó nyilvános szereplése az 1881-ben Szentpétervárott bekövetkezett halála előtt 1880-ban a híres Puskin-emlékbeszéde volt a moszkvai Puskin-szobor avatásán.

Személyiségfejlődés és a patológus folyamat

A tanító Rullettenburgban, ezen a fiktív német üdülőhelyen megvetéssel szemléli az orosz arisztokrácia tékozló életét, kezdetben még józan ésszel mesél a kaszinók pénznyelő világáról. Ugyanakkor számára vonzó is a pénzszerzésnek ez a módja, amivel közelebb kerülhet Polina kegyeinek elnyeréséhez. Mikor a lány váratlanul megkéri, hogy a kaszinóban játsszon helyette egy kisebb összeggel adóssága kiegyenlítésének reményében, a tanító először vonakodva áll kötélnek, aztán próbálja megnyugtanni a lelkiismeretét, hogy a szerencsének ezt a lehetőségét nem szabad elszalasztania, főleg, ha jó cél érdekébe teszi:

„Őszintén szólva, ez az egész nemigen volt ínyemre; már régebben elhatároztam ugyan, hogy játszani fogok, de ahhoz semmi kedvet sem éreztem, hogy más érdekében vágjak bele. A dolog rettentően bosszantott és ingerülten léptem be a játékszembe. (...) Bármilyen nevetségesnek tetszik is, hogy oly sokat várok a rulettől, szerintem még nevetségesebb az az általánosan elfogadott megállapítás, hogy ostobaság és esztelenség bármit is várni a játéktól. Miért volna a játék rosszabb, mint a vagyonszerzés bármely más módja, például a kereskedés? Igaz, hogy száz közül csak egy nyer. De mi közöm nekem ehhez?”⁸

Először csak külső szemlélőként figyeli a játékosokat, majd bátortalanul kis tétellel kezdi a játékot.

„Én egyáltalán nem azért figyeltem és tanulmányoztam itt a környezetet, hogy képet kapjak a rulettől, hanem hogy alkalmazkodni tudjak a körülményekhez, hogy tisztán lássam, miként kell majd viselkednem. (...) Eleinte az egész játékot zűrösnek és értelmetlennek láttam; csak találgattam, majd valamiképpen rájöttem, hogy a téteket párosra, páratlanra és színekre kell rakni. Úgy határoztam, hogy Polina Alekszandrovna pénzéből ezen az estén csak száz forinttal teszek próbát.”⁹

A „szűz kéz szerencsét hoz” elve beválik, s nem várt sikerrel párosul. Polina átveszi a megduplázott összeget, de elcsodálkozik, amikor a tanító kijelenti, hogy nem játszik helyette többet. Kérdésére, hogy miért nem, azt a válaszolja, hogy most már *magának* akar játszani.

„A szobámba fölfelé menet sikerült átadnom Polinának a nyereményét, és kijelenttem, hogy többé nem játszom neki.

De hát miért nem? – kérdezte riadtan.

⁸ DOSZTOJEVSZKIJ FJODOR MIHAJLOVICS. A játékos. (Fordította Devecseriné Guthi Erzsébet) In. Egy nevetséges ember álma. Kisregények. Budapest, 1980. Európa Könyvkiadó: 133–308. 147.

⁹ DOSZTOJEVSZKIJ FJODOR MIHAJLOVICS. A játékos. (Fordította Devecseriné Guthi Erzsébet) In. Egy nevetséges ember álma. Kisregények. Budapest, 1980. Európa Könyvkiadó: 133–308. 150.

Mert magamnak akarok játszani – feleltem csodálkozó pillantást vetve rá –, ez pedig akadályozna benne.

Tehát továbbra is az a meggyőződése, hogy magának az egyedüli kivezető út... a rulett? – kérdezte gúnyosan.

Én nagyon komolyan azt feleltem, hogy igen; ami pedig azt a szilárd meggyőződésemet illeti, hogy feltétlenül nyerni fogok, nos, magam is belátom, hogy ez talán neveléses, de »hagyjanak békén.«¹⁰

Ezek az első mozzanatok a személyiség fejlődésében, amelyek a továbbiakra nézve meghatározóak lesznek. Egyrészt a józan ésszel szemben megismert váratlan szerencse mámore, másrészt az egyre szenvedélyesebb, dacos önérvényesítési akarat, amely a dacos »hagyjanak békén« – gondolattal párosul. Itt kezdődik a szabadság dosztojevszkiji sajátos értelmezésének az irányító szerepe. A győzni akarás, a sors megváltoztatásának egyre erőteljesebb gondolata nem engedi meg a középszert. A tanító a szegényes, bár tisztos tanítói élet helyett mindenki ellenében, akár önsorsrontó módon elindul a vakmerő pénzszerzés útján. A tábornok gyámleánya, Polina maga is szegény lévén, akinek kistestvéreiről is gondoskodnia kellett, számító tervekkel további játékokra buzdítja a tanítót, akinek bár még vannak némiképp erkölcsi fenntartásai, de saját maga is egyre inkább élvezi azt az adrenalint fokozó kalandot, amit a játék jelent. A játék helyszíne is fokozza a hangulatot:

„A teremben roppant sokaság tolongott. Milyen arcátlanok, milyen kapzsiak valamennyien! Sikerült befurakodnom a középre, éppen a krupié mellé kerültem, és megkezdtem a játékot, óvatosan, tétenként két-három aranyat kockáztatva. (...) Vagy négyszáz aranyat nyertem alig öt perc alatt. Ekkor el kellett volna mennem, de hirtelen valami különös érzés kerített hatalmába, mintha ki akartam volna hívni a sorsot, mintha fricskát akartam volna adni neki és nyelvet ölteni rá. A szabályok értelmében egyszerre legföljebb négyszáz forintot volt szabad föltenni. Föltettem ezt a legnagyobb összeget: négyszáz forintot, és – elvesztettem. Erre megvadultam, fogtam az egész pénzt, ami még megmaradt, föltettem ugyanarra a számra, és megint vesztettem, azután valósággal kábultan elmentem. Képtelen voltam elhinni, hogy ez énelem történt.»¹¹

Megtörténik a vak szerencsére feltett győzelemhajszolás hullámvasútján az első felé száguldás, majd a mélybe zuhanás. Ha már ezt a két szélsőséges lelki állapotot elviselte, feldolgozta a személyiség, semmi sem akadályozza abban, hogy ennek kockázatával újra próbálkozzon. Sőt Polina megsegítésén kívül általánosabb ideológiát is talál ehhez a magatartáshoz, amikor saját népe alkatában látja azt a tipikus karakterjegyet, amely újabb felmentést is ad számára:

„Az orosz ember nemcsak hogy nem képes pénzt gyűjteni, hanem értelmetlenül, felháborító könnyelműséggel elfecsérli. Viszont pénzre nekünk, oroszoknak is szük-

¹⁰ DOSZTOJEVSZKIJ FJODOR MIHAJLOVICS. A játékos. (Fordította Devecseriné Guthi Erzsébet) In. Egy neveléses ember álma. Kisregények. Budapest, 1980. Európa Könyvkiadó: 133–308. 152.

¹¹ DOSZTOJEVSZKIJ FJODOR MIHAJLOVICS. A játékos. (Fordította Devecseriné Guthi Erzsébet) In. Egy neveléses ember álma. Kisregények. Budapest, 1980. Európa Könyvkiadó: 133–308. 159.

ségünk van, tehát igen-nagyon kedvünkre vannak az olyan eszközök, mint például a rulett, amelynek segítségével minden munka nélkül hirtelen, egy óra alatt meg lehet gazdagodni. Az ilyesmi bennünket nagyon csábít, s minthogy meggondolatlanul, könnyelműen játszunk, hát sokat veszítünk.”¹²

A pénzszerzésnek ez a módja a tanító számára nem csak izgalmakkal teli megélt élménnyel, hanem tudatos életcéllal is párosul. Szerinte a pénz – minden. Az önbecsülésén esett csorba kiköszörülésének legfőbb eszköze. Eszköz, hogy egyenrangúan tekintsenek rá, hogy egyenrangúnak érezze önmagát is a hozzá képest gazdagok világában. Egy olyan örömméret, amely folyamatosan feltöltést igényel, hogy az egyszer megkóstolt mámoros állapotot fenntarthassa. A cél egyrészt Polina kegyeinek a megszerzése, másrészt a grófi tábornoki családba és arisztokrata francia és angol baráti körbe való egyenrangú beilleszkedés. A tábornokhoz fűződő viszonyát, aki szintén szerencsejátékos, hogy elnyerje a társasághoz tartozó Blanche kisasszony kezét, jól mutatja, amikor a tanító visszautasítja a tékozló magatartása miatti kioktatást:

„Én az ön házánál csak tanító vagyok, semmi más. Nem vagyok én önnek fia, nem tartozom gyámsága alá, ön tehát az én tetteimért nem lehet felelős. Erre mint jogilag önálló személy, egyedül én vagyok illetékes. Huszonöt éves vagyok, egyetemi végzettségű, nemesember, és önre nézve teljesen idegen.”¹³

A Moszkvából váratlanul megérkező nagymama, a tábornok édesanyja, gyermekéig felelőtlenséggel beleveti magát a játékszem forgatagába, ahova a tanítót viszi magával segítségül a tétek megtételéhez. Miközben a nyereség és veszteség váltakozó mámorának és elkésérésének így a tanító is részese, a több napos szenvedélyes ruletkezés a vagyon teljes eléréséhez vezet. A nagymama is buzdítóan kérdezi a fiatalembert:

„– Hát te, Alekszej Ivanovics, nem próbáltál szerencsét?

Még nem.

Pedig csak úgy lángolt a szemed: láttam.

Valamikor szerencsét próbálok, nagymama. Majd. Okvetlenül.

És csakis a záróra tégy! majd meglátod! Mennyi pénz van?

Összevissza húsz arany.

Az nem sok. ha akarod, adok kölcsön ötvenet. Vedd el ezt a tekercset hanem te, bátyuska – fordult hirtelen a tábornokhoz – ne várj semmit, neked nem adok!”¹⁴

Az eddigi motivációk sora: a segítő szándék, a szabadságvágy, az önérvényesítés, a gazdagodás az egyenrangúság és a szerelem érdekében, a győzelem mámorja most újabb

¹² DOSZTOJEVSZKIJ FJODOR MIHAJLOVICS. A játékos. (Fordította Devecseriné Guthi Erzsébet) In. Egy nevelés ember álma. Kisregények. Budapest, 1980. Európa Könyvkiadó: 133–308. 161.

¹³ DOSZTOJEVSZKIJ FJODOR MIHAJLOVICS. A játékos. (Fordította Devecseriné Guthi Erzsébet) In. Egy nevelés ember álma. Kisregények. Budapest, 1980. Európa Könyvkiadó: 133–308. 181.

¹⁴ DOSZTOJEVSZKIJ FJODOR MIHAJLOVICS. A játékos. (Fordította Devecseriné Guthi Erzsébet) In. Egy nevelés ember álma. Kisregények. Budapest, 1980. Európa Könyvkiadó: 133–308. 227.

elemmel erősödik: a kölcsön elfogadásának lelkiismeret furdalás nélküli érzése. A szenvedélyes vágy Polina kegyeinek elnyerésére ugyanakkor napról napra fokozódik, s a játéktérrel felé hajtó erőként férkőzik a tanító tudatába. Újra elmegy a kaszinóba, s ezúttal minden elképzelhető összeget elnyer. A bank többért már nem tud felelősséget vállalni ekkora összegért, s a játéktérrel másnap reggelig bezárják.

„Igen, néha a legfurcsább ötlet, a legképtelenebbnek tetsző gondolat is oly erősen befészkel magát az agyba, hogy az ember végül már megvalósíthatónak képzelet... sőt: ha az ilyen ötlet erős, szenvedélyes kívánsággal párosul, akkor az ember végzettszerűnek, elkerülhetetlennek tartja, hogy meg ne valósuljon. Ebben talán más tényezők is szerepelnek: az előérzetek összejátszása, a rendkívüli akaraterő, a képzelődés önméregző hatása vagy talán még egyéb is – nem tudom, de énvelem ezen az estén (amelyet soha életemben nem fogok elfelejteni) csoda történt.”¹⁵

A titkokkal teli életű Polina azonban mégse lehet az övé. Adósságai fejében a lány több embernek is lekötelezettje. Betegsége miatt gyógykezelésre is szorul, s mint kiderül, a társasághoz tartozó angol gyáros, Mr. Astley elviszi a családjához Angliába. Itt véget is érhetne a tanító története, de a család baráti köréhez tartozik még egy vonzó hölgy, aki szintén felkelti a fiatal ember érdeklődését, s a hatalmas nyereség megszerzése reményében a kisasszony se ellenkezik, sőt tudatosan hajszoja a játéktérrel felé. Mademoiselle Blanche Párizsba hívja, gondtalan, gyönyörökkel teli élet ígéretével láncolja magához a tanítót, aki mindezért örömmel adja oda a játéktérrel szerzett újabb és újabb összegeket. Abban reménykedik, hogy úgyszólván nyer majd, hiszen már nem csak Rullettenburg, hanem Európa számos kaszinójába bejáratos. Ekkor már elfelejti a múltját, nem törődik a jövőként kítűzött céllal sem, nincsenek gátlásai, hanem a könnyű élvezetekért, a fényűzés fenntartásáért, a *carpe diem* pillanatnyi mámoráért rohan a szerencse után.

„Életem úgyszólván kettészakadt, de tegnap óta megszoktam, hogy mindent kockára tegyek. Talán csakugyan így igaz: nem bírtam elviselni azt a tudatot, hogy pénzem van, és megköttyösödtem.”¹⁶

Amikor a kalandornő a tanító pénzén meggazdagodva elveteti magát az agyvérzéses tábornokkal, már nincs szüksége a fiatal emberre. Sőt a francia arisztokraták között zavaró a személye. Elválnak útjaik, de búcsúzaskor még alamizsnaként egy kis összeget átnyújt a Madame le générale de Zagorjanszkaja nevet felvett Blanche kisasszony:

„– Nesze – mondta –, szükséged lesz rá, mert lehet, hogy te szörnyen tudós outchitel, de annál éhietlenebb ember vagy. Kétezer franknál többet semmiképp sem adok, mert úgyszólván eljátszanád. No, istenveled. És ha megint nyersz, feltétlenül gyere el hozzám.”¹⁷

¹⁵ DOSZTOJEVSKIJ FJODOR MIHAJLOVICS. A játékos. (Fordította Devecseriné Guthi Erzsébet) In. Egy neveléses ember álma. Kisregények. Budapest, 1980. Európa Könyvkiadó: 133–308. 266.

¹⁶ DOSZTOJEVSKIJ FJODOR MIHAJLOVICS. A játékos. (Fordította Devecseriné Guthi Erzsébet) In. Egy neveléses ember álma. Kisregények. Budapest, 1980. Európa Könyvkiadó: 133–308. 283.

¹⁷ DOSZTOJEVSKIJ FJODOR MIHAJLOVICS. A játékos. (Fordította Devecseriné Guthi Erzsébet) In. Egy neveléses ember álma. Kisregények. Budapest, 1980. Európa Könyvkiadó: 133–308. 295.

Innentől a tanító történetét már csak vázlatosan szövi tovább Dosztojevszkij. Hol hatalmas összegeket nyer, hol utolsó fillérét is elveszíti, nyomorog, az utcán alszik. Így találkozik egy Homburg nevű városban Mr. Astleyvel, aki pár forinttal megszanja a teljesen lerongyolódott régi ismerősét. A tanító is mintegy kívülről látja saját magát ebben a reménytelen helyzetben:

”Persze állandó izgalomban élek, a legkisebb tételekben játszom, és egyre várok valamit, számítok valamire, egész napokon át álldogálok az asztal mellett, és figyelem a játékot, még álmomban is azt látom – hanem azért úgy rémlik, mintha elfásultam volna, mintha valami szennyes, hínáros mocsárba süllyedtem volna.”¹⁸

Mr. Astley őszintén szemébe mondja a tanítónak, mit gondol róla:

„– Ön teljesen érzéketlenné vált – jegyezte meg Mr. Astley –, nem tarja szem előtt sem saját, sem a köz érdekeit, polgári és emberi kötelességeit, és lemond mindenről, nemcsak az életről, barátairól (pedig voltak barátai), nemcsak minden célról – a játékon kívül –, hanem még az emlékeiről is.”¹⁹

A játékos elhárítja a valósággal való szembesítést:

„– Elég, Mr. Astley, kérem, ne juttassa eszembe! – Tudja meg, hogy semmit se felejtettem el, csak egy időre mindent kivertem a fejemből, még az emlékeimet is, addig, amíg helyzetemet gyökeresen meg nem javítom; akkor... akkor majd meglátja, hogy feltámadok halottaimból!”²⁰

Mikor az angol elbeszéléséből kiderül, hogy valójában a sok hányattatása után Svájcban nyugalmat talált Polina küldte őt régi hódolója, a tanító felkutatására a kaszinóvárosokban, a játékosban felcsillannak a régi emlékek, s elhatározza, hogy Polina után utazik, hogy bebizonyítsa, tud még ember lenni, újjá tud születni. De végül is a tíz frankkal, amit az angoltól kap, mégis a kaszinó játékkerme felé viszi a szenvedély. A regény befejezésén is érződik, hogy a határidő sürgetése miatt kidolgozatlan a lezárás. De maga az író se talált igazi kivezető utat. Dosztojevszkij saját sorsában is ugyanezt a szenvedést éli meg. Tíz évig maga is szenvedélybeteg. Feleségéhez írt levelében 1867-ből ezt olvashatjuk:

„Drága angyalom, tegnap irtózatosan szenvedtem miattad. Attól félttem, hogy megbetegedtél, haldokolsz. Egy teljes óráig sétáltam a parkban, alig álltam a lábamon, aztán újra a kaszinóba mentem, s mindent elvesztettem... Hazatértem a szállodába, majd elzalogosítottam az órámat... Idefigyelj, abba hagyom a játékot, s visszatérek hozzád.

¹⁸ DOSZTOJEVSZKIJ FJODOR MIHAJLOVICS. A játékos. (Fordította Devecseriné Guthi Erzsébet) In. Egy nevetséges ember álma. Kisregények. Budapest, 1980. Európa Könyvkiadó: 133–308. 299.

¹⁹ DOSZTOJEVSZKIJ FJODOR MIHAJLOVICS. A játékos. (Fordította Devecseriné Guthi Erzsébet) In. Egy nevetséges ember álma. Kisregények. Budapest, 1980. Európa Könyvkiadó: 133–308. 301/a.

²⁰ DOSZTOJEVSZKIJ FJODOR MIHAJLOVICS. A játékos. (Fordította Devecseriné Guthi Erzsébet) In. Egy nevetséges ember álma. Kisregények. Budapest, 1980. Európa Könyvkiadó: 133–308. 301/b.

E levél vétele után azonnal küldj nekem húsz tallért...”²¹

Fajaberg: Illusztráció a Félkegyelműhöz

A szociális beágyazottság hatása

Felvetődik a kérdés, milyen az a környezet, amely nem tudja vagy nem akarja időben megállítani a játékszenvedély patológikus folyamatát. Dosztojevskij nyitva hagyja a történet megoldását, a játékos szenvedélybetegségéből való megszabadulásának lehetőségét. Mindhárom függőségben élő karaktere más úton válik a játékkerem rabjává. A tábornok Blanche kisasszony szerelmét akarja elnyerni. A nagymama dacból megy szembe a világgal, amikor rájön, hogy az ő halálát kívánja a naplopó rokonság. A tanító Polina szerelmére vágyik, majd már teljesen mindegy neki, csak a játék maga az, amibe szenvedélyesen szerelmes lesz.

A rulettből mindenki könnyű megoldást remél élete problémájára. A kaszinók világa nyilvánvalóan nem alkalmas a kontrollvesztett játékos megállítására.

Párhuzamot vonhatunk a dosztojevskiji történet és a 21. század hétköznapijai között, hiszen sok esetben a mai élethelyzetek is hasonlóak. Az ember két dologra vágyik: Jól akarja érezni magát és nem akar szenvedni. Metaforikusan kifejezve a cél ugyanaz: a tízegységnyi fájdalmat, szorongást, félelmet tüntessük el teljesen, és az ötegegységnyi örömet, jókedvet, magabiztosságot turbózzuk fel annyira, amennyire lehet. A függőség azt jelenti, hogy fokozatosan elvész az örömkereső tevékenység fölötti kontroll képessége. Mi a függés? A függőség azt jelenti, hogy először kialakul a tevékenység egyfajta rítusa. A szerhasználat (alkohol, gyógyszer, cigaretta, kábítószer) vagy a viselkedés (vásárlás, szex-, evés-, játék-, munka-, kapcsolati függőség) egyformán ismétlődővé válik. Egyre több időt, energiát, pénzt emészt fel a használat vagy a megszerzés. Átalakul a kapcsolati rendszer és a gondolkodás. A használat köré kezd szerveződni az összes egyéni élettevékenység.

²¹ KRAJNYIK CINTI: Interjú Fehér Balázs Benővel. Budapest, Funzine 2017. 06/06.
<https://funzine.hu/2017/06/06/kult/interju-feher-balazs-benovel/> (letöltve: 2019-03-25)

Dosztojevszkij örök aktualitása. Mi a megoldás?

Dosztojevszkij művészetének talán az a legfontosabb lényege, hogy minden vélekedés mögött feltárul a vélekedő egész egyénisége, lelki élete, gondolatfolyamata. A belső embernek, a gondolatok, indulatok, érzelmek, szenvedélyek és főleg szenvedések alanyának ennyire szemléletes ábrázolója talán mindmáig sem volt a világirodalomban. Dosztojevszkij az emberi szenvedésekről tesz tanúvallomást. Reánk kényszeríti a részvétet, de azt is, hogy tisztázzuk saját lelki életünk rejtelseit is. Alig-alig van író, akinek a művészete annyira katartikus, azaz lélektisztító hatású volna, mint ez a saját testi-lelki szenvedéseivel kínlódó, az emberi valóságot annyira saját személyében élő lélekvizsgáló, aki saját téveszméi ellenére lehetett az emberiség nagy tanítója és nevelője.²²

Tolsztojnál a lelki fejlődés a *tettekben* mutatkozik meg, míg Dosztojevszkijnél a cselekedetek a *lelki* vívódás kiváltói.²³ A határvonalat természetesen nem lehet élesen meghúzni, hiszen a lelki fejlődés nem mehet végbe belső vívódás nélkül, s a vívódás is megmutatkozik a tettekben. A függőség, a szenvedélybetegség elkerülése és a kényszeres viselkedés megváltoztatása csak megfelelő önismerettel, tudatossággal, örömteli tevékenységgel, építő közösségekhez való tartozással, mértékletességgel lenne lehetséges.

²² LÁSZLÓ ZOLTÁN: Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij. Budapest, 2010. Literatúra
<http://www.literatura.hu/irok/real/dosztojevszkij.htm> (letöltve: 2019-03-25)

²³ SÁRFÁNY ATTILA: Tolsztoj és Dosztojevszkij. Fókusz. Vajdasági ismeretterjesztő és Tudománynépszerűsítő portál.
 104. 2013. május 1.
<http://www.fokusz.info/index.php?cid=1161908925&aid=1943728798> (letöltve: 2019-03-25)

LAKATOS ARTÚR LÓRÁND

A drogtermelés és forgalmazás geopolitikai és geoökonómiai aspektusai

Napjainkban egyre több szó esik az ún. drogokról, kábítószerokról, tudatmódosító szerekről. Csak az Amerikai Egyesült Államokban becslések szerint egy adott pillanatban 20 millió ember függ valami drognak nevezhető készítmény fogyasztásától,¹ ehhez járul még a több tíz millió a világ összes többi országából. Használóik száma állandóan növekedik, ugyanakkor még többen vannak azok, akik elutasítják őket. Olykor tapasztalatból, tudásból, de előfordul egyes szerek esetében, hogy inkább előítéletből történik az elutasítás, és olyan tulajdonságokat, mellékhatásokat tulajdonítanak egyes ún. könnyűdrogoknak, amelyek a valóságban nem állják meg a helyüket – ugyanakkor ez a jelenség nem teszi a szóban forgó szereket kevésbé veszélyessé, mint amik. Ugyanakkor hajlamosak vagyunk elfelejteni azt, hogy a kábítószer-kereskedelem a világ feketegazdaságának talán legnagyobb, legjelentősebb iparágát jelenti, hatalmas hálózatokat mozgat meg, ami jelentős tervezést, kompetens menedzsmentet igényel, és hatalmas profitot eredményez a kereskedelmi piramis csúcsán állók számára. A következő oldalakon számba vesszük a három legjelentősebb kábítószer alapanyagának származó növény termesztésének, valamint az ezekből készült kábítószer forgalmazásának főbb nemzetközi, geopolitikai és geoökonómiai vonatkozásait.

A drog a tudat-cselekvés-hangulat módosulás befolyásolását elősegítő szerek kollektív megnevezése. Maga a szó holland eredetű, növényi eredetű fűszert jelent. A legtöbb drog, vagy drognak nevezhető szer legális, és a gyógyászatban, valamint a hangulat javításában vagy stimulálásában, kellemes és hasznos körülmények között alkalmazott. Akadnak azonban illegális, nagyon veszélyes szerek is.

A drogok kategorizálásának, osztályozásának több módja van, következzen pár a legelterjedtebbek és legegyszerűbbek közül, melyeket e sorok szerzője saját egyéni véleménye alapján válogatott össze:

Hatás szerint:

- sztimulens vagy serkentő (kokain)
- depresszáns vagy nyugtató (ópium-származékok)
- hallucinogén (LSD)²

¹ PAYAN TONY: The Three US-Mexico Border Wars. Drugs, Immigration and Homeland Security. 2006. Praeger Security International, 41.

² BUZATU NICOLETA-ELENA: Traficul și consumul ilicit de droguri. Aspecte multidisciplinare. București, 2012. Editura Universul Juridic, 58–59.

Veszélyességük szerint:

- veszélyes és nagyon veszélyes, egyértelműen illegális drogok (krokodil, ördög lehelete)
- könnyűdrogok (hasis, marihuána)

Alapanyaguk szerint:

- növényi eredetűek, melyeket valamilyen növényből vagy növényi anyagok származékaiból kerülnek előállításra. A három fő drogforrás a mák, a kokacserje és a vadkender, de növényi eredetű például a szkopolamin vagy a mezkalin is.
- eleve kémiai eredetűek, mint a különböző szintetikus drogok. A nagyon szegény rétegek különböző rendkívül egészségtelen vegyszereket is felhasználnak drogok előállítására (mosószer, patkányméreg, ragasztó, stb.)

Amint látjuk, osztályozni sokféleképpen lehet – és még nem is beszéltünk a szigorúan vegyszeti alapon történő megközelítésről, csakis kimondottan élettani szempontokat vettünk fentebb figyelembe – ugyanakkor akad néhány olyan szer, aminek használata jóval gyakoribb, és ennek megfelelően nagyobb profit lehetőségeit is magába rejt, mint más szereké.

A kábítószer előállítására alkalmas növények közül három rendelkezik kiemelt gazdasági jelentőséggel. Ezek a köznyelvben vadkenderként meghonosodott *cannabis sativa*, a mák és a kokacserje. A továbbiakban ezt a hármat tekintjük át. Külön nem térünk ki ezúttal a szintetikus drogok problémájára, azzal együtt, hogy ezek egyre jobban terjednek, és egyre komolyabb problémát jelentenek, különösen az olcsó és nagyon veszélyes és káros szerekből (mint például mosópor, patkányméreg, ragasztók) előállított változataik, melyeket a mélyszegénységben élők – mint például Magyarországon területén az ún. szegregátumokban élő, perspektíva nélküli fiatalok fogyasztanak. Egyrészt azért nem, mert ezek nem annyira összefüggő területen zajló termesztés, mint inkább laboratóriumi munka eredményei; ennek megfelelően, piacuk is nagyrészt regionális.³

A cannabis és származékai

A vadkender (*cannabis sativa*) Ázsiai eredetű növény, több alfaja, változata is ismert. Gyantájából készül a hasis, leveléből pedig a marihuána. A különösen erős, speciálisan előállított marihuána-változat a ganja, melyben a levelekhez a rügyek kivonatát is belekeverik. Mivel káros hatásai jóval kisebbek, mint a mák – vagy kokacserje alapú szereké, a marihuána a világ elterjedtebb illegális drogja, csak az Amerikai Egyesült Államokban százmilliók próbálták ki.⁴

³ DASCĂLU IOAN – ȘTEFAN CRISTIAN-EDUARD – TONE CĂTĂLIN – SURCULEAN MARIA: *Drogurile și crima organizată*. Craiova, 2009. Editura Sitech, 50.

⁴ FISHER GARY L.: *Rethinking Our War on Drugs*. Candid Talk about Controversial Issues. London, 2006. Prager Publishers, 78.

A Kr. e. III. évezredben Kínában már ismerték a növény gyógyító hatásait, reuma, malária, székrekedés és különböző fájdalmak enyhítése kapcsán. Hérodotosz szerint már szkíták is használták⁵ Mivel termesztése viszonylag könnyű, hozama nagy, és fogyasztására sok esetben tömeges igény is mutatkozott, sok esetben nagy mennyiségben történő termesztésére is sor került. Az arab világban főleg a hasis, a nyugati kultúrában inkább a marihuána terjedt el. Európába indiai közvetítéssel jutott el, ezért indiai kendernek is nevezik. Népszerű a Távols-Keleten kívül az arab világban, majd arab közvetítéssel meghonosodott az afrikai kontinensen is.⁶ Nyugat-Afrikában bolond fűnek nevezik. Egyes szubkultúráknak tipikus velejárója, mint az amerikai hippie-mozgalom számára a marihuána, de nem csak. Így például a Panama csatorna építésénél dolgozó jamaikai munkások életvitelszerűen szívták a ganját,⁷ és köreiből nemcsak a többi amerikai kultúrában terjedt el, hanem szimbólumává vált a reggae szubkultúrájának is.

Jelen pillanatban Afrika adja a világ cannabis-termelésének 27%-át, Marokkóval az élen, őt követi Nigéria és a Dél-Afrikai Köztársaság. Nagy cannabis-termesztő országok még a világon Afganisztán, Pakisztán, Nepál, Egyiptom, India. Libanonban a Bekka-völgy fő terméke.⁸ Egyre inkább terjed Európában, főleg a Balkánon, valamint a Karib-tenger térségében is. Szinte nincs a világnak oly pontja, ahol a cannabis nem teremne meg, és nem természeténél, szervezett bűnözői csoportok vagy akár egyszerű magánemberek is.⁹ Ugyanakkor érdekes módon Hollandia, ahol 1974 óta legális – vagy jobban mondva: nem üldözött – a „fű” termesztése és fogyasztása, nem vált meghatározó jellegű globális drogtermelő és elosztó központtá, mintegy illusztrálván azt, hogy a drogfogyasztás hatásait a fejlett polgári kultúra hatásosabban képes korlátozni a drákói törvényeknél. Az Amerikai Egyesült Államokban például hosszú ideig nem szabályozták a cannabis termesztését, majd a két világháború közötti időszakban, nagyjából párhuzamosan az alkoholelleses küzdelemmel, majd ennek kudarcát követően nagyobb erőbedobással küzdöttek a különböző tudatmódosító szerek

⁵ DASCĂLU IOAN (szerk.): *Organizația criminală a drogurilor*, Craiova, 2008. Editura Sitech, 54. [DASCĂLU, 2008.]

⁶ GREEN JONATHAN: *Kannabisz*. Budapest, 2002. Gloria Kiadó, 2–76.

⁷ KLEINE AXEL – DAY MARCUS – HARRIOTT ANTHONY: *Caribbean drugs, From Criminalization to Harm Reduction*, London & New York, 2004. Zed Books, 69.

⁸ CHIOREAN MIRCEA - DOMUȚ VASILE: *Moartea albă*. Oradea, 2006. Editura GrafNet, 141–145. [CHIOREAN, 2006.]

⁹ Amennyiben a népszerű videómegosztón, a YouTube-on a témában videókat keresünk, rengeteg erre vonatkozó dokumentumfilmet találhatunk erre vonatkozóan. Álljon itt egy válogatás, mely a teljesség igénye nélkül készült: „Kings of Cannabis” (kongói helyszínnel), 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=PwciNb-BZIk&t=95s>; „Inside the Albanian Village that makes Europe’s weed”, 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=nVhYCYj-ga3w&t=177s>; „Inside America’s Billion Dollar Weed Business: The Grass is Greener”, 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=TWQXz6RfwpE>; „strain Hunters India Expedition”, 2010, [https://www.youtube.com/watch?v=CqFiucWko-8](https://www.youtube.com/watch?v=CqFiucWko-8;); „Swaziland: Gold Mine of Marijuana”, 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=1M5Ok8a6o1g>; „What happens When a State Grows Way Too Much Weed” (Oregon, USA), 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=dyCbAuHqNOM>; „The Cash Crop: Canadian Cannabis”, 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=gmTBCáTQQrk>, stb.

ellen, ekkor került „feketelistára” a cannabis is, származékaival együtt.¹⁰ Ugyanakkor az átgondolatlan cannabis elleni küzdelem a maga során kaput nyithat az erősebb kábítószeres irányába, mintegy ún. blowback-effektust eredményezvén. Így például a nyolcvanas évek során az Amerikai Egyesült Államok nyomást gyakorolt Kolumbiára annak érdekében, hogy kiterjedt cannabis ültetvényeit kiirtsa. A nyomás következtében a cannabis kivitelének 77%-os aránya 7%-ra esett vissza ugyan, ugyanakkor megnövekedett a kokacserje-termesztés, mintegy pótcselekvéséért is.¹¹

A kanadai Rémi Boivin¹² által készített statisztika szerint a kokain, heroin és marihuána közül a marihuána a leginkább regionális forgalmú kábítószer. Ehhez valószínűleg hozzájárul az is, hogy a vadkender relatíve sok helyütt megterem, és a marihuána előállításuk könnyebb, mint a heroiné, és nem is üldözik annyira.

Kritérium	Kokain	Heroin	Marihuána
Országpár (kibocsátó- és célország)	418	370	193

Boivin statisztikája ugyanakkor arra a jelenségre is felhívja a figyelmet, azáltal, hogy a cannabis viszonylag nagy földrajzi szétszórtságban is megterem, a belőle származó tudatmódosító szerek előállítása viszonylag könnyű, nem épp a legalkalmasabb növény arra, hogy nagy területi koncentráció jöjjön létre, ennek megfelelően nem igazán épülhet rá milliárdos nyereséggel operáló bűnszövetkezet sem. Ezzel együtt gyakori, hogy különböző bűnszervezetek veszélyes kábítószeresek mellett cannabis termékek előállításával és forgalmazásával is foglalkoznak, ámbar ha tehetik – mint ahogy ezt a későbbi példákban is látni fogjuk – amennyiben lehetőségük van rá, nagyobb jövedelmet generáló szerek forgalmazására térnek át. Jelen pillanatban Afrika adja a világ cannabis termelésének 27%-át, Marokkóval az élen, ahol nagy kulturális hagyományokkal rendelkezik, ezt követi Nigéria és a Dél-Afrikai Köztársaság.¹³

Mivel a cannabis termékek könnyű drogokként vannak számon tartva, amik nem okoznak tartós függést, káros következményeik pedig viszonylag korlátozottak – vannak, akik szerint a marihuána fogyasztás káros hatásai messze alulmaradnak például az alkoholfogyasztás okozta problémákhoz viszonyítva – komoly mozgalom létezik a cannabis-alapú szerek – vagy legalábbis a marihuána – legalizálása érdekében. E sorok szerzője nem kíván egyértelmű állást foglalni e kérdésben, ugyanakkor jogi nonszensznek érzem azt, hogy a cannabis származékokat, és a velük való visszaélést ugyanolyan súlyosan kezelje a törvény, mint teszi azt a sokkal veszélyesebb kábítószeres esetében.

¹⁰ BOVILLE BELÉN: *The Cocaine War in Context: Drugs and Politics*. New York, 2008. Algora Publishing, 15–16. [BOVILLE, 2008.]

¹¹ VAN DUYNÉ PETRUS C. – LEVI MICHAEL: *Drugs and Money. Managing the Drug Trade and Crime-money in Europe*, 2005. Routledge Publishers, 31.

¹² BOIVIN RÉMI: „Drug-trafficking networks in the World economy”, In https://www.researchgate.net/publication/265069568_Drug_trafficking_networks_in_the_world-economy, 2015. Megnézve: 2019. április 2.

¹³ DASCÁLU, 2008. 67.

A mák származékai

A cannabis származékoknál jóval veszélyesebb tudnak lenni a mákalapú szerek, azzal együtt, hogy míg a vadkender termesztését a legtöbb helyen tiltják és üldözik, a mák világszerte tisztelt, elismert és hasznosnak tartott kultúrnövény. A mák nemzetségének több faja dísnövény szerepet tölt be, a kerti mák (melynek beszédes latin neve a papaver somniferum) a gasztronómiában ételízesítőként használatos, magas a foszfor- cink-kalcium, B, C, E vitamin tartalma. A mákolaj segíti a kalcium felszívódását is. Ugyanakkor a mák gubója olyan alkaloidokat tartalmaz, amelyek nyugtató, altató hatásúak, és jelentős szerepet játszanak a gyógyászatban.

Krisztus előtt 5000-ből már léteznek bizonyítékok arra vonatkozóan, hogy Mezopotámiában nemcsak ismerték a mákot, és azt, hogy gubójából elő lehet állítani az ópiumot mely gyógyászati célokra alkalmas. Az ókori görög gyógyászatban használata meglehetősen széles körű is volt.¹⁴ Az ópium nagyon hamar elterjedt az ókori Indiában, Perzsiában, Görögországban és Rómában is.

A XIX. században az ópium népszerűsége a nyugati világban különösen megnőtt, nyugtatóként, majd hangulatbefolyásoló szerként is használták. Különösen Japán volt ekkortájt ópium nagyhatalom, de a legjelentősebb ópiumhoz fűződő konfliktusok a Brit Birodalom és Kína között voltak (az első és a második ópiumháború, 1839–1842 és 1856-1860). A vegyipar fejlődésével újabb, még erősebb koncentrátumokat sikerült kivonni az ópiumból: 1804-ben Friedrich Wilhelm Adam Sertürner a morfiomot, majd ebből 1874-ben Robert Alder Wright a heroint. Az ópiumból származó, ennél erősebb szerek gyűjtőneve az opiátok. Ezeket kizárólag laboratóriumi körülmények között, finomítás révén lehet előállítani, és túl senki által nem vitatott gyógyhatásukon, komoly egészségügyi kockázatok, szövődmények megjelenését idézhetik – és legtöbb esetben kivédhetetlenül idézik is – elő.

A heroint – amit manapság a legveszélyesebb nem szintetikus kábítószernek tartanak – kezdetben a végstádiumban levő rákbetegek fájdalmainak enyhítésére használták, idővel azonban érzékelték hátrányos hatásait is: gyorsan okoz erős függőséget, úgy fizikai, mint pszichológiai téren, és a szervezet működésében hosszú távon visszafordíthatatlan káros következményekkel is jár. A heroin függő szer utáni vágya példátlan módon rombolja az erkölcsi tartást, és idézi elő az önpusztító magatartást: így például nem ritka, hogy a heroin függő azért ejt sebeket magán, vagy töri el saját csontjait, hogy a szerhez hozzájusson.

Egy napjainkban egyre jobban terjedő, a heroinhoz hasonló veszélyeket rejtő, de mégis más típusú opiát a fentanil, melyet ugyanakkor kínai heroinnak is neveznek. Ugyanakkor napjainkban az Egyesült Államokban egyre inkább nő a népszerűsége a szürke halál elnevezésű szintetikus opiát-terméknek, amely a heroin, fentanil, és az elefántnyugtatóként ismert karfentanil, valamint egy szintetikus opiát, az U-47700

¹⁴ DASCÁLU, 2008. 53.

keverékéből áll.¹⁵ E szerv veszélyességét növeli az is, hogy pontosan nem megállapítható, melyik komponens szer milyen mennyiségben kerül éppen bele, ami kétségessé teszi a méregtelenítő folyamatok kimenetelét. A legjárványszerűbben terjedő, legtöbb profitot generáló és ezáltal a legnagyobb globális veszélyt jelentő szer a heroin maradt. Az eredetileg erős fájdalomcsillapító gyógyszernek szánt szer káros mellékhatásait hamar felfedezték, mára már a legtöbb országban gyógyszerként sem használható, ugyanakkor nagyon sokszor a stratégiai érdekek. Az 1920-as években már korlátozókat hoztak visszaszorítására, ezzel együtt napjainkban is jelentős hasznot hoz forgalmazói számára. A világ két legnagyobb heroin termesztő térsége az Arany Félhold és az Arany Háromszög, mint ahogy erről a továbbiakban több szó fog esni.

Mikor a serkentő csodaszer hatásai visszaütnek. A kokain és származékai

Az Andok civilizációi ősidők óta ismerik a serkentő hatású levelekkel bíró kokacserjét. A térség országai számára- Kolumbia, Peru és Bolívia – jelentős bevételt jelent a koka termelése, mivel jelentős létszámú munkaerőt köt le, ezáltal enyhíti a térség társadalmi problémáit is. Ugyanakkor ez a feketegazdaságban történik, és a monokulturális koka termesztés hosszú távon nemzetstratégiai kockázatot is rejt magában, mivel sebezhetővé teszi a mezőgazdaságot egy potenciális katasztrófa előtt.¹⁶

Nem minden kokacserje alkalmas a kokainként ismert szer előállítására: ezt az ún. erythroxyton coca nevű fajtából készítik.¹⁷ A kalciumban, vasban, vitaminokban és különböző alkaloidokban gazdag levelek kis mértékű fogyasztása stimulálja az agykéreg és az izmok működését, csökkenti az éhség, fáradtság, szomjúság és fájdalom érzését is. Ennek következtében a XIX. század második felében kezdtek el Peruban állami támogatással gyógyszerész-kutatók kísérletezni, állami támogatással, a kokalevelekkel, a célból, hogy minél hatékonyabb, serkentő hatású gyógyszereket állítsanak elő belőlük.¹⁸ 1862-ben Albert Niemann kivonja a cserje leveléből a kristályos halmazállapotú kokaint, és maga Sigmund Freud is 1884-ben a kokain gyógyító hatásairól, hasznos felhasználásáról írt,¹⁹ amikor viszont egy jó ismerőse függővé vált a szertől, elítélte ezt.²⁰ A növény elterjedésének gátat szabott az, hogy kimondottan a trópusi klímát kedveli, így csak nagyjából az Andok-térségéhez hasonló éghajlatú területeken – Indonézia, Sri Lanka – sikerült meghonosítani. A mexikói hatóságok 2014-ben fedezték fel Dél-Mexikóban országuk első kokainültetvényét. Dél-Amerikában a legnagyobb coca- és kokain termelő ország Kolumbia, 1972-vel kezdődően pedig a legnagyobb

¹⁵ VINCZE VIKTOR ATTILA: „Modern kori pestis: világszerte nő a kábítószer-túladagolásban elhalálozók száma. In: <https://888.hu/article-modern-kori-pestis-vilagszerte-no-a-kabitoszer-tuladagolasban-elhalalozok-szama>, 2017. június 26. Megnézve: 2019. március 20.

¹⁶ BOVILLE, 2008. 65–66.

¹⁷ ROLEFF TAMARA L.: Cocaine and Crack, 2008. San Diego, Reference Point Press, 69. [ROLEFF, 2008.]

¹⁸ GOOTENBERG PAUL: Andean Cocaine. The Making of a Global Drug, 2008. The University of North Carolina Press, 55–60.

¹⁹ DASCÁLU, 2008. 55.

²⁰ ROLEFF, 2008. 19.

kokain exportőr is: Peru a második, Bolívia a harmadik.²¹ Elenyésző mennyiségben terem még kokacserje Brazíliában, Venezuelában és Guyanában.²²

A kokain, ellentétben a nyugtató hatású ópíátokkal, serkentő hatású, és rövid távon sok használója nem érzékeli azokat a mellékhatásokat, amiket más, egyszerűbb serkentők esetében – mint például koffein – túlfogyasztás esetén fellépnek, viszonylag népszerű azok körében, akik életvitelszerűen felfokozott aktivitású életet élnek. Hosszú távon azonban egyrészt a kokain függést okoz, mert használói egyre inkább kívánják megélni az érzést, másrészt pedig szív- és érrendszeri betegségek, sárgaság és idegbetegségek megjelenését favorizálja.²³ A kokain olcsóbb és veszélyesebb változata a crack, mely kokain és más, olcsóbb szerek keveréke, fogyasztása elsősorban a szegény afro-amerikaiak szubkultúrájában elterjedt. Mindenesetre a kokainnal történő, nagymértékben zajló kereskedelem rendkívül kifizetődő.

Az ipari méretű drogkereskedelem menedzseri aspektusai

A fentebb felsorolt kábítószereket – és sok más is – szinte bárhol elő lehet állítani, ahol rendelkezésre állnak a megfelelő laboratóriumi körülmények, illetve a szükséges mennyiségű és minőségű alapanyag. Ugyanakkor ahhoz, hogy igazán nagy jövedelmet generáló teljesítmény lehessen elérni, még szükséges jó pár tényező. Ezek közül fontosnak érezzük megemlíteni a következőket:

- gyenge államhatalom az adott területen: ez az ún. vadóc vagy bukott (rogue and failed) országokra jellemző elsősorban²⁴
- egy bizonyos szintű biztonság megléte, amit a drogkereskedelemben érdekelt, vagy az iránta toleráns, nem hivatalos hatalom biztosít (mozgalmak, hadurak, a szervezett bűnözésben érdekelt nagytermelők)
- az éghajlat kedvező kell legyen a szóban forgó növény termesztése számára, erre legjobb példa az Andok és a kokacserje esete
- reális nyereséget kell biztosítson ez a tevékenység a kis termelő számára is, akkorát, hogy megérje számára a kockázat, ami sok esetben nem kicsi
- szükséges a megfelelő szervezés, menedzsment: ezt általában a tevékenység legnagyobb haszonélvezői biztosítják
- a profit megfelelő kell legyen ahhoz, hogy megérje a terjesztést. Ezzel sajnos nincs gond: A Medellin-kartel jövedelme fénykorában a Peugeot és a Renault autógyárak közös jövedelmének felelt meg, Bolíviában pedig úgy tartják, hogy a kokainexportból származó jövedelem kb. tízszerese a cinkexportból származónak.²⁵

²¹ CHIOREAN, 2006. 141.

²² BOVILLE, 2008. 67.

²³ ROLEFF, 2008. 35.

²⁴ Az amerikai diplomácia és külpolitikai tervezés világából származó kifejezések. A vadóc ország (rogue state) kifejezés olyan országokat jelöl, amelyekben autoriter-diktatorikus rendszer uralkodik, vagy olyan ideológia, amely szembe helyezkedik az Amerikai Egyesült Államok politikájával, és biztonságpolitikai kockázatot jelent. A failed state vagy bukott ország területén nem működnek az állam alapvető funkciói sem.

²⁵ CHIOREAN, 2006. 141–142.

Az illegális drogkereskedelem szakaszai a következők:

- termesztés
- összegyűjtés és szállítás
- helyszíni eladás.²⁶

Maga a konkrétan vett harmadik lépés, az értékesítés is, a maga során több lépésből épül fel. A megtermelés, előállítás és összegyűjtés fázisát – ettől a pillanattól kap a folyamat egyértelműen szervezett jelleget, minden esetben – követi a megegyezéses alapon történő leszállítás a nagybani vásárlóhoz. Ennek a tulajdonában történik meg a kipurciózás és a végső fogyasztónak történő forgalomba hozás, amit a lánc legutolsó szemei végeznek.²⁷ Megjegyzendő, hogy ezek a végső értékesítők a legtöbb esetben relatíve kis jövedelemre tesznek szert, és rendkívül ki vannak téve a törvény szigorának, mert az előbb-utóbb történő tettenérés valószínűsíthető. A kis utcai dílerok és a gyakran öntudatlanul is kábítószert szállító ún. „öszvérek” elleni fellépés természetesen szükséges, de valójában nem ők jelentik a probléma gyökereit.

A következőkben azt fogjuk megvizsgálni, melyek a főbb termelői központok, illetve szállítási hálózatok, globális szinten.

A globális kábítószertermelés legfontosabb helyszínei

Az Arany Háromszög kifejezés a Thaiföld, Laosz és Burma határterületét magába foglaló dzsungeles térséget jelzi, ahol a szegény sorsú parasztok állandó küzdelmet folytatnak évszázadok óta a természettel. Mivel a három ország képtelen volt hosszú évtizedeken át saját határait ellenőrzés alatt tartani, egyfajta törvényen kívüliségben működő mezőgazdasági rendszer jött létre, amit a szervezett bűnözés ki tudott használni.²⁸ A dzsungeltől erdőirtással, erdőtüzzel hódítanak el újabb és újabb megművelhető területeket, amelyeken a mák termesztése bizonyult a legjobb befektetésnek. Rájuk telepedtek a terület hadurairól, akik megszervezték az ipari méretű heroin előállítását.²⁹ Megjegyzendő, hogy a XIX. század második felében az európai nagyhatalmak kimondottan támogatták a mák termesztését és az ópium előállítását, gondoljunk csak az ópiumháborúkra Kína ellen; nemcsak arról van szó, hogy az ópium fogyasztásának a terjedése előtt a Távol-Keleten nem kívánták gátat vetni, de kimondottan kívánatosnak tartották, hogy a térség népei e rabjaivá váljanak. Ennek következtében terjedt el az ópiumfogyasztás nemcsak a kínaiak, hanem az indiaiak és a fülöp-szigetiek körében is.³⁰ Jó példa erre az erőszakos francia gyarmatosítás is Indokínában, ami kimondottan támogatta a Mekong deltájában a mák nagy mennyiségben zajló termesztését kimondottan támogatta, és az ezt lehetővé tevő infrastruktúra megmaradt.³¹

²⁶ DASCÁLU, 2008. 162.

²⁷ BERGMAN MARCELO: *Illegal Drugs, drug Trafficking and Violence in Latin America*. 2018. Springer Publishers, 4.

²⁸ MÁRKUSZ LÁSZLÓ: *A szervezett bűnözés mint biztonságpolitikai tényező a Nyugat-Balkánon*. Budapest, 2010. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 26.

²⁹ DASCÁLU, 2008. 60.

³⁰ DASCÁLU, 2008. 11.

³¹ VAN DUYNÉ, 2005. 18.

És mivel mindennek ára szokott lenni, ez a törekvés napjainkra az Arany Háromszög máktermesztésében történt meg. Steffan Rimner egyik közelműltban megjelent könyvében igencsak találó hasonlatot használt. Az ázsiai ópium perspektívái úgy vonzották a kor nagyhatalmait, mint rovarokat a lág, ami meg is égette őket.³²

A hideghőborúval járó geopolitikai rivalizálás kedvezett a helyi haduraknak, hogy saját hatalmukat kiépítsék, és ezt ideológiailag alátámasszák: ha kellett, a nyugati imperialisták, ha kellett, a kommunisták elleni fellépés bajnokaiként tudtak feltűnni. Másrészt az Arany Háromszög természetföldrajzi körülményei – hegyes terep, kitaposott ősvények nélküli dzsungel – nem kedveznek a katonaság fellépésének a természet ellen. Amennyiben a hatóságok fel is számolnak egy-egy máktermesztő farmot, a karhatalom visszavonulását követően a természetők ugyanott folytathatják, vagy erdőirtással újabb területen kezdhetik meg a mák termesztését. Mivel a hatóságok ereje, ennek következtében, viszonylag korlátozott, a helyi hadurak laboratóriumai is helyben találhatóak, az ópium, a morfióm és a heroin helyben is előállítható. Az egyik leghíresebb hadúr és heroinkereskedő, Khun Sa, egy ízben a következőt mondta: „Ha arra kéred a parasztokat, hogy ne termesszenek többé mákot, mond meg egyúttal nekik azt is, hogy semmijük sem lesz, amiből a napi rizsadagjukat megvásárolhatnák.”³³

A múlt század nyolcvanas éveiben az Arany Háromszög adta a világ heroin termelésének több mint 60%-át, és a globális ellátás központjává vált. Elsőként a hongkongi triádok figyeltek fel a lehetőségre, őket követték más, nemzetközi szintű bűnszervezetek is. Európából az első a korzikai Union Corsese klánjai voltak,³⁴ őket követték mások. Jelen pillanatban szinte nem létezik olyan ázsiai, európai vagy észak-amerikai transznacionális bűnszövetkezet, amely nem rendelkezne érdekeltséggel a térség heroinforrásaiban.

Az Arany Háromszög földrajzilag is átnyúlik a határokon. Egy, a térségben meghonosodott szólásmondás szerint „Burmában természetik a növényt, amiből Thaiföldön előállítják a kábítószert, majd ezt követően hongkongi pénzből Malájföldön keresztül szállítják.”³⁵ Ez a mondás nagyjából igaz, egy kitétel: egyre inkább célponntá vált a kommunista, szárazföldi Kína is.

Míg korábban Thaiföld volt a fő elosztó központ, és innen tengeri úton került szállításra első sorban a heroin, manapság egyre inkább a szárazföldi Kínát veszik célba a burmai nagykereskedők, mivel minden kockázat ellenére – Kínában 50 gramm heroin birtoklása is halálbüntetést eredményezhet – a kínai heroinfüggők száma egyre inkább növekszik. Magában Burmában a heroinkereskedelem helyi szinten teljesen erőszakmentes, mert sokan termelik, sokan forgalmazzák, és kistermelői szinten nem

³² RIMNER STEFFEN: *Opium's Long Shadow. From Asian Revolt to Global Drug Control*. London, 2018. Harvard University Press, 16.

³³ BERCHESAN VASILE – PLETEA CONSTANTIN: *Drogurile și traficanți de droguri*. Cluj-Napoca, 1998. Editura Paralela 45, 159.

³⁴ MCCOY ALFRED W.: *The Politics of Heroin. CIA Complicity in the Global Drug Trade*. Chicago, 2003. Chicago Review Press, 183.

³⁵ CHIOREAN, 2006. 134.

léteznek monopóliumok. A nagy bűnszervezetek az összegyűjtést – árukoncentrációt – követően kénytelenek szigorúan vigyázni tulajdonukra.³⁶

Mára már a térség relatív stabilizációja, a bűnüldöző szervek egyre jobb felszereltsége és Kelet-Ázsia fejlődése következtében az Arany Háromszög jelentősége csökkent. Több máktermelő farmot is sikeresen számoltak fel a hatóságok, ugyanakkor a heroin és a metamfetamin helyi és globális forgalmazása mind a mai napig meglévő jelenség a térségben. Az első helyről viszont lekerült, ezt a múlt század utolsó évtizede során egyre inkább átvette az ún. Arany Félhold.

Az Arany Félhold Afganisztánra, valamint az országgal szomszédos iráni és pakisztáni területekre terjed ki, és egyre inkább átnyúlik Közép-Ázsia két köztársaságába, Tádzsikisztánba és Kirgizisztánba is. Elsősorban mákot, másodsorban cannabist termesztnek a térségben. Az itt előállított heroint perzsa heroinnak is nevezik, mivel az 1979-es iszlám forradalomig Irán területén zajlott, mostanra már viszont Afganisztán vált a világ legnagyobb ópiumtermelő országává. A tálib rendszer hozzáállása a drogvizsgálathoz elmentmondásos volt: egyrészt szigorú vallási előírások tiltották, mint sok más, a modern ember számára normálisnak tűnő tevékenységet is, másrészt viszont a tálib vezetők tisztában voltak azzal, hogy heroinból gyorsan lehet nagy nyereséget szerezni. A Talibán bukását követően az addig félig-meddig tolerált termelés volumene is megnőtt, mivel a legfőbb jövedelemforrást jelenti a rivális fegyveres csoportok számára is. 2008-ban Afganisztán számára a GDP 25%-át jelentette, vagyis 3,4 milliárd dollár bevételt, 2013-ban pedig Afganisztán nyújtotta a világ herointermelésének 90%-át. Egy amerikai szenátusi jelentés értelmében az afgán herointermelés jelenlegi mennyisége képes volna ellátni a világ összes heroinfüggőjét, két évig. Ennek ellenére az Egyesült Államok kénytelen kesztyűs kézzel bánni az itteni termelőkkel, mivel nem csak a tálibok, hanem a nyugatbarát erők is ebből finanszírozzák magukat. A laboratóriumok jelentős része ugyanakkor nem afgán területen, hanem a valamivel biztonságosabb területű Törökországban és Pakisztánban található.³⁷ A törzsi struktúrákra és rokoni hűségre épülő ún. hawala-rendszer lehetetlenné teszi a természetői csoportok hagyományos bűnüldözési módszerekkel történő felszámolását, másrészt pedig a helyi termesztők orosz, török, arab és nyugati szervezett bűnözői körökkel állnak kapcsolatban.

A különböző országok rendőri hatóságai, valamint az ezek tevékenységét összehangoló szervek, az Interpol és az Europol állandó sikerekről számolnak be a drogok elleni küzdelem terén, ugyanakkor az igazán nagy áttörés még hosszú ideig fog várni magára. Ennek többek között az is az oka, hogy az Arany Félhold és az Arany Háromszög heroinszállító hálózatai nem alkotnak egységes szervezetet, hanem egyik csoporthoz a másikhoz kerül a szer, ami nehezíti a felgöngyölítést.

Így például előfordulhat olyan forgatókönyv, mely szerint:

- egy afgán hadúr által ellenőrzött területen megterem a mák, amiből helyben kivonják az ópiumot

³⁶ CHIN KO-LIN - ZHANG SHELDON X.: The Chinese Heroin Trade. Cross-Border Drug Trafficking in Southeast Asia & Beyond. 2015. New York University Press, 1–58.

³⁷ MERCILLE JULIEN: Cruel Harvest. US Intervention in the Afghan Drug Trade. 2013. Pluto Press, 3-23.

- egy kirgiz csoport leszállítja egy törökországi laboratóriumba, ahol heroinná alakul
- a török csoporttól átveszi egy albán csoport, amely a Balkánon keresztül eljutatja Londonba vagy Hamburgba
- a célállomáson egy helyi, külvárosi banda veszi át, amely helyi szinten egyéni felhasználóknak árusítja

Ily módon a közvetítői lánc két végén állók nem is ismerik egymást, közvetlen kapcsolatba soha nem kerülnek, és ha egy láncszem ki is esik, rövid időn belül pótolásra kerül. A profit így nagyjából ugyanaz marad, a jelenség tovább él, csak az alkotóelemek cserélődnek ki. Ugyanakkor a szállítási útvonalak is meglehetősen dinamikusak, lehetőség és szükség szerint változtatják őket a dílerek.

- Így például Törökországból kiindulva három fő útvonal ismert:
- Északi vonal: Törökország-Bulgária-Románia-Magyarország-Szlovákia-Csehország
- Németország-Benelux államok
- Ennek egy változata Bulgária megkerülésével, Törökország-Románia, a Fekete-tengeren, a
- további útvonal ugyanaz, mint fentebb
- Középső vonal: Törökország-Bulgária-Románia-Magyarország-Ausztria-Németország-Benelux államok, vagy Törökország-Bulgária-Macedónia-Szerbia-Bosznia-Szlovénia-Olaszország
- Déli vonal: Törökország-Görögország-Olaszország, vagy egyenesen Törökország-Olaszország.³⁸

Habár az Arany Félholdból induló szállítmányok a legtöbbször, a nagy távolságok következtében, meglehetősen sebezhetőek a bűnüldöző szervek számára, ugyanakkor a szállítmányok nagy száma garancia arra, hogy a legtöbb célba ér, és habár a lebukással járó kockázat hatalmas és a büntetés súlyos, mégis a rendszer működtetői számára kifizetődő.

Az Andok térségében növvő kokacserjéből helyi szinten vonják ki a kokaint. Sok kistermelő is termeszt, de a legnagyobb mennyiségben a nagy farmokon zajlanak, melyek tulajdonosai máskülönbén dúsgazdag, az ország társadalmá által elismert, köztisztelőben álló családok. Ilyen volt például az Ochoa család Medellinben, ezekkel szövetkeztek az olyan, eleve az alvilágból érkező, merész és kezdeményező készséggel rendelkező figurák, mint például Pablo Escobar. A kolumbiai kartellek Peruban és Bolíviában is megvetették a lábukat,³⁹ azzal együtt, hogy ezen országok sajátos belpolitikai viszonyai következtében, döntő befolyást e területeken nem sikerült szerezniük.

A legnagyobb kokaintermelő és kibocsátó ország Kolumbia volt és maradt. Habár az Egyesült Államokba irányuló szállítmányokat az Egyesült Államok és Kolumbia igyekezett visszaszorítani, a kartellek alapját képező helyi hatalmat hosszú időn ke-

³⁸ DASCĂLU IOAN – ȘTEFAN CRISTIAN-EDUARD – TONE CĂTĂLIN – SURCULEAC MARIA: Drogurile și crima organizată. Craiova, 2009. Editura Sitech, 47–48.

³⁹ STREATFIELD DOMINIC: Kokain. Egy kábítószer hiteles története. Budapest, 2007. HVG könyvek, 210.

resztül nem létezett reális szándék likvidálni, mivel a kartellek fegyveres ereje ellensúlyt képezett a baloldali gerillákkal szemben. A két első kartell, a Medellín és a Cali egymással is háborúba keveredtek az észak-amerikai drogpuacért. Habár napjainkra mindkét „történelmi” kartell a kolumbiai és amerikai hatóságok együttműködése felszámolta, vezetőik vagy halottak, vagy börtönben ülnek, helyüket több kisebb csoport vette át akárcsak a szomszédos Bolíviában és Peruban.⁴⁰ És habár a kokain fő termelője Kolumbia marad, a forgalmazásban már rengeteg nem kolumbiai bűnszervezet is érdekelt, egyesekkel pedig a drogellenes hatóságok is kénytelenek elnézőek lenni. Így például a nyolcvanas években a nicaraguai kontrákkal, mint szövetségeseivel az Egyesült Államok elnézően kellett bánjon, és elnézte nekik, stratégiai okokból, a kokain szállítását és forgalmazását.⁴¹

Mexikóban a második világháború során megnőtt a kereslet a máktermelésre, amerikai igényeket követően. Ennek következtében egy időre legalizálták is az ópium és származékainak előállítását. A kolumbiai kartellek fénykorukban gyakran használtak közvetítőket az USA-ba a karibi és a közép-amerikai térségből, beleértve mexikói bandákat is, amelyek ezáltal anyagilag és ismereteiket tekintve is megerősödtek. És habár az Egyesült Államokba az Andok országaiból több, tengeri vagy szárazföldi útvonalon is elérhet, a kokainszállítmányok több mint 90 százaléka bizonyítottan Mexikón keresztül lép be az Államok területére.⁴²

Napjainkban, ennek is köszönhetően, az Egyesült Államok legnagyobb drogellátói a mexikói kartellek, amelyek a terjesztés során felhasználják a különböző latino utcai bandákat is. Mivel az ország lakossága viszonylag nagy, a gazdasági-társadalmi helyzet pedig meglehetősen szélsőséges, a milliárdosokig a mélynyomorban élőkig terjedő palettával, a munkanélküliség pedig nagy, minden feltétel adott a szervezett bűnözés virágzásához. A tény pedig, hogy habár jelentős a mezőgazdaság, napszámos munkához is viszonylag nehéz hozzájutni, és az éghajlat megfelel a drognövények – mák és cannabis – termesztésének, egyenesen eredményezte azt a helyzetet, hogy a nagybirtokokra és kis paraszti gazdaságokra rátelepedhessenek a bűnözői szindikátusok, a maguk szempontjából nézve harmonikus *modus vivendi* találva a termelőkkel. A nagy terület és a változatos felszín, valamint a tulajdonviszonyok lehetetlenné teszik a tökéletes egyidejű rendőri csapásmérést.⁴³ Ugyanakkor ezek a kartellek nem csak közvetítők, hanem termesztők is: elsősorban mákot és cannabiszt termesztnek, amfetamin és egyéb szintetikus drogokat is előállítanak, azon túl, hogy egyes statisztikák szerint az Egyesült Államokba irányuló kokain szállítmányok túlnyomó részét is saját

⁴⁰ A kolumbiai kokaintermelésről és kartellekről lásd: TOPIK STEVEN – MARICHAL CARLOS – FRANK ZEPHYR: *From Silver to Cocaine. Latin American Commodity Chains and the Building of the World Economy, 1500–2000*, Durham and London, 2006. Duke University Press.; GOOTENBERG PAUL – DAVÁLOS LILIANA: *The Origins of Cocaine. Colonization and the Failed Development of the Amazon Andies*. London & New York, 2018. Routledge Publishers.; ESCOBAR ROBERTO – FISHER DAVID: *The Accountants. Inside the Violent World of the Medellín Cartel*. New York, 2009. Grand Central Publishing.

⁴¹ CASTILLO CELERINO – HARMON DAVID: *Powderburns. Cocaine, Contras & the Drug War*. Oakville, Buffalo, London, 1994. Mosaic Press, *passim*.

⁴² ROLEFF, 2008. 69.

⁴³ RĂDULESCU IRINA GABRIELA (coordinator): *Dimensiunile naționale și internaționale ale fenomenului drogurilor*. Ploiesti, 2007. Editura Universitatii Petrol-Gaz, 324.

ellenőrzésük alatt tartják a több tízezer fegyverrel rendelkező bűnszervezetek. A kartellek ereje és befolyása nagyon nagy, a rendfenntartó erőkkel szabályos ütközeteket vívnak és egymás között is háborúskodnak. Egyes becslések szerint az elmúlt három évtized során mintegy 25 000 ember vesztette életét Mexikóban a drogháborúknak köszönhetően, a rekordot hónapok leosztásában 2017 májusa tartja, amikor 2186 embert öltek meg a drogháború során.⁴⁴

A Közel-Keletnek is megvan a maga jelentős drogtermelő központja. A multikulturális és gyakran polgárháború sújtotta Libanonban a Bekka völgye 30 km-re található Bejrúttól, a Damaszkusz felé vezető irány mentén. Libanon kulturális-etnikai keresztmetszetének is lehet tekinteni, síita többséggel, keresztény, szunnita és drúz kisebbséggel. Több ókori és középkori épületrom rendelkezik területén turisztikai jelentőséggel. A völgyben található Libanon termőföldjének 40%-a. Gabonafélét és szőlőt is termesztnek itt, de újabban a legfontosabb jövedelmet a drognövények jelentik.

Kannabisztermesztés már a római korban jelen volt a völgyben, napjainkra azonban a libanoni polgárháború (1975–1990) idején nőtt meg, amikor is a kábítószer fontos jövedelemforrásnak bizonyult a rivális frakciók számára. Kisebb mértékű ugyan, de jelentős a máktermesztés és az ópium előállítás is. A kilencvenes években ugyan a drognövények termesztése lecsökkent, 2007 óta megint megnőtt, a második libanoni háború következtében. Habár a libanoni kormány és hadsereg erőfeszítéseket tesz a drogtermesztés visszaszorítására, ez nehezen megy, mivel a Bekka-völgy természeti jól felfegyverzetek és nagyon összetartók.⁴⁵ Létüket a libanoni kormány, illetve az érdekelt nagyhatalmak nagy része elfogadható rossznak tekinti, mivel a Bekka-völgy fegyveres családjaik nagy része – keresztények és muzulmánok egyaránt – ellenségesen viszonyulnak a Hezbollah terrorszervezethez.⁴⁶ A libanoni maffia, a polgárháborút követő menekült-diaszpóráknak köszönhetően, egyre hangsúlyosabban van jelen a nyugat-európai országok, elsősorban Németország alvilágában.

Afrika sem marad ki a drogfertőzött kontinensek sorából. Itt az Atlasz-hegység egyik sajátos régióját kell kiemelnünk. 2016 óta egyértelműen, statisztikailag is Marokkó a világ legnagyobb kannabisztermesztője és exportőre, úgy a hasis, mint pedig a marihuána szempontjából. Az ültetvények főképp a Rif-hegységben találhatóak.⁴⁷

A cannabis az arab hódítással érkezett Marokkóba, több évszázadon keresztül szinten minden háztartásban termesztették, saját célra. 1890-ben szabályozzák először a termesztését és kereskedelmét, de a szultán biztosítja a jogot a Rif-hegység farmerei számára, amit 1950-ben megerősítenek. 1965-ben törvényileg betiltják Marokkóban

⁴⁴ Az erőszakos mexikói kartellek és az általuk jelentett fenyegetés kapcsán lásd a következő bibliográfiát: IONA GRILLO NARCO: *Inside Mexico's Criminal Insurgency*. 2012. Bloomsbury Press.; LANGTON JERRY: *Gangland. The Rise of the Mexican drug Cartels from El Paso to Vancouver*, Harper Collins Publisher, 2013; GRAYSON GEORGE: *The Cartels. The Story of Mexico's Most Dangerous Criminal Organizations and Their Impact on US Security*, Preager International Publishing, 2013; LONGMIRE SYLVIA: *Cartel: The Coming Invasion of Mexico's drug wars*, St. Martin's Press, 2011; GRILLO IOAN: *Gangster Warlords*, Bloomsbury Publishing, 2017; CORCHADO ALFRED: *Midnight in Mexico: A Reporter's Journey Through A Country's Descent into Darkness*, Penguin Press, 2014; stb. CHIOREAN, 2006. 140.

⁴⁶ DAHER JOSEPH: *Hezbollah. The Political Economy of the Party of God*. 2016. Pluto Press, 67.

⁴⁷ CLARK ROBERT C. – MERLIN MARK D.: *Cannabis. Evolution and Ethnobotany*. 2013. University of California Press, 116.

a cannabis termesztését, de gyakorlatilag ezt nem vették túl szigorúan, annál is inkább, mert a cannabis-fogyasztás ebben a térségben olyan kulturális szokásnak számított, mint Európában a szeszes italok fogyasztása.⁴⁸

A marokkói vadkender termékeket nagyon sok európai turista fogyasztja helyben, de szállítanak is a marokkói bandák Hollandiába és Franciaországba is. Marokkó ugyanakkor a szubszaharai Afrikából érkező keménydrogok számára is útvonalálmás, melyek a sivatagon keresztül érkeznek az országba.

Következtetések

Az illegális drogkereskedelemben óriási bevételek rejlenek. Trilliókra becsülik a globális kábítószer-forgalom mennyiségét, és milliók életét teszi tönkre évente. Ezzel együtt létezik hosszú távon néhány módszer, amivel a jelenséget vissza lehet szorítani, és társadalmi hatását is lehetne enyhíteni.

A drogok elleni küzdelem hatalmas anyagi, szellemi és humán erőforrás befektetéseket igényelt és követel mind a mai napig, ugyanakkor a sok kisebb-nagyobb részeredmény ellenére, az ily jellegű szerek fogyasztása egyre gyakoribbá válik. Felismerően ezt a jelenséget, az elmúlt évtizedben egyre több erőfeszítés történik a finomabb, és ezáltal hatékonyabb ún. soft eszközök használatának irányába. 2011-ben a Global Commission on Drug Policy tizenegy pontos javaslatot dolgozott ki, többek között olyan pontokkal, mint rugalmasabb szabályozás, a fogyasztók kriminalizálása helyett egészségügyi alternatívák nyújtása, és a kis forgalmazók számára alternatív büntetési tételek (például közmunka) lehetőségének biztosítása.⁴⁹ Ezek mintájára, és nemcsak belőlük inspirálódva, e sorok szerzője is megfogalmazza a saját szubjektív gondolatait, melyek elvi szinten hozzá járulhatnak a meglévő helyzet javításához.

Ilyenek lehetnének a következő lépések és intézkedések:

– Rugalmas törvénykezés, és ennek szigorú betartása. A drákói törvények és intézkedések, akárcsak ezek teljes hiánya, egyaránt kontraproduktívak lehetnek. Teljesen kontraproduktív az ún. könnyűdrogok forgalmazását azonos súlyúnak tekinteni a halálos készítményeikével. Ugyanakkor tettenéréskor a lefoglalt mennyiséget, a díler egyéni lehetőségeit és az esetleges szervezetben betöltött szerepét is figyelembe kell venni. A bűnügyi statisztika javítása helyett a konkrét eredmények elérése kell prioritássá váljon a bűnüldöző szervek számára. Törvénykezés terén szükséges a könnyűdrogok részleges – nem teljes – dekriminalizálása is. Nincs szükség arra, hogy legalizálva legyenek társadalmi és egészségügyi szempontból káros jelenségek, ugyanakkor amennyiben azonos hangsúlyt kap minden eset, elbogatellizálódnak az igazán súlyos problémák, mint például a mindenféle vegyszerekből előállított szintetikus drogok fogyasztása, melyek rövid távon okoznak súlyos egészségügyi károsodást, fogyasztójuk pedig két lábon járó, kiszámíthatatlan veszéllyé válik környezete számára. Lehet, de

⁴⁸ MILLS JAMES H.: Cannabis Nation. Control and Consumption in Britain, 1928–2008. 2013. Oxford University Press, 106.

⁴⁹ War on Drugs Report of the Global Commission on Drug Policy, 2011. In: https://www.globalcommissionondrugs.org/wp-content/themes/gcdp_v1/pdf/Global_Commission_Report_English.pdf Megtekintve: 2019. március 28.

nem érdemes, sőt, egyenes káros a marihuánát a krokodillal vagy az ún. zombidrogokkal azonos szigorral kezelni.

– A technika és az infrastruktúra fejlődésével jobb minőségűvé, hatékonyabbá válik a felderítés. Így a helyszínen lehet nagyobb eredménnyel támadni majd az illegális ültetvényeket és laboratóriumokat. Lehetőleg még a kábítószer forgalomba kerülése előtt szükséges a fellépést megtenni, ezt követően már, a porciózás következtében, csak kisebb mennyiségű és értékű szállítmányokat lehet hatástalanítani. Ugyanakkor a termelők számára életképes alternatívát szükséges nyújtani, biztonságosat és jó megélhetést garantálót, hogy ne a szervezett bűnözői csoportok alárendeltjeiként legyenek kénytelenek gazdálkodni.

– A potenciális fogyasztók nevelése, felvilágosítása, megfelelő kultúra és viszonyulás kialakítása a drogokkal szemben. A fogyasztó, a legtöbb esetben, kimondottan csak áldozat, és áldozattá válásához elsősorban környezetének és lelki életének válságai vezettek. A pszichológia eszköztára hosszú távon mindenképpen hatékonyabb lehet a kezelésben, mint a szigorú büntetések.

– Legalább ennyire fontos alternatívák nyújtása a káros drogokra, úgy időtöltés, mint emberi egészség szempontjából. Nemcsak a kábítószer fogyasztására vonatkozik ez, hanem más, káros társadalmi jelenségekként fellépő lelki vagy fizikai szenvedélybetegségekre is. Lehetőséget kell nyújtani az embereknek, egyénenként és tömegként is, hogy a boldogságot, élvezetet, örömet konstruktív és hasznos formákon és módokon keresztül érhessék el. Ez máskülönben napjaink társadalmának egyik legsúlyosabb kihívása, legkomolyabb feladata is egyúttal.

MADARÁSZ IMRE

„A lázadás vátesze”

Carducci „sátáni verse”

„Carducci hírhedt verse”:¹ Luigi Russo ezzel az egyetlen jelzővel foglalta össze *A Sátánhoz* (*A Satana*) című himnusz fényét és árnyékát, dicsőségét és „baljós hírét”.² Mintha a Nagy Megosztó, az Ellenkezés Szelleme nemcsak magát a költeményt, de az utóéletét is áthatotta volna, ellentmondásos-szeszélyes „fortuna” jutott neki osztályrészlül. Ennek „köszönhetően” lett szerzője „a Sátán dalnoka”, „a Sátán vátesze”, „a Sátán költje”,³ miközben a Carduccit elsőként „kanonizáló” Croce inkább egy „új korszak fő és reprezentatív dokumentumaként”, mint költészeti remeklésként értékelte.⁴ Magyarországon az „óriási költeményt” (Aldo A. Mola szerint egyenesen „poemetto”-t, kivesposzt!) méltó műfordítója, Majtényi Zoltán „korszakfordító vers”-nek minősítette és a világirodalom legnagyobb versremekeinek válogatott gyűjteményébe választotta be, viszont Carducci lírai életművének fáradhatatlan és egyszerű magyarítója, Simon Gyula értekezésében (mindezidáig az egyedüli magyar nyelvű Carducci-monográfiában) egyetlen mondatban említette.⁵ A vitatott verset a viták és az idők változásai fölé, a nyugati kultúra örökérvényű szimbólumai közé Thomas Mann emelte monumentális eszmeregényében, *A varázshegyben*, amelynek legpozitívabb hőse, a felvilágosult, liberális demokratizmust képviselő „homo humanus”, Ludovico Settembrini a Sátán-himnusszal „lép színre”.⁶ Egy világirodalmi színvonalú alkotás rangját egy másik, még becsebb világirodalmi remekmű szentesítette. (Még inkább, mint a Nobel-díj, melyet Carducci 1906-ban, Thomas Mann 1929-ben nyert el.)⁷

A legörökebb, legegyszerűsebb alkotást is befolyásolják genezise körülményei. *A Sátánhoz* – mert ez a költemény eredeti címe, nem a magyar kiadásokban szereplő *Himnusz a Sátánhoz* (Zalán Vilmos és Majtényi Zoltán műfordításában) vagy *Sátán-himnusz* (Rónai Mihály Andrásnál), melyek a műfaji meghatározásnak a címbe emelésével a címsze-

¹ LUIGI RUSSO: Carducci senza retorica (1957). Roma–Bari, 1999. Laterza, 60. [Russo, 1999.]

² Uo.

³ GIOVANNI PAPINI: L'uomo Carducci (1917). Milano, 1963. Mondadori, 140. [PAPINI, 1963.]; RENATO DELLA TORRE: Invito alla lettura di Carducci. Milano, 1987. Mursia, 81.

⁴ BENEDETTO CROCE: La letteratura della nuova Italia 2 (1914). Laterza, Bari, 1973. 59–60. [CROCE, 1973.]; ALDO A. MOLA: Giosue Carducci. Scrittore, politico, massone. Milano, 2006. Bompiani, 216., 270. [MOLA, 2006.]

⁵ MOLA, 2006. 151.; MAJTÉNYI ZOLTÁN: Giosuè Carducci: Himnusz a Sátánhoz. In: 88 híres vers és értelmezése a világirodalomból. Budapest, 1994. Móra Könyvkiadó, 316., 328. [MAJTÉNYI, 1994.]; SIMON GYULA: Carducci költészete. Budapest, 2002. Eötvös József Könyvkiadó, 47. [SIMON, 2002.]

⁶ THOMAS MANN: A varázshegy (1928). Budapest, 1981. Európa Könyvkiadó, 1. köt., 76–88. [THOMAS MANN, 1981.]; MADARÁSZ IMRE: Varázshegy. In: MADARÁSZ IMRE: Századok, könyvek, lapok. Magyar és világirodalmi tanulmányok. Budapest, 1999. Hungarovox Kiadó, 94–100.

⁷ MADARÁSZ IMRE: Klasszikus kapcsolatok. Összehasonlító italianisztika. Budapest, 2016. Hungarovox Kiadó, 236–238.

replő magasztalását fokozzák⁸ (ez nagyobb hiba, mint a költő keresztnevét, akaratával ellentétben, „Giosuè”, és nem Giosue formában írni⁹) – miként a végén olvasható dátumozásból is kiderül, „1863 szeptemberében” született meg, méghozzá, magától Carduccitól tudjuk, „egy éjszaka alatt”, de csak 1869-ben jelent meg, a *Popolo di Bologna* című lapban, álnéven.¹⁰ Az „egy lélegzetre” való papírra vetés nem érdektelen: innen a terjedelmes költemény száguldó irama, melyet a későbbi „hosszú átdolgozások”¹¹ nem lassíthattak-fékezhetek le. Ám sokkal fontosabb az évjárat, helyesebben az évek akkori járása, a korszellem csillagzata, mely alatt a műalkotás keletkezett. 1863 és 1869 között: a második függetlenségi háború és az egységes Olaszország megalakulása után és a harmadik függetlenségi háború és Róma felszabadítása előtt. A Risorgimento szabadságharcainak légköre izzott a „neoghibellinizmustól”, az antiklerikalizmustól és IX. Pius, az „antirrisorgimento” pápája iránti gyűlölettől, akit maga Carducci a „gonosz uralkodó”, a „véres pap”, a „keresztény Polifémosz” epithetonjaival tüntetett ki (*Per Giuseppe Monti e Gaetano Tognetti*).¹² Az egyházellenes vers publikálását nem véletlenül időzítette a IX. Pius vezette első vatikáni zsinat – és amit kevesen tudnak: a vele egyidejű nápolyi antiklerikális „ellenzsinat” – megnyitására. De még a pápa- és klerusellenesség atmoszférájában sem volt veszélytelen himnuszt írni-publikálni a Sátánhoz. Aligha véletlen hogy a mindig bátor költő „első ízben használta az Enotrio Romano álnevet”.¹³ A költemény nem csak klerikálisok, bigottok, nem is csupán egyszerű-jámbor hívő lelkek érzékenységét sértette. A mazziniánus Quirino Filopanti is emlékeztetett rá, hogy Mazzini, az Apostol jelszava az volt: „Isten és nép”, nem pedig „Sátán és nép”,¹⁴ ami a nemrég mazzinianizmusa miatt munkahelye, a bolognai egyetem által meghurcolt, felfüggesztett professzor-poétát igen érzékeny pontján érintette.¹⁵ És arra kényszerítette, hogy – meglehetősen szerencsétlen módon – mintegy kettéhasítva önmagát, irodalomtudósként magyarázza-védelmezze szépirodalmi művét egy hozzá írott jegyzetben. De egy zseninek még az önvédő önértelmezése is magasröptű. (Akkor is, ha azt vallotta, a versekhez „nem kellenek jegyzetek”,¹⁶ amit meg dantista énje kérdőjelezhetett volna meg.) Carducci így összegezte apológiai kommentárját: „Ez a himnusz két forrásból ered, melyek aztán egyesülnek és együtt folynak alá, s ezek: az élet szép-

⁸ Poesie di Giosue Carducci 1850–1900. Bologna, é. n. Zanichelli, 377–385.; GIOSUE CARDUCCI: Tutte le poesie. Milano, 1964. Rizzoli, 1. köt., 365–377. [CARDUCCI, 1964.]; GIOSUE CARDUCCI: Poesie. Milano, 1978. Garzanti, 101–110. [CARDUCCI, 1978.]; Giosuè Carducci költeményei. Zoltán Vilmos fordítása. Budapest, 1910. Modern Könyvtár, 5–10.; Giosue Carducci válogatott versei. Budapest, 1961. Európa Könyvkiadó, 16–23.; Giosue Carducci válogatott versei. Budapest, 1965. Móra Ferenc Könyvkiadó, 528–37. [CARDUCCI, 1965.]; MADARÁSZ IMRE (szerk.): Az olasz irodalom antológiája. Budapest, 1996. Nemzeti Tankönyvkiadó, 522–525.

⁹ MOLA, 2006. 9., 93.

¹⁰ PAPINI, 1963. 140.; RUSSO, 1999. 64–66.; MOLA, 2006. 150.

¹¹ CROCE, 1973. 59.

¹² GIOSUE CARDUCCI: Jambusok és epodoszok. Másféle rimes versek. Budapest, 2006. Eötvös József Könyvkiadó, 68–69. Simon Gyula fordítása; MADARÁSZ IMRE: Romantikus Risorgimento. Olaszország alapító mítoszai. Budapest, 2013. Hungarovox Kiadó, 79–80.; MADARÁSZ IMRE: IX. Pius, az „antirrisorgimento” pápája. Klio, 2011. 3. sz. 109–111.

¹³ MICHELE SAPONARO: Carducci. Milano, 1941. Garzanti, 118. [SAPONARO, 1941.]

¹⁴ RUSSO, 1999, 64–65.; MOLA, 2006, 150.; Vö. MADARÁSZ IMRE: Mazzini, az Apostol. Budapest, 1992. Nemzeti Tankönyvkiadó, 11–25.

¹⁵ MOLA, 2006. 145–150.

¹⁶ MOLA, 2006. 7.

ségei és a szolgaság elleni lázadás szelleme.”¹⁷ De fentebb a két alapérték-vezérmotívumot olyan értékekkel hozta összhangba, mint az „aszkrétizmus” elutasítása, „a jogok tisztelete”, „a földi élet örömei” (ismétléssel nyomatékosítva) és „a szabadság”.¹⁸ S ha ez még mindig nem lett volna elég világos: „Sátán a szárnyaló gondolat, Sátán a kísérletező tudomány, Sátán a lángoló szív, Sátán a homlokon a felirat: Nem alázodom meg.”¹⁹

Az elvont eszméket meggyőzőbb ékesszólással fejezi ki és védi maga a költemény, melyben a „poeta doctus” történelmi személyiségeket idéz meg, támaszt fel, kelt életre, hogy örök-megújuló elevenségükkel tegyen hitet pozitív eszmények mellett (mert, miként Heine, ő „sem pusztán tagadott, hanem állított”²⁰). Az antiaszketizmus, az életöröm, a szerelem megtestesítője Abélard imádottja, Heloise, a keresztény középkorban (bizonyíthatóan) élt hősszerelmes hölgyek talán leghíresebbike, akit Rousseau levélregénye pusztán a címével – *Julie, avagy az Új Heloise* – az újkori világirodalom szentjévé avatott, a szerelmes olvasók védőszentjévé:

*Kegyes vagy ahhoz is,
kit nem visz íve
ösvényednek, Sátán;
ím: Heloïse.*

*A durva szőrcsuha
hiába marja,
Maro s Flaccus dalát
mormolja ajka*

*Dávid-zsoltár, sirám
s könny közt; s ragyogva
– rózsás delphoi báj –,
a te dalodra*

*az ónszín, iszonyú
hadból elébe
libben Licoris és
libben Glicére.*

*S a letűnt szebb idők
sok más alakja
az álmatlan odút
nyüzsögve lakja.²¹*

¹⁷ CARDUCCI, 1964. 367.

¹⁸ Uo.

¹⁹ MOLA, 2006, 150–151.

²⁰ CARDUCCI, 1964. 367–368.

²¹ CARDUCCI, 1965. 33–34. Majtényi Zoltán fordítása.

A zsarnokellenes lázadás szabadságsszellemének halhatatlan jelképei, a vallási intoleranciának, Voltaire és a felvilágosodás fekete bestiájának, a fanatizmusnak, az inkvizíciónak üldözöttei, a legnevesebb eretnekek:

*S a szó nyers máglyatűz
hamvába nem halt:
Wyckliffe s Huss jószava,
halld, újra zeng, halld!*

*Serkentő szózatuk
már szerteterjed:
a század megújul,
a kor betellett!*

*És már-már megremeg
korona, mitra:
a klostrom forrong már,
kapuja nyitva,*

*és harcol s harsog: ő
– vállán a stóla –
fra' Girolamo
Savonarola.*

*Csuháját elveti
Luther: e jelben
vesd el béklyód te is,
emberi szellem,*

*villogj és tündökölj,
repedve szállván;
fel, ébredj fel, anyag:
győzött a Sátán!²²*

Főleg ezek a részletek bizonyítják, hogy a verset egyfelől „szeszés” utalásai miatt („... míg bor ragyog / telt poharakban”) „pohárköszöntőnek szabadkőműves lakomára”, „botrányos brindisinek” avagy „szabadkőműves borversnek” minősíteni aligha elfogadható leegyszerűsítés volt,²³ másfelől nyitánya okán („Lét roppant kútfeje, / Anyag és Lélek, / Érzék és Értelem, / téged idézlek”) filozófiai-metafizikai költeményként definiálni az ellentétes szélsőség túlzása lenne. *A Sátánhoz* a „neoghibellin” antiklerikalizmus tiltakozásából nő ki általános moráli érvényű, történelmi léptékű szabad-

²² Uo.

²³ SAPONARO, 1941. 118–119.; SIMON, 2002. 47.; PAPINI, 1963. 150.; MAJTÉNYI, 1994. 325.

ságverssé. Ha az egyház és az általa uralt sötét középkor mindent ördöginek, a Sátán művének, csábításának tartott, ami az embert boldoggá és szabaddá tette, fölemelte, akkor éljen a Sátán! Bölcséleti-logikailag vitatható, de irodalmi-polemikusan a maga egyszerűségében elementáris erejű eljárás.

Hogy az „itt és most” aktualitása micsoda örökérvényű, univerzális költői képekre ihlette Carduccit, arra a legszebb példa alighanem a gőzvonat látomása a költemény vége felé:

*Egy zord, gyönyörű szörny
fékvesztve, döngőn
ront át a tengeren,
ront át a földön:*

*mint vulkán, vérszínű,
s szikrázva forrong;
a síkot elnyeli
s áthág az ormon,*

*átlép a szurdokon,
s rejtőzve-bújva
bukik új oduba,
az alagútba,*

*majd kitör, s szilajon,
parttól a partig
mint forgószél suhog,
sivít s morajlik,*

*mint forgószél suhog,
szárnyát kitérve:
ó, népek, köztetek
ő jár, a Sátán:*

*jótéteményeit
hozza kezében,
zugról zugra vonul
a lángszekéren.²⁴*

E képsorban Croce a kompozíció művészi csúcsát ismerte fel,²⁵ a kortársak azonban mást is. Általánosan a fejlődés, a haladás tárgyi jelképét, aminek „a föld ereit” a Car-

²⁴ CARDUCCI, 1965. 35–36. Majtényi Zoltán fordítása.

²⁵ CROCE, 1973, 59.

ducci által ismert és tisztelt²⁶ Petőfi is látta (*Vasúton*). Konkrétan pedig „a Sátán művét”, aminek IX. Pius elődje, a szintén végletesen reakciós XVI. Gergely pápa a vasutat aposztrofálta.²⁷ Ha a vasút a Sátán műve, megint csak éljen a Sátán! – hirdeti a vátesz.

A gözmozdony az eredeti olasz szövegben „carro del foco”, azaz „a tűz szekere”.²⁸ Azé a tűzé, mely a görög természetfilozófusok arkhé-tanában a legkülönb őselem volt, mert a magasba tör. A tüzet a hellén mitológiában Prométheusz hozta le az embereknek az égből, fellázadva az istenek, maga a főisten, Zeusz ellen is. A tűzhozó Prométheusz – a legszebben Aiszkhülosz tragédiája által megörökített – lázadásában a romantikusok úgy látták a „fényhozó” Lucifer előképét, hogy az nem Prométheuszra nézvést volt szégyen, hanem Luciferre, a Sátánra dicsőség. A két nagy közvetítő Milton volt (akaratlanul) és Byron (szándékosan): a romantikusan átértelmezett *Elveszett Paradicsom* puritán költője és a romantikában alapvető-példaértékű *Káin* „sátános” poétája.²⁹ Igazat kell tehát adnunk *A varázshegy* Settembrinijének: „Prométeusz azonos azzal a Sátánnal, akihez Carducci a himnusát írta.”³⁰ Igazat még magával Carduccival szemben is, aki azért utasította el az illetén rokonítást, mert „a vitalitást, a harcos szellemet, a természetfilozófia és a racionalizmus győzelmét a keresztény egyházon belül és annak ellenében” akarta ábrázolni,³¹ s kényelmes és gyáva megoldásnak tartotta volna Sátánt Prométheuszra cserélni (ahogy a fiát, Izsákot feláldozni kész Ábrahám helyett némely ájtatosok a leányát, Iphigéniát emberáldozatként felajánló Agamemnónt emlegették). Ahogyan Carducci Sátánja prométheuszi a költő szavai ellenére is, úgy himnusza (is, mint megannyi verse) igenis romantikus a lírikus programszerűen hangoztatott antiromanticizmusa, klasszicizmusa ellenére is.³² A romantikus „sátánosság” atyja, Byron, bár elhatárolódott a romantikusoktól, maga volt a legromantikusabb költő – épp „sátánosságával” példaképe az olasz dalnoknak is.

Carducci romantikája felvilágosult romanticizmus. Papini helyesen mutatott rá, hogy forradalmi lázadásában nagyon is sok a „konzervatív” elem, kezdve azzal, hogy „a keresztényellenesség nála a pogánysághoz való visszatérést jelenti”. Spadolini is aláhúzza: „A lázadás vátesze (vate della ribellione) felfedezi, hogy ő valójában hajthatatlan konzervatív.”³³ (Amiképp – tehetjük hozzá – az olasz irodalom minden nagy újítása egy nagy hagyományhoz való visszatérés jegyében történt.³⁴) Azonban Papini példatárából épp a legfontosabb „visszatérést” felejtette ki: a felvilágosodáshoz való. Helyesebben a folyamatosságot felvilágosodás és romantika között a Carducci-himnuszból (is). A fényhozó Lucifer itt a felvilágosodás Fényeit is hozza:

²⁶ Prose di Giosue Carducci. Bologna, 1941. Zanichelli, 480–481.

²⁷ ROSARIO VILLARI: Storia contemporanea. Roma–Bari, 1978. Laterza, 111.; GERGELY JENŐ: A pápaság története. Budapest, 1982. Kossuth Kiadó, 285.

²⁸ CARDUCCI, 1964. 377.

²⁹ VINCENZO PATANÈ: L'estate di un ghiri. Il mito di Lord Byron attraverso la vita, i viaggi, gli amori, le opere. Venezia, 2013. Cicero, 320–324.

³⁰ THOMAS MANN, 1981. 214. Szöllősi Klára fordítása.

³¹ PAPINI, 1963. 141.

³² Vö. MARIO PUPPO: Manuale critico-bibliografico per lo studio della letteratura italiana. Torino, 1979. Società Editrice Internazionale, 359–361.

³³ PAPINI, 1963. 144–145.; GIOVANNI SPADOLINI: Gli uomini che fecero l'Italia. Milano, 1993. Longanesi, 420.

³⁴ MADARÁSZ IMRE: „Örök megújulások”. Születés, újjászületés, feltámadás az olasz irodalomban. Budapest, 2003. Hungarovox Kiadó, 7–9.

*Salute, o Satana
O ribellione,
O forza vindice
De la ragione!*³⁵

Majtényi Zoltán remek műfordításának első változatában:

*Sátán, forradalom,
ó, üdv neked, te
igazság ereje
és győzedelme!*³⁶

Csakhogy az eredetiben nem az igazság, hanem „az ész bosszuló erejéről” van szó (egyes enyhítőbb értelmezésekben „az ész hirdető erőről”).³⁷ A jeles műfordító ezért verselemzésében már így korigálta egykori átültetését:

*Sátán, forradalom,
üdv néked, Elme,
bosszuló erejű
Ész győzedelme!*³⁸

(Amint látható, a lázadás helyett a forradalom maradt.)

Amikor Nietzsche „minden érték átértékelésével” már a kapuk előtt állt, már megkezdődött az irracionizmus lázadása a felvilágosult racionalizmus öröksége ellen, Carducci lázadó, botrányos, blaszém verse („Tömjén-áldozatok / szent neved áldják: / legyőzted a papok / nagy Jehováját!”³⁹ – figyelemre méltóan az ótestamentumi Jehovát, nem Krisztust, a papokét, nem az Evangéliumét) egyszerre állt ki a felvilágosodás és a romantika értékei mellett. A felvilágosodás kritizmusát romanticizálta, a romantizmust „felvilágosította”. Tagadó állításokkal, negatív pozitívumokkal, értékvédő lázadással.

A *Levia gravia* utolsó költeménye, a verskötet címébe foglalt kettősség szavaival kérdezve rá műbecsére, „könnyű” vagy „súlyos” vers? Kezdetől fogva túl sok kritikus általtalált meg túl gyorsan, és találtatott túl könnyűnek. Pedig „súlyos”, fajsúlyos vers ez, mely kiátkozások, érthető idegenkedések, félreértések, félremagyarázások, alábecsülések, elhallgatások közepette is áll a múlt időben – szilárdan, dacosan, kihívóan.⁴⁰

³⁵ CARDUCCI, 1964. 377.

³⁶ CARDUCCI, 1965. 36.

³⁷ CARDUCCI, 1964. 377.; Vö. CARDUCCI, 1978. 110.

³⁸ MAJTÉNYI, 1994. 325.

³⁹ CARDUCCI, 1965. 37.

⁴⁰ Carducciról a szerzőtől l. még: MADARÁSZ IMRE: Az olasz irodalom története. Budapest, 1993. Nemzeti Tankönyvkiadó, 292–302.; MADARÁSZ IMRE: Az Alpokon innen és túl... A francia forradalom hatása az olasz irodalomra. Budapest, 1995. Nemzeti Tankönyvkiadó, 121–133.; MADARÁSZ IMRE: „Titus íve alatt”. Az antik Róma öröksége az olasz felvilágosodás és romantika irodalmában. Budapest, 1998. Eötvös József Könyvkiadó, 53–58.

PÉRI BENEDEK

Gyógyszerből „hangulatjavító”: egy partidrog karrierje az Oszmán Birodalomban

Rahikíról (Rahikî; megh. 1547), az eredetileg Júszuf Szinán (Yüsuf Sinân) nevet viselő, kalandos sorsú költőről és illatszerésről szinte minden 16. századi irodalmi antológia megemlékezik. Az első oszmán *tezkire* szerzője, Szehi bej (Sehi bey; megh. 1548) a költőt nagy tudású, kellemes természetű, melankolikus embernek írja le, aki foglalkozására nézve illatszerész, s kivételesen jól ért különféle gyógyszerek előállításához.¹ Latífi (Latîfî; megh. 1582) nem veszteget rá túl sok szót, csak költészetének szentel egy meglehetősen lesajnáló mondatot.² Kinalizáde Haszan Cselebi (Kinalizâde Hasan Çelebi; megh. 1604) azt írja, hogy eredetileg egy janicsár atya gyermekeként (kuloğlu) állt állami szolgálatban, de „lázadással és egyéb súlyos bűnökkel vádolták meg”. Büntetésül jövedelmét megvonták és „neve gyöngye hajtását a szultáni könyvek rózsakertjéből kitörölték”.³ A rejtélyes esetről ennél a homályos utalásnál többet is megtudhatunk Ásik Cselebitől (‘Âşik Çelebi; megh. 1572), aki a történet egyik főszereplőjét közelről ismerő és megbízhatónak tartott ismerősére, Csikrikcsi-záde Mustafa Cselebire (Çikrikçi-zâde Muştafa Çelebi), a Bursa-i Kapludzsa (Kaplucu) medresze tanárára hivatkozva részletesen leírja az eseményeket, melyek ismeretében azt is pontosan meg lehet mondani, hogy Rahikí mikor és miért kényszerült más megélhetést keresni.

Nagyon úgy tűnik, hogy a szóban forgó történetekben Rahikí csak egyszerű mellékszereplő volt, aki a rajta kívül álló események szerencsétlen áldozata lett. Bűne mindössze annyi volt, hogy neki kellett volna felügyelnie a történet egyik főszereplőjére, a fiatal és szép, Mehmed nevű fiúra, akibe beleszeretett az egyik janicsár alakulat parancsnoka, egy bizonyos Musztafa (Muştafa) aga. Az ifjú, aki később Ferdí (Ferdî; megh. 1555) néven költőként vált ismertté, szépségével annyira magába bolondította az agát, hogy az szerelmi zálogul neki adta a Szelim szultántól bátorságáért kapott értékes övet is.

A történet szerint aznap, amikor a janicsárok 1525. márciusában fellázadtak, s magas rangú állami tisztségviselők és tehetős zsidó kereskedők házait kezdték fosztogatni Isztambulban, a fiú és az aga éppen együtt mulatott az aga külvárosi kertjében. Alárendeltjei megfékezéséhez mindenképpen szükség lett volna Musztafa agára, de a keresésére küldött csapat csak nagy sokára akad rá, s mire megtalálták, már az eszméletlenségig leitta magát. Sehogyan sem tudtak lelket verni belé, s a kicsapongásért nemcsak a karri-

¹ SEHİ BEG: Heşt bihişt. Haz. Haluk İpekten–Günay Kut. İstanbul, 2017. T.C. Kültür Bakanlığı, 137.

² LATİFİ: Tezkiretü’ş-Şu’arâ ve Tabsiratü’n-Nuzamâ. (İnceleme-Metin) Haz. Rıdvan Canım. Ankara, 2000. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 271.

³ KINALI-ZÂDE HASAN ÇELEBİ: Tezkiretü’ş-Şu’arâ. I. Haz. İbrahim Kutluk. Ankara, 1989. Türk Tarih Kurumu, 405–406; GELİBOLULU MUSTAFA ÂLİ: Kühü’l-Ahbâr’ın Tezkire Kısmı. Haz. Mustafa İsen. Ankara, 1994. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 220.

erjével, hanem is az életébe is fizetett. A felbőszült szultán haragjában több más magas rangú tisztségviselővel együtt kivégeztette.⁴ Rahíki, aki csak vétlen és valójában tehetetlen szemlélője volt az eseményeknek, amint arról már szó esett, viszonylag olcsón megúszta a szultán rosszállását. A megélhetésétől megfosztva más mesterséget keresett. A kor híres isztambuli tudósától, a Szülejmán szultán (ur. 1520–1566) tejtestvérétől, Jahja efenditől (Yaḥyā efendi; megh. 1570) orvoslást tanult,⁵ gyógyszerek és illatszerek előállításával foglalkozó *attār* (‘aṭṭār) lett és Mahmúd pasa piacán nyitott üzletet.⁶

A 16. század második felének neves történetírója, Musztafa Áli (Muṣṭafā ‘Āli; megh. 1600) elbeszéléséből az derül ki, hogy az üzlet eleinte nem mehetett valami jól. Rahíki meglehetősen szegénységét látva egy jótévője megajándékozta egy *filúnija-i Szelími* (filúnya-i Selimí) nevű szer receptjével. Rahíki a receptet újragondolta, „egyes összetevők [arányát] megnövelte, másokét csökkentette” és az így kikísérletezett anyag már napi háromszáz akcse bevételt és biztos megélhetést, jelentett.⁷ Egy másik, Rahíkihoz korban közelebb álló szerző, a már emlegetett Ásik Cselebi is sikeres vállalkozóként mutatja be az újdonsült drogistát amikor így ír:

„A nagytudású férfiak, akik egy galatai⁸ sétára vágtyak, s a kedvesüket bájjukkal elvarázsolni igyekvő szépségek mind a boltjába sereglettek és ő ezeknek az életvidám embereknek elkészített mindent, amire egy remek multságban szükség lehetett.”⁹

Bár a források Rahíki vállalkozásának sikerességét illetően ellentmondani látszanak egymásnak, abban mindenképpen egyetértenek, hogy Rahíki az általa kikísérletezett, s közel háromszáz éven át töretlen népszerűségnek örvendő drognak, a *bers-i Rahíki* (bers-i Raḥīkī) néven elhíresült pirulának köszönhette hírnevét.

Rahíki a drogot – amint arról már esett szó – egy ismert elegy átalakításával hozta létre. A *filúnija-i Szelími*, ahogy azt a neve is mutatja, már maga is egy létező szer, a *filúnija* továbbfejlesztett változata lehetett, melyet minden bizonnyal egy Szelim nevű orvos vagy gyógyszerész kísérletezett ki. A *filúnija* az európai és a muszlim gyógyászatban egyaránt ismert, a kólika gyógyítására használt gyógyszer volt, melyet a Kr.e. 1. században egy görög orvos, a tarzuzsi Philon talált fel, aki a receptet egy rejtvényekkel teli, huszonhat sorból álló görög nyelvű versben rejtette el.¹⁰

A későbbi korok orvosai a gyógyszer összetételét Galénosz *De compositione medicamentorum* című művének értelmezése alapján ismerték meg, ahol Philon elegye a következő összetevőket tartalmazta: sáfrány, hamvas törpe margitvirág (Anacyclus pyret-

⁴ ‘ĀŞIK ÇELEBI: Meşâ’irü’ş-Şu’arâ. I–III. Haz. Filiz Kılıç. İstanbul, 2010. İstanbul araştırma Enstitüsü, 1159–1169; DANIŞMEND, İSMAIL HAMİ: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi. II. İstanbul, 1971. Türkiye Yayınevi, 106–107.

⁵ ABDÜLAZİZ BEY: Osmanlı Âdet Merasim ve Tabirleri. Toplum Hayatı. İstanbul, 1995. Tarih Vakfı, 352–353.

⁶ KINALIZÂDE: Tezkiretü’ş-Şu’arâ, 405.

⁷ GELIBOLULU MUSTAFA ÂLİ: Kühü’l-Ahbâr’ın Tezkire Kısım, 220.

⁸ Rahíki korában a Galata városrészben volt Isztambul vigalmi negyede.

⁹ ‘ĀŞIK ÇELEBI: Meşâ’irü’ş-Şu’arâ. III., 1352.

¹⁰ Philon verséhez ld. DELGADO-GRACÍA, GUILLERMO–RODRÍGUEZ-NÁVAREZ, CAROLINA–ESTAÑOL, BRUNO: On Roman Philonium. Gaceta Médica de México, 2016, 6. sz. 749–753; OVERDUIN, FLORIS: A Riddling Recipe? Philo of Tarsus’ Against Cholic (SH 690). Mnemosyne, 2017, 1. sz. 1–23.

hrum), kutyatej (Euphorbia), fehér bors, beléndek (Hyosciamus), nárdus (Nardostachys jatamansi) vagy macskagyökér (Valeriana), ópium, méz.¹¹

A muszlim gyógyászat egyik fontos, az oszmán orvosok által is sokat forgatott korai műve, al-Kalániszi (al-Ḳalānisi) *Akrábádín* (Akrābāzīn) 12. században írt munkája már említi Philon készítményét, de receptjét nem közli.¹²

A 15–16. századi oszmán orvosi irodalom több *filúnija* nevű gyógyszerről is tud, de a Szelim nevű gyógyszerész vagy orvos nevét viselő elegy összetétele eleddig nem került elő. Elvileg elképzelhető volna, hogy a gyógyszer nevében szereplő személynév nem a készítőjére utal, hanem arra, akinek a gyógyszert készítették. Egy feltehetően a 16. század első felében íródott orvosi munka említi egy I. Szelim számára készített „hangulatjavító” elegyet (*müferriḥ*), de összetételét tekintve ez a szer nagyon különbözik Philon gyógyszerétől.¹³

Visszatérve a *filúnijára*, Ibn Serif *Jádigár* (İbn Şerîf: *Yâdigâr*) című, a 15. század első felében íródott orvosi munkája két *filúniját* említi, a *filúnija-i rúmít* (*filûniyâ-i Rûmî*; ’római filúnjáj’) és a *filúnija-i fârsî* (*filûniyâ-i Fârsî*; ’perzsa filúnija’).¹⁴ A görög változat mézzel összekevert fehér borsból, beléndek (Hyosciamus albus) mag őrletéből, ópiumból és sáfrányból készített, kólika ellen javallott gyógyszer volt.¹⁵ A *filúnija* két változatát *Philonium Romanum* és *Philonium Persicum* néven az európai orvoslásban is ismerték és ezek a gyógyhatású készítmények összetételükben nagyon hasonlítottak az Oszmán Birodalomban használt gyógyszerekhez.¹⁶

Egyes oszmán orvosi könyvek nem mondják meg, hogy az általuk közölt recept melyik *filúnija* változaté. Abdulvehháb 15. század eleji orvosi traktátusa szerint a *filúnija* nevű szer az említettekén kívül zeller magját, fahéjat, arabiai tömjénfa (Commiphora opobalsamum; *ḥabb al-belesân*) gyantáját, marokkói kutyatejet (Euphorbia resinifera; *ferfiyûn*) és hamvas törpe margitvirágot (*âkirḳarḥâ*) is tartalmazott.¹⁷ A század végén élt híres oszmán orvos Szabundzsuoglu Serefeddin (Sabuncuoğlu Şeref al-Dîn; megh. 1468) a *filúnija-i rúmî* leírása során megemlíti, hogy a szernek többféle receptje is létezik, melyek bizonyos, nem túl fontos összetevők esetében eltérnek egymástól.¹⁸ A zeller magja szerint pasztinák (*dûḳû*) magjával is helyettesíthető.

¹¹ GALENUS, CLAUDIUS: Pergameni de compositione medicamentorum secundum locos. Paris, 1535. Officina Simonis Collinæi, 272–273.

¹² FELLMANN, IRENE: Das Aqrâbâdîn al-Qalânisi. Wiesbaden, 1986. Franz Steiner Verlag, 233.

¹³ DOĞAN, AHMET TURAN: Kitâb-i Ṭıbb-i Ḥikmet. İnceleme–Metin–Dizin. Doktora Tezi. Sivas, 2015. Cumhuriyet Üniversitesi, 324–325.

¹⁴ TABİB İBN ŞERİF: Yâdigâr. 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı. Haz. Ayten Altıntaş et al. İstanbul, 2017. Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 240, 365

¹⁵ TABİB İBN ŞERİF: Yâdigâr, 557.

¹⁶ ZEDLER, JOHAN HEINRICH – LUDOVICI, CARL GÜNTHER – VON LUDEWIG, JOHANN PETER: Grosses vollständiges Universal Lexicon aller Wissenschaften und Künste. XXVII. Pe-Ph. Leipzig–Halle, 1741, Verlegt Johann Heinrich Zedler, 1997.

¹⁷ AKTAŞ, ESRA GÜL: ‘Abdulvehhâb’ın Münteḥab adlı Tıp Kitabı. İnceleme–Metin–Dizinli Sözlük. Yüksek Lisans Tezi. Sivas, 2010. Cumhuriyet Üniversitesi, 185.

¹⁸ DOĞAN, ŞABAN: Sabuncuoğlu Şerefeddin: Terceme-i Akrebâdîn. Giriş–İnceleme–Metin–Dizinler. Doktora Tezi. Sakarya, 2009. Sakarya Üniversitesi, 224.

Egy 15. század második felében élt oszmán orvos, Dzserráh Meszúd (Cerrāh Mes'ūd) perzsából fordított gyógyászati munkájában¹⁹ és a szultáni gyógyszerkészítő műhelyben 1607 és 1767 között készített gyógyszerek, drogok, szörpök, lekvárok és különféle édes-ségek receptjét tartalmazó könyvben, a *Helvahāne defteriben* (Helvahāne defteri) szereplő recept szerint a *bers-i filúnija-i rúminak* mondott elegy a következő összetevőket tartalmazta: bors, beléndek magja, ópium, nárdus vagy macskagyökér,²⁰ sáfrány, petrezselyem (Petroselinum; *fetrasāliyun*), zellermag, malabári fahéj (Cinnamomum citriodorum; *sādic*), fahéj (Cinnamomum verum; *selīha*), hamvas törpe margitvirág, marokkói kutyatej és méz.

Egy 17. században íródott, verses orvosi munkában található recept szerint a drog, mely Rahíki nevét ismertté tette az utókor számára, fő összetevőit nézve nagyon hasonlított a *filúnija-i rúmi* egyes változataira és a következő összetevőkből állt: beléndek magja, bors, gyömbér, orvosi somkóró (Melilotus officinalis), sáfrány, hamvas törpe margitvirág, fahéj, arabiai tömjénfa gyantája, hódzsír (Castoreum), marokkói kutyatej, indiai macskagyökér (Valeriana jatamansi), zellermag, ópium, méz.²¹

Bár egy 18. századi oszmán történetíró, Háfiz Hüsejñ Ajjanszarāji (Ḥāfiz Ḥüsejñ Ayvansarāyi; megh. 1787) értesülései szerint Rahíki a szert Szülejmán szultán számára készített gyógyszernek kísérletezte ki,²² pirulája mégsem a *filúnija* egyik változataként, hanem *bers* egyik variációjaként vált ismertté. Ez a tény talán azt sugallja készítője már eredetileg is tudatmódosítónak szánta, bár elképzelhető, hogy két szer között a köztudatban nem is volt ilyen nagy a különbség. Legalábbis erre utalhat Musztafa Áli az illedelmes úri viselkedés írott és íratlan szabályait részletező írásának egyik bekezdése, ahol a szerző megemlíti, hogy előkelő társaságban vannak olyan udvariatlan alakok, akik „hozzatok filúniját, hadd együnk, csináljatok kávé, hadd igyunk” felkiáltással adják hírül, hogy bersre és kávéra vágynak.²³

A *bers* a 16. és az azt követő századok egyik legnépszerűbb és legkedveltebb oszmán partidrogja lett. Eredete nem ismert, ahogy a szó etimológiája sem. A Közel-Kelet számos területén ismert volt és számtalan változata létezett, amelyek azonban mind tartalmaztak ópiumot és beléndekmagot, ahogy a *filúnija* „római” változata is. Az Európában ismert *philonium* és a *bers* összetétele között hasonlóság egyébként egy Európában tanult, de Isztambulban tevékenykedő görög orvosnak, Alexandros Maurocordatosnak (megh. 1709) is feltűnt.²⁴

¹⁹ UÇAR, İHAN: Hazâ Kitâb-i Hulâsa-i Tıbb. Cerrâh Mes'ūd. Giriş–İnceleme–Metin–Dizinler. I. Doktora Tezi. Sakarya, 2009. Sakarya Üniversitesi, 162.

²⁰ A receptben sünbül (sünbül) azaz 'jácint' szerepel, de ez az összetevő nevében nagyon hasonlít a Galénosz által közölt receptben szereplő nárdusnak (Nardostachys jatamansi) vagy macskagyökérnek (Valeriana jatamansi) az oszmán gyógyászatban ismert nevével, amely sünbül-i Hindî (sünbül-i Hindî).

²¹ AKKUŞ, MÜCAHİT: Siyâhî Karamanî Laredevî'nin Mecmâ'-i Tıp Adlı Eseri. Gramer–Metin–Sözlük. Yükek Lisans Tezi. Kayseri, 2008. Erciyes Üniversitesi, 200–202.

²² AYVANSARÂYİ, HÂFİZ HÜSEYİN, Mecmuâ-i Tevârih. Hazırlayanlar Fahri Ç. Derin–Vahid Çabuk. İstanbul, 1985. İstanbul Üniversitesi 18.

²³ GELİBOLULU MUSTAFA 'ÂLİ: Mevâ'idü'n-Nefâis fi-Kavâ'idü'l-Mecâlis. Haz. Mehmet Şener. Ankara, 1997. Türk Tarih Kurumu, 350.

²⁴ WEDEL, GEORG WOLFGANG: Exercitationes medico-philologicae sacra et profanae. V. Jenae, 1691. Biellius, b recto.

Az első forrás, mely említést tesz a *bers* használatáról egy 1479-ben kelt dörgedelmes levél. A levelet Hódító Mehmed szultán (ur. 1444–1446, 1451–1481) írta fia, a későbbi II. Bajezid (ur. 1481–1512) nevelőjének, Fenerizáde Ahmednek (Fenerizáde Aḥmed), hogy megrója, nem fogta elég szigorúan a herceget és a cimboráit, akik idejük egy jó részét különféle drogok kipróbálásával töltötték. A levélben szereplő utalások alapján az ifjak kannabiszt, „furcsa pasztákat”, ópiumból készült elegyeket és *berset* fogyasztottak meg lehetséges rendszerességgel.²⁵

A Szelim szultánnak készített „hangulatjavító” kapcsán már emlegetett 16. század eleji orvostudományi munka közli is egy *bers* elegy receptjét, mely borsot, beléndek magját, sáfrányt, hamvas törpe margitvirágot, hosszú borsot (Piper longum; *dār al-fülfül*), mézet, kardamomot (Elettaria cardamomum; *kāḳūle*), ópiumot, zellermagot, galangát (Alpinia galanga; *ḥavlicān*) és timsót (*şebb*) tartalmazott.

Rahíki bersének sikere talán annak köszönhető, hogy készítője felismerte az ajándékba kapott gyógyszer receptjében rejlő lehetőségeket, s a korabeli oszmán drogkultúra és ízlés ismeretében az eredeti összetevők arányát úgy tudta megváltoztatni, hogy a korábban használt *bers* változatoknál mind hatásában, mind ízében jobb pasztillát tudott előállítani. Az anyagi sikerhez természetesen szükség volt arra is, hogy az összetevői miatt meglehetősen költségesen előállítható drog iránt legyen fizetőképés kereslet. Rahíki szerencséjére volt az oszmán társadalomnak egy olyan, tehetősebb rétege, mely rákapott az általa előállított elegyre.

16–17. századi forrásaink szerint a *berset*, s így Rahíki piruláját is elsősorban az állami fizetést kapó, biztos és folyamatos jövedelemmel rendelkező hivatalnokok, írnokok, egyszóval tanult és művelt értelmiségiek (cselebig) fogyasztották, ahogy azt egy Jetim (Yetim; megh. 1553) nevű költő gúnyverse is mutatja:

Csak a léha ember fogyasztja
A *berset*, s az ópiumot, és ezt jól mutatja,
Hogy a legtöbb ember ezektől irtózik,
De akik vonzódnak hozzájuk, azok a cselebig.²⁶

A költői antológiák és más korabeli források viszonylag sok olyan, költészettel is foglalkozó állami alkalmazott életrajzát közlik, akik a *bers* rabjává váltak. Ahmed Cselebig

²⁵ FERİDÜN BEY: Mecmû'a-i müñşe'ât us-selâtin. I. İstanbul 1265, 270. A latin betűs átírásért ld. AYVERDI, SAMİHA: Edebî ve Manevî Dünyası İçinde Fatih. İstanbul 1953, 211–212. A szöveg magyar fordítását ld. PÉRI BENEDEK: Beng, eszrár, maszlag: a cannabis és a cannabis tartalmú drogok az anatóliai törökségnél. Terminológiai áttekintés. Keletkutatás, 2012. tavasz. 53.

²⁶ *Süfehānuñ ğidāsi olduġına*
Berş u efyūna budur istidlāl
Nās-i ekşer teneffür itdükçe
Çelebi zümresi olur meyyāl

AKTAŞ, ALI: Yetim Divanı. İnceleme–Metin. Yüksek Liasans Tezi. Ankara, 1996. Ankara Üniversitesi, 501.

(Aḥmed Çelebi; megh. 1550) orvos,²⁷ Ánī (Ānī)²⁸ és Hásimī (Hāšimī) kádi,²⁹ Nálisī (Nālišī) a Kapludzsa-medresze alkalmazottja,³⁰ Dzsáferī (Cā'ferī),³¹ Námí-i szání (Nā'imī-i s̄ānī),³² Núrī (Nūrī)³³ és Núhī (Nūhī)³⁴ pedig írnok volt.

Musztafa Áli több írásában is szóvá teszi az írkok bersfüggőségét. A híres kalligráfusok életrajzát közreadó munkájában a következőket írja:

„A kalligráfia dicséretes tevékenység. Az, aki gyakorolja határtalan elismerésre érdemes. A szépírás a megbecsültség irányába vezető ösvény, mely a rajta járó tisztelet és a hírnév felé viszi. Kivéve persze, ha rossz erkölcsével kivívja mások megvetését, vagy ha a *bers*, az ópium, vagy a fű rabja lesz.”³⁵

Áli a *Naszihat al-Szelátin* (*Nasihat al-Selātin*) című munkájában elég sötét képet fest a helyzetről, amikor arra panaszkodik, hogy az írkok közül sokan olyannyira a *bers* rabjai, hogy a szer hatása alatt az irodájuk ajtaját magukra zárva nem is foglalkoznak az ügyfelekkel, vagy ha mégis, képtelenek rendesen ellátni a feladatukat és az általuk kiállított dokumentumokban súlyos következményekkel járó hibákat követnek el.³⁶

Egy 17. század elején datált, a különböző „hangulatjavítók” (*mükeyyifāt*), az ópium, *bers-i Rahikī*, a kannabisz, a boza,³⁷ a bor és a kávé vetélkedését elbeszélő irodalmi szövegben a *bers* azzal próbálja igazolni, hogy a többieknél előrébb való, hogy felsorolja, milyen előkelő fogyasztói vannak. A *bers* iránt lelkesedők között szerepelnek „az elmés és kellemdús cselebek, akik a tökéletesség letéteményesei, a bájos szépségek, akiknek kacérsága lenyűgözi az embereket, a gnosztikus tudásba beavatást nyert és költői tehetséggel bíró, kegyes urak és a híres tudósok”³⁸

A *bers* rendszeres fogyasztása azonban súlyos fizikai és szellemi leépüléssel járt és végül halálhoz is vezethetett. A korabeli források számos ilyen esetet említenek. Ásik Cselebi például a következőket írja a Bejáni (Beyānī) nevű költőről:

„Mielőtt meghalt volna, a *bers* annyira elfonnyasztotta, hogy bárki, aki látta, azt hihette, ópium helyett halálos mérget vett magához. Mélyen elmerült a különös titkok és furcsa látomások világában, de közben maga is látomássá változott. Törékeny teste olyan lett,

²⁷ BALTACI, CÂHID: Hadâiku'ş-şakâik ve Hadâiku'l-hakâik'te Bulunmayan Ulamâ Hakkında Notlar. İslâm Medeniyeti Mecmuası, 1979. 2. sz. 61.

²⁸ KINALI-ZÂDE: Tezkiretü'ş-Şu'arâ. I., 187–188.

²⁹ 'ÂŞIK ÇELEBİ: Meşâ'irü'ş-Şu'arâ. I., 532.

³⁰ 'ÂŞIK ÇELEBİ: Meşâ'irü'ş-Şu'arâ. II., 845.

³¹ 'ÂŞIK ÇELEBİ: Meşâ'irü'ş-Şu'arâ. I., 446.

³² 'ÂŞIK ÇELEBİ: Meşâ'irü'ş-Şu'arâ. II., 888.

³³ LATÎFÎ: Tezkiretü'ş-Şu'arâ, 550.

³⁴ KINALI-ZÂDE: Tezkiretü'ş-Şu'arâ. II., 1007.

³⁵ *Ve'l-hâşil hüsn-i haṭṭ bir meziyyetdir ki aşhâbına şeref-baḡş-i bî-minnetdür. Ve şan'at-ı kitâbet bir tarikat-i rüşen-nebâhatdur ki erbâbına bâ'is-i 'izz ü rifatdür, megerki sū- hulkla mezmûm-i enâm ola veyâhū ibtilâ-i berş u aḡyon u bengle bed-nâm ola.* AKIN-KIVANÇ, Esra, Mustafa `Âli's Epic Deed of Artists. A Critical Edition of the Earliest Ottoman Text about the Calligraphers and Painters of the Islamic World. Leiden, 2011. Brill, 204.

³⁶ ERTAŞ, KASIM, Gelibolulu Mustafa Âli'nin Nasihatı's-Selâtin İsimli Eserlerinin Tenkidli Metni. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2008. Marmara Üniversitesi, 80., 123.

³⁷ A boza kölesből erjesztett, alacsony alkoholtartalmú ital.

³⁸ AYNUR, HATICE-SCHMIDT, JAN: A Debate Between Opium, Bersh, Hashish, Boza, Wine and Coffee; The Use and Perception of Pleasurable Substances Among the Ottomans. Journal of Turkish Studies 2007. 1.sz. 94.

akár egy gyöngye faág, alakja, mint a fogyó hold. A gyengeség fogpiszkálószerűvé soványította.”³⁹

Am azokra is halálos veszély leselkedhetett, akik a *berset* csak időnként használták, mert a rosszul elkészített *bers* halálos veszélyt jelenthetett. Szintén Ásik Cselebi jegyezte fel azt az 1563-ban megtörtént tragikus esetet, amikor a festő Hajdar (Haydar), költői nevén Nigári (Nigāri) a Galata kerületben álló házában baráti összejövetelt rendezett, ahol a *bers* is előkerült.

„A már említett Nigárinál egy társasági összejövetelen elhangzott, hogy ideje volna egy kicsit feldobni magunkat. Előkerült egy gyógyszeres dobozka. Többen vettek a belőle. Szinán, az Ejjüp kerület kádiája azonnal meghalt, mások halálosan megbetegedtek, s voltak, akik kómába estek. Az eset hírére egy költő a következő emléksorokat költötte:

A bersevők esetére ilyen verset mondtak,
A Hajdar bersét fogyasztók mind megnyuvadtak.”⁴⁰

A források adataiból úgy tűnik, a fogyasztókat nem nagyon tántorították el a veszélyek. A *bers* népszerűsége töretlenül ívelt felfelé. Sokan sokféle okból használták és szokták rá. Volt, aki *berset* a legjobb fejfájás elleni gyógyszernek tartotta, mint egy Yārī nevű költő a 17. században:

Rahíkí berse a fejfájást megszünteti gyorsan,
A másnaposságra gyógyírt keres a vörösbtorban!⁴¹

Nazír Ibrahim (Nazír İbrāhīm; 1774) alábbi párverse szerint volt olyan költő, aki a nehéz pillanatokban a *berstől* kapott ihletet:

Élettel teli arca szépsége láttán elállt a lélegzetem
Nazír! Ma a *bers* sügta ezt a verset nekem.”⁴²

³⁹ Ölmezden evvel hod berşden şöyle geçmişdi gören şanurđı ki zehr-i afyon degül semm-i helâhil içmişdi. Esrâr-ı keyfiyyât ile ‘aceb tahayyülâta düşüp kendü mahz-ı hayâl olmuşdi. Kıdd ile nihâl ve şekli ile hilâl ve za‘f ile hilâl olmuşdi.

‘ÂŞIK ÇELEBİ: Meşâ’irü’ş-Şu‘arâ. I., 445. További esetekhez ld. SARIYANNIS, MARINOS: Law and Morality in Ottoman Society: The Case of Narcotic Substances. In: The Ottoman Empire, the Balkans, the Greek Lands: Toward a Social and Economic History. Studies in Honor of John C. Alexander. Ed. Elias Kolovos, Phokion Kotzageorgis, Sophia Laiou and Marinos Sariyannis. İstanbul, 2007. İsis, 314, 1 jegyzet; SCHMIDT, JAN: Pure Water for Thirsty Muslims. A Study of Muştafa ‘Âli of Gallipoli’s Kühnü l-Ahbâr. Leiden, 1991. Heet Osters Instituut, 266.

⁴⁰ Mezkûr Nigârinün evinde bir cemî’iyyet olup mesîrdir diyü bir hoşka getürüp içinden yiyenlerden Eyyüp kâzisi Sinân Çelebi fevt olup ba’zılar haste ve müşrif-i mevt olup ba’zılar dahı sersâm olmağla meşhûr-enâm olduğda zurefâdan biri bu târihi demişdür: Dediler berrâşlar târihini/Haydarun berşin yiyen oldı helâk.

‘ÂŞIK ÇELEBİ: Meşâ’irü’ş-Şu‘arâ. II., 893.

⁴¹ Def’-i sudâ‘a berş-i rahikî şefikdür
Def’-i humâra çäre rahik-i ‘atikdür

KARAYAZI, NURGÜL: 17. Yüzyıl Şâiri Ahmed Yâri ve Divânı. (İnceleme-Metin). Doktora Tezi. İstanbul, 2012. Marmara Üniversitesi, 1077.

⁴² Tarâvetle görüp ruhsârını hayretde kalmışken

Nazîrâya bu güne tâze şî’ri söyleden berşdür

ŞENGÜN, NECDET: Nazır İbrahim ve Divânı. (Metin-Muhtevâ-Tahlil). Doktora Tezi. İzmir, 2006. Dokuz Eylül Üniversitesi, 542.

A fogyasztók többsége azonban ennél sokkal prózaibb okból, a baráti összejöveteleket megszínesítő, a beszélgetéseket megélénkítő „partidrogként” fordult a *bers*hez. Jól példázza ezt egy 17. századi irodalmi szöveg, Szihhati Cselebi (Şihhâti Çelebi; megh. 1693) „*Hangulatjavítók dicséretes tulajdonságai*” (*Menâqib-i mükeyyifât*) című munkája, mely a korábban már emlegetett, szintén a „hangulatjavító” szerek vetélkedésével foglalkozó munka szövegével sok helyen egyezni látszik. Szihhati Cselebi szövegében a vita résztvevői a kannabisz, az ópium, a *bers*, a bor, a boza, a kávé és új szereplőként megjelenik a pálinka (*raķi*). Amikor a *bers*re kerül a sor, hogy bizonyítsa, előrébbvaló a többieknél, a társasági összejöveteleken betöltött fontos szerepét kezdi ecsetelni:

„...az emberek elismernek és vágynak rám, mert amikor a vidám és elmés Mahmúd cselebi, a tökéletesség birtokosai összejönnek, és vidám mulatságot rendeznek, hogy megszabaduljanak a másnaposságtól, ... és kitalálják, miként teljesítsék be vágyaikat, így állván bosszút a sorson, az összejövétel kezdetén mély tisztelettel és vidáman a [*bers*et tartalmazó] porcelán dobozkákhoz és a bennük rejlő ezüst kanálkákhoz nyúlnak. Egy csapásra valamennyien az ékesszólás cukorkaboltjának nevető rózsáivá változnak és tréfás szavaik, ízes beszédük nem törődik már a bánattal és hagyja a panaszzkodást. Nyájasan és baráti hangon szólítják meg egymást, megfélekedznek az udvariaskodásról, fenséges, királyi módon nekifognak és kellemes beszédük és elmés mondanivalójuk a szépen éneklő csalogányhoz teszi őket hasonlatossá.”⁴³

A *bers* népszerűsége a kávéivás elterjedésével még inkább megnőtt. Irodalmi, történelmi szövegekben sokszor találkozni olyan adatokkal, melyek azt mutatják, hogy egy csésze kávéhoz szinte kötelezően járt a *bers*. Jól példázza ezt a 16. század második felének legjelentősebb költője, a vallás- és jogtudós Báki (Bâkî; megh. 1600) alábbi párverse:

Báki, a bánatos szív a kávéban és a *bers*ben vizsgálatást talált,

De ó, jaj, közben a szív bánatának öröme is odalett, tovaszállt.⁴⁴

A nagyvezér Szemiz Ali pasa (Semiz ‘Alî paşa; megh. 1565) az 1562-ben Málta felé induló oszmán hajóhad két parancsnokán, Pijále pasán (Piyâle paşa) és Musztafa pasán (Muştafâ paşa) élcelődve a következőket mondta:

...ez a két ember arról hírhedt, hogy a mámor rabjai, s mi ezt a két élvhajász cimborát mintha egy kirándulásra küldtük volna a szigetekre. Biztos vagyok benne, hogy a

⁴³ ...*halk-ı ‘âlemün maķbûl u merģübü benim ki ekşeriyyâ beni laţif ü zarif şahib-i kemâl Maķmûd çelebiler def-i humâr için ve ... felekden bir kâim ve intikâm almaķ maşlahat için bir yere gelüp ‘işret murâd etdiklerinde ibtidâ-i meclis hezâr ta’zîm ü şetâret fağfûri hokkalar içinde gümüş meblağlar ile isti’âl eyleyüp her biri şekeristân-ı belâğatın gül-i handân olup laţif al-hâl ve lezîz al-maķâl olduklarında gam niyâz ü hemm sohbetlerini terk edüp birbirlerine meveddet ü maķabbet birle ‘arz ü niyâz etdiklerinden ma’âdâ tarh-ı tekellüf eyleyüp mirâne ü mülükâne âğâza başlayup leţâfet ü zerâfetinde bülbül-i güyâ olurlar.*

ÖZTÜRK, METİN: Sihhati Çelebi'nin „Menâkib-i Mükeyyifât-ı Âlem” Risalesi Çerçevesinde 17. Yüzyıl İstanbul’nda Keyif Verici Maddeler. Yüksek Lisan Tezi. Ankara, 2006. Hacettepe Üniversitesi, 66.

⁴⁴ *Dil-i maķzûn bulurdi kaķve vü berş ile zevķ*

Dirigâ aradan zevķ-i dil-i maķzûn gitdi

KÜÇÜK, SABAHAATTIN: Bâki Divânı.Tenkitli Basım. Ankara, 1994. Türk Dil Kurumu, 437.

hajójuk jól meg van rakva *bers*ssel és kávéval. Fogalmam sincs, hogy fognak vitézkedni, de abban biztos vagyok, hogy a kávéval és a *bers*ssel vígan lesznek.⁴⁵

Egy 17. századi oszmán kávéházban a kávé mellé különféle egyéb hangulatjavítókat, ópium vagy kannabisz tartalmú pasztákat (mádzsún; ma‘cūn), berset vagy tudatmódosítót tartalmazó szörpöket (serbet; şerbet) is lehetett kapni, ahogy azt egy Sühüdi (Şühüdi) nevű költő feljegyezte:

*A népet mádzsúnért, bersért, serbetért, kávéért gyötri a láz,
A víg cimborák ispotálya bizony nem más, mint a kávéház*⁴⁶

Az 1720-as állami ünnepeken a feljegyzések szerint az ópium- és bersevők (*tiryākiyān; berşhorān*) is látványosságként szerepeltek, s a felvonulásuk során kórusban mondott szövegek között egy, a *bers* és a kávé szoros kapcsolatát jelző párvers is szerepelt:

Ha arra vágysz, hogy eljuss az égi trónhoz a mennybe,
Két csésze kávéval igyál egy adag bersre!⁴⁷

Törökországban a mai napig megfigyelhető, hogy egy csésze török módra elkészített kávéhoz egy szem cukorból és keményítőből készített édességet, lokumot adnak a vendégnek. Nem elképzelhetetlen, hogy a szokás a kávé mellé elszopogatott, édes *bers* pasztillák emlékét idézi.

A *bers* fogyasztása nem korlátozódott Isztambulra. Korabeli adatok azt mutatják, birodalomszerte elterjedt és kedvelt volt. Egy 1587 körül Budán elhunyt oszmán úr hagyatékának leltára szerint az örökhatározó a gyógyszerek között többféle *bers*et is tartott.⁴⁸

Prosperus Alpinus (megh. 1617) a velencei konzul orvosaként töltött el három évet Kairóban az 1580-as években. Az Egyiptomban használt gyógyszerekről szóló munkájában ír a *bers*ről is, melynek ottani változata fehér borsból, beléndek magjából ópiumból, nárdusból, marokkói kutyatejből, hamvas törpe margitvirágból és mézből állt.⁴⁹

William Biddulph angol pap a brit Levantei Társaság megbízásából 1600-ban járt az Oszmán Birodalomban. Az Aleppóban látottak kapcsán a törökök étkezési szokásairól, többek között a kávéról is beszámol. A török vendégségről írott mondataiból az derül ki, hogy a 15–16. század fordulóján teljesen általánosnak számított, ha a házigazda a vendégeit kávéval és *bers*ssel kínálta.

⁴⁵ *Müşār ileyhumā keyfe ibtilā ile müte‘arīflar olmağla iki mükeyyif yārāni dağı cezireler seyrine gönderdik. Muğarrardur ki berş ve kahve ile gemileri memlûdur. Bilmem ne hizmet görürler hele berş ve kahve ile vâfir şafalanurlar.*

PEÇEVİ, İBRÂHİM: *Tarih-i Peçevi*. I. İstanbul, 1281/1864. Maḩba‘a-yi Āmirale, 410.

⁴⁶ *Ma‘cūn u berş ü şerbet ü kahve delisi halk*

Dār al-şifā-yi ehl-i şafā kahvehānedür

RIYÂZİ MUHAMMED EFENDİ: *Riyâzî’ş-Şuara*. Haz. Namık Açıkğöz. Ankara, 2017. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 197.

⁴⁷ *Çıkmağ istersen eger ‘arş üstine*

İki fincān kahve iç berş üstine

ARSLAN, MEHMET: *Vehbî Sürnâmesi (Sürnâme-i Hümâyûn)*. Osmanlı Düğünleri ve Şenlikleri III. İstanbul, 2009. Sarayburnu Kitaplığı, 224.

⁴⁸ FEKETE, LAJOS: XVI. Yüzyılda Taşraı Bir Türk Efendi Evi. *Belleten*, 1979. 170. sz. 472.

⁴⁹ PROSPERUS ALPINUS: *De medicina Aegyptorum*. Libri quator. Venetiis, 1591. Apud Franciscum de Franciscis Senensem, 122 verso.

„...amikor a barátaik meglátogatják őket, nagy megtiszteltetésnek számít, ha megkínálják őket egy csésze, vagyis findzsa kávéval. Ez az ital inkább egészséges, mint ízletes, mert élesíti az elmét és elűzi az álomosságot. Ilyen alkalmakkor van aki berset vagy ópiumot is fogyaszt, melytől öntudatukat veszítik és ostobaságokat beszélnek, mintha látomásaik volnának vagy hangokat hallanának.”⁵⁰

Ami a drog 17. századi használatát illeti, a Magyarországot is megjárt oszmán világutazó, Evlija Cselebi (Evliyā Çelebi; megh. 1684?) Biddulphoz nagyon hasonlóan tudósít egy összejövetelről, ahol atyja, a kiérdemesült katona, vendégül látta egykori bajtársait, s vendégeknek kávét és Rahíki bersét szolgálták fel:

„Egy nap, már javában beszélgettek, amikor egy törékeny és reszketeg öregember jelent meg az ajtóban. A szolgálai kísérték. Mindannyian felpattantak és hangos kiáltásokkal üdvözölték. «Isten hozta, drága Halími efendi!» A legelőkelőbb helyre ültették. Néhány kör *bers-i rahíki* és kávé után a hangulat érezhetően oldottabb lett.”⁵¹

Az 1675-ben megrendezett állami ünnepségekről szóló munkájában Abdí (‘Abdī) arról számol be, hogy az ópiumevők és Rahíki bersének fogyasztói és részei voltak a közönség szórakoztatását szolgáló látványos programnak. A rendezők egy kávéház utánzatot állítottak fel, ahol kávét, *berset* és ópiumot szolgálták fel nekik, majd tűzijátékokat kezdtek durrogtatni, hogy a szer hatása alá került, rémült függők csetlés-botlásán a szultán jókat mulathasson.⁵²

Amint azt Evlija Cselebi és Abdí szövege is mutatja, Rahíki berse a 16. századra roppant népszerűsége tette szert, fogyasztása társadalmilag teljesen elfogadottá vált. Olyannyira, hogy Mahmúd efendi (Maḥmūd efendi) ciprusi defterdárhoz írott dicsköltményében a szerző, Szijáhí dede (Siyāhī dede) az efendi bőkezűségét a költők támogatása, a szegények megsegítése, az elkeseredettek megvidámítása mellett azzal is magasztalja, hogy a „kedvcsináló” szerek rabjait folyamatosan *bers-i Rahíkival* látja el.

Cukrot oszt a költőknek, pénzt a szegénynek,
A szívükben szomjazóknak nyújt királyi kupát.
A „kedvcsinálók” után sóvárgó vidám népnek
Pedig Rahíki berséből ad bizony alamizsnát.⁵³

⁵⁰ BIDDULPH, WILLIAM: The Trauels of certaine Englishmen into Africa, Asia, Troy, Bythinia, Thracia, and to the Blacke Sea. And into Syria, Cilicia, Pisidia, Mesopotamia, Damascus, Canaan, Galile, Samaria, Iudea, Palestina, Ierusalem, Iericho, and to the Red Sea, and to sundry other places. Begunne in the yeere of Iubile 1600. and by some of them finished this yeere 1608. The others not yet returned. London, 1609. W. Aspley, 66.

⁵¹ DANKOFF, ROBERT: An Ottoman Mentality. The World of Evliya Çelebi. Leiden, 2006. Brill, 160.

⁵² ARSLAN, MEHMET: Lebîb Sûrnâmesi. Hâfiz Mehmed Efendi (Hazîn) Sûrnâmesi. Abdî Sûrnâmesi. Istanbul: 2011. Sarayburnu Kitaplığı, 503–504.

⁵³ *Tab‘ ehline şeker yedürür müflise dînâr*

Dil-teşnelere su yerine cām-ı keyâne

Keyf ehli olan zümre-i erbâb-ı şafâya

Etmekde durur berş-i rahîk ile i‘âne

CANGÖZ, GÜLŞAH: Siyâhî Dede Dîvânı. (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin). Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli, 2010. Kocaeli Üniversitesi, 114.

Rahíki *bers*ének sikere és hosszú időn át tartó töretlen népszerűsége természetesen anyagi sikert is jelentett. A Rahíki alapította műhely a 16. század végére komoly manufaktúrává nőtte ki magát és Musztafa Álí 1592-ben már arról ír, hogy „körülbelül harminc fiatal fiú és szolga őrlte az összetevőket és főzte hatalmas üstökben a pasztát, de még így sem tudták kielégíteni a „hangulatjavítók” szerzte öröm után sóvárgók igényeit. Azt mondják az eladott anyag az adók kifizetése után minden nap háromezer akcsényi bevételt hoz. ...Úgy tartják évente negyven, ötvenezer akcse jövedelmet termelnek.”⁵⁴

A Rahíki-féle manufaktúrában a 16. század végén előállított *bers* árát ugyan nem tudni, de egy jó ötven évvel későbbi adat szerint egy akcséért négy dirhem,⁵⁵ azaz nagyjából egy adag⁵⁶ *bers*et lehetett venni.⁵⁷ Ezzel kalkulálva a naponta előállított *bers* mennyisége igen tetemesnek tűnik.

A 17. század közepére Rahíki *bers*éből valószínűleg még ennél is többet állíthattak elő. A hatósági árakat rögzítő 1640-es lista szerint ugyanis Rahíki manufaktúráján kívül az Ussákizáde (Uşşākizāde) műhely is állított elő *bers-i Rahíkít*, de a hivatalosan működő két cég mellett több olyan vállalkozás is létezett, amely megpróbálta utánozni a Rahíki által kitalált partidrogot.

A hamisítók boltjai gombamód szaporodtak és a legkülönbözőbb összetevőkkel kísérleteztek, hogy Rahíki *bers*éhez hasonló anyagot állítsanak elő. Nem lehet pontosan tudni, hogy ezt azért tették-e, mert nem fértek az eredeti receptúrához, vagy ami talán a 17. századi, már hivatkozott verses orvosi munka ismeretében valószínűbb, inkább gazdasági megfontolások vezérelték őket és a költségesebb hozzávalókat olcsóbbakkal próbálták helyettesíteni. Minden esetre, a feljegyzések szerint volt, aki bort, más pálinkát, vagy kannabiszt kevert az elegyhez. A végeredmény pedig több esetben is komoly egészségkárosodáshoz vezetett. A helyzet 1726-ra olyan súlyossá vált, hogy a hatóságoknak be kellett avatkozniuk, s az isztambuli kádi a fogyasztók védelmére hivatkozva a hamisítók boltjait bezáratta. Csak két üzlet további működését engedélyezte: a Rahíki alapította családi vállalkozását és egy másik műhelyét, melyet az alapító egy felszabadított szolgájának a leszármazottai vezettek. Ez a két cég azzal a feltétellel tarthatta meg a működési engedélyét, hogy a gyártók ígéretet tettek, az eredeti receptet megvédik, s azt a nagyobb haszon elérésének céljából sem módosítják.⁵⁸ Egy másik, 1726 július 4-én kelt rendeletében a kádi, hogy a megfelelőnek ítélt mértékű haszon a két legálisan működő

⁵⁴ ...otuz miqdāri cevān u ğilmān şebān rüz eczā dögerler ve muttaşıl büyük kazanlar ile ma‘ācīn bişürirler yine de silk-i ğalibindeki aĥbāb-ı keyfe yetüştüremezler idi. Ħarcları maĥsüb oldukdan sonra yevmiyye üçer biñ aqçalıq ma‘ācīn şatduqları muĥarrerdür diler. ... Sāl-be sāl kırkar eşişer biñ aqça almaĝı kânün-ı cedid vaz‘ itdiler.

GELIBOLULU MUSTAFA ALİ: Kühü'l-Ahbār'ın Tezkire Kısmı, 220.

⁵⁵ 1 dirhem = 3,207 gramm

⁵⁶ WEDEL: Exercitationes, b. recto.

⁵⁷ KÜTÜKOĞLU, MÜBAHAT S.: Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri. İstanbul, 1983. Enderun Kitabevi, 104–104, 91, 93.

⁵⁸ RECEP, FUAT-ATAY, SABRI-KILIÇ, HÜSEYİN-KARACA, YILMAZ-EROL, RASİM-KAHRIMAN, SALIH: İstanbul Kadı Sicilleri. İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138–1151/M. 1726–1738). İstanbul, 2010. İSAM, 96–97.

üzem számára biztosítva legyen, a *bers* okkájának⁵⁹ árát 150 akcsében határozta meg.⁶⁰ Nem sokkal később a kádi még egy cégnek, Mehmed efendi boltjának is engedélyezte a gyártást és forgalmazást, mert a cégvezetés hivatalosan is esküt tett, hogy a *bers-i Rahíki* eredeti összetételén nem változtat.⁶¹

A század közepén a bor betiltása nyomán jelentősen megnőtt a „hangulatjavítók” iránti kereslet, a fogyasztók a mámort más szerekkel, elsősorban ópiummal és *berssel* igyekeztek előidézni, ahogy azt egy 18. századi költő, Hasmet (Haşmet; megh. 1768) egyik, a bor betiltásának emléket állító verse is mutatja:

Szívünk az ópium és a bers mámorára váltott,
A komor sors mérte ránk ezt a szárazságot.
Pohárnok, borra vágyunk, oltsd el szívünkben a lángot,
Segíts, csillapítsd valahogy ezt a forróságot!
A hordók üresek, a pohár száraz, nincsen bor már rég,
A kávé rabjává tett minket, ó jaj, az ég!⁶²

A konkurencia ellenére jól jövedelmező üzemet a Rahíki család működtette egészen 1783-ig. A leszármazottak kihalásával a cég adóbérletbe került, s 1807-re az eredeti recept is teljesen átalakult. Az ekkor gyártott paszta ópiumot, mézet, fekete borsot, hamvas törpe margitvirágot, gumiarábikumot (*zamk-i ‘arabī*), beléndek magját (*ban tohumu*), masztkisz port (*sakiz tozu*), nőszírom gyökértörzsét (*Iridis rhizoma; menekşe kökü*), citromfűvet (*Melissa officinalis; oğul otu*) és élesztőt (*nişasta*) tartalmazott.⁶³

A 19. század elején a zűrzavaros történelmi események miatt egyre növekvő előállítási költségek, az ópium árának megugrása és a fokozatosan csökkenő kereslet megpecsételte mind a termék, mind az üzem sorsát. Számítások szerint 1783-ban, az államosítás évében még évi 24 tonna *berset* állítottak elő, a termelés 1824-re évi egy tonnára esett vissza, mígnem 1831-ben a Rahíki alapította manufaktúra végleg bezárt.⁶⁴

⁵⁹ 1 okka = 400 dirhem

⁶⁰ RECEP, FUAT et alii: İstanbul Kadı Sicilleri, 131.

⁶¹ RECEP, FUAT et alii: İstanbul Kadı Sicilleri, 211.

⁶² *Afyon u berş keyfine dil oldı aşinā*
Çekdürmege yubüsetini çerh-i bî-nevā
Dil şerha-dār-ı hasret-i mey oldı Sākiyā
Def-i harāret etmege bir çāre bul baña
Humlar şikeste cām tehī yok vucūd-i mey
Etdiñ esīr-i kahve bizi hey zemāne hey

HAŞMET: Divân. Haz. İ. Hakki Aksoyak–Mehmet Arslan. Ankara, 2018. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 117.

⁶³ ULUSKAN, MURAT: İstanbulda Bir Afyonlu Macun İşletmesi: Berş-i Rahíki Macunhanesi (1783–1831). Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, 2013. 29. sz. 101.

⁶⁴ ULUSKAN: İstanbulda, 105–106.

SIMON CSABA

Hallucinogén szerek használata a sámánhitű népek körében

Sipos István tanár úrnak

Bevezetés

A gyűjtögető életmódot folytató ősember próba-szerencse (balszerencse) alapon nagyon hamar felismerte, hogy melyek azok a növények, növényi részek, amelyek alkalmasak éhsége csillapítására, melyek azok, amelyek azok, amelyek veszélyt jelentenek egészségére és életére, és melyek azok, amelyek hangulatát, tudatát módosítják¹. Egyes szerzők a barlangrajzokat tanulmányozva azt állítják, hogy e rajzok geometriai formái hallucinogén szerek hatása alatt készültek.² Többek között beszámoltak arról, hogy a Szaharában 7000–9000 éves gombaábrázolásokat találtak barlangrajzokban, ami a gombák kultikus célokra történt felhasználására utalnak.³

A mitikus Nagy Holló a korjások ősatya, a Teremtő társa. A korjások szinte valamennyi mitikus történetében szerepel a holló. Ő a világ szervezője, az első ember, a korjások őse. Ő fedezte fel először a légyölő galóca (*Amanita muscaria*) csodatévő hatását, amikor egy eltévedt bálnát vissza akart vinni a tengerbe. Azonban még egy olyan hatalmas hős, mint a Nagy Holló sem tudta felemelni a bálnát, ezért segítséget kért a mindenható istenségtől, Vihiyinintől (Teremtő). Vihiyinin megteremtette a légyölő galócát, a földre köpött, és a kis nyálfoltok kis vörös kalapos fehér gombákká változtak. A Nagy Holló megette a gombákat, és ekkor már érzett magában annyi erőt, hogy kiszabadítsa a fogoly bálnát, és visszavigye a tengerbe. A Nagy Hollót annyira lenyűgözte a légyölő galócának az a képessége, hogy az erejét csodálatosan megsokszorozta, hogy megparancsolta, hogy a gomba, amelyet a törzsek wapaq-nak neveztek, örökké növekedjen az emberek javára és hasznára.⁴ Hasonló teremtéstörténetet jegyeztek fel a mantik körében is.⁵

¹ SAMORINI GIORGIO: The oldest archeological data evidencing the relationship of Homo sapiens with psychoactive plants: A worldwide overview, *Journal of Psychedelic Studies*, 2019.

² FROESE, TOM – WOODWARD, ALEXANDER – IKEGAMI, TAKASHI: Turing instabilities in biology, culture, and consciousness? On the enactive origins of symbolic material culture, *Adaptive Behavior*, 2013. 21(3) sz. 199.

³ SAMORINI, GIORGIO: The oldest Representations of Hallucinogenic Mushrooms in the World (Sahara Desert, 9000–7000 B.P.), *Integration*, 1992. 2(3) sz. 69.

⁴ FURST, PETER T.: Visionary Plants and Ecstatic Shamanism, *Expedition*, 2004. 46(1) sz. 26.

⁵ NAGY ZOLTÁN: „Az őseink még hittek az őrdögökben” Egy Vaszjugán folyó menti hanti falu vallási rendszerének változásai (PhD dolgozat), 2003. Pécs

Légyölő Galóca (*Amanita muscaria*)

A szibériai sámánok szokásairól és szerhasználatáról Európa Oroszország szibériai terjeszkedése után szerzett tudomást. Az *Amanita muscaria* rituális használatról szóló első írásos feljegyzés 1730-ból származik, amikor Philip John von Strahlenbergnek, egy svéd katonatisztnek Stockholmban megjelent német nyelven írt könyve. Strahlenberg tizenkét évig volt hadifogságban, ily módon kényszerűségből vált a Szibériában élő nemzetiségek, köztük számos finnugor nép kutatójává. Német nyelven megjelent könyvét angolra is lefordították, és két kiadásban is megjelent 1736-ban és 1738-ban. Valamivel korábban egy lengyel fogoly 1658-ban írt naplójában már beszámolt az Irtis völgyében élő hantik körében a gomba fogyasztásáról, de könyve csak 1874-ben jelent meg.

Az előbb leírtakból látható, hogy a hagyományos légyölő galóca fogyasztó kultúrák a mai Oroszország ázsiai részének két különböző területén fedezhetők fel.^{6,7} Ezek közül az egyik Nyugat-Szibéria volt a Tajmír-félszigettel együtt, ahol legközelebbi nyelvrokonaink a hantik és a mansik élnek. A másik régió, Északkelet-Szibéria, a Kolima folyó torkolatától keletre, a Kamcsatka-félszigettel együtt, ezen a területen a csukcsok, a korjácok és a kamcsadálók között terjedt el a légyölő galóca használata.

A Nyugat-Szibériában élő népekkel fennálló nyelvrokonságra való tekintettel is, magyar nyelven is jelentős irodalma van a sámánizmusnak és az ehhez köthető hiedelmvilágnak.^{8,9,10}

Most a napon száradt három mérges galóczát
asszony, hozzád be ! »
[Az asszony a galóczákat] odadobja elébe ;
tíz medvefogas közül szájába [téve
megrágja azokat,
s mámoros ember mámore megjön [nálá].

A fenti idézet Munkácsy Bernát 1902-ben megjelent Vogul¹¹ Népköltési Gyűjtemény-ében lelhető fel.¹² Ez az idézet minden kétséget kizáró bizonyítéka annak, hogy a vogulok körében ősidők óta használják a légyölő galóczát rituális szertartásaikban.

A sámán ezekben a népcsoportokban központi alakja a társadalomnak. Vallási vezető, gyógyító orvos, politikai vezető, de egyéb közösségi feladatokat is ellát. Vallási vezetőként, papként kapcsolatot tart a természetfölötti lényekkel, a közösség isteneivel. Utazni tud a háromosztatú világban. Az alsó világban lévő démonokkal ugyanúgy,

⁶ SCHULTES, RICHARD EVANS: The plant kingdom and hallucinogens (part 1), Bull.Narcotics, 1969. 3.sz. 3.

⁷ SAAR, MARET: Ethnomycological Data from Siberia and North-east-Asia on the Effect of *Amanita muscaria*, Journal of Ethnopharmacology, 1991. 31. sz. 157.

⁸ DIÓSZEGI VILMOS: Sámánok nyomában, Szibéria földjén, Terebess Kiadó, 1998

⁹ PÓCS ÉVA: A magyar táltos és a honfoglalás kori sámánizmus. Kérdések és feltevések, Ethnographia, 2017. 128(1) sz. 1.

¹⁰ DIÓSZEGI VILMOS: Sámánizmus, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1962

¹¹ vogul=manyisi; osztják=hanti

¹² MUNKÁCSI BERNÁT: Vogul népköltési gyűjtemény I.Regék és énekek a világ teremtéséről, MTA, Budapest, 1910.

mint a fenti világ isteneivel. A betegségekre alkalmazandó gyógymódokra is a túlvilágról kap tanácsot. Egyszere látja a múltat és az eljövendőt. Tanácsot ad a vadászat és egyéb elvégzendő munkák időpontjára. A sámán magát különféle módon, tudatosan transzba (eksztázisba) tudja helyezni. Ebben az állapotban a külvilág ingereire jellemzően nem reagál, de képes a túlvilággal kapcsolatot teremteni. Ezt az állapotot fejezi ki ősi magyar szavunk a révülés, amelynek etimológiájával sokan s behatóan foglalkoztak. A transz elérésére a sámán sokféle eszközzel rendelkezik: sámándob, különleges öltözet, a helyszín megvilágítása, tűz, és nem utolsósorban valamilyen tudatmódosító szer használata. A szibériai sámánok erre a célra légyölő galócát használtak.

A magyar táltosról

Tekintettel arra, hogy az *Amanita muscaria*-t használó népcsoportok közeli nyelvrokonai a magyaroknak, joggal vetődik fel az a kérdés, hogy a magyar táltosok is használták-e a gombát szertartásaik során. A nyelvészeti kutatások alapján Balázs János feltételezi, hogy a finnugor és szibériai népek között meglévő szokást a magyarok magukkal hozták.¹³ Czigány azt állítja, hogy bár a hallucinogén szerek elterjedt alkalmazása a magyar sámánok között megalapozottan nem bizonyítható, azonban ezt nem szabad kizárni.¹⁴

Egy nagyon érdekes kérdést vetett fel Wasson, akit az etnomikológia atyjának is tekintenek, és aki részletesen tanulmányozta nemcsak a légyölő galóca, de több egyéb hallucinogén anyagot tartalmazó gomba kultúrtörténetét is. Állítása szerint az indiai Rigvédában szereplő szóma alapanyaga is a légyölő galóca volt.¹⁵ Wasson többször járt Magyarországon is, és találkozott Gulya Jánossal a finnugor nyelvek tudósával is. Gulya hívta fel a figyelmét Wassonnak arra, hogy a Zsirai Miklós szerkesztésében megjelent *Osztják hősi énekek* (Reguly A. és Pápay J. hagyatéka) kötetben kétszer is szerepel a „tul pängi” kifejezés, ami a magyar bolondgomba tükörfordítása.¹⁶ A magyar gomba szavunk azonban szláv eredetű. Ez a tény bizonyos mértékig kétségessé teszi azt, hogy a honfoglalás előtti magyarok táltosai fogyasztottak volna légyölő galócát. Ez az ellentmondás azzal oldható fel, ha feltételezzük, hogy a gombák ételként való fogyasztása szláv hatásra terjedt el.¹⁷

Az *Amanita muscaria*-nak az irodalomban és a képzőművészetben való megjelenésére számos példát találunk az etnomikológiai szakirodalomban.¹⁸

¹³ BALÁZS, JÁNOS: A magyar sámán réplete, *Ethnographia.*, LXV. 1954. 416.

¹⁴ CZIGÁNY, L.G. The Use of Hallucinogens and the Shamanistic Tradition of the Finno-Ugrian People, *SEER*, 1980. 58(2) 212.

¹⁵ WASSON, GORDON R.: *Soma, Divine Mushroom of Immortality*, Harcourt Brace Jovanovich Inc.

¹⁶ WASSON, GORDON R., KRAMRISCH, STELLA, OTT, JONATHAN, RUCK, CARL A.P.: *Persephone's Quest*, Yale University Press, 1986. 68.

¹⁷ Wasson a különböző népeket a gombákhoz való viszonyuk alapján mikofil (gombát kedvelő) és mikofób (gombától idegenkedő) csoportokra osztotta. A szlávok jellemzően mikofilek, az angolszászok mikofóbok.

¹⁸ BERDÁN ZSUZSANNA: A mesegomba titkai, *Moeszia*, 2018. 9–10. sz. 124.

A légyölő galóca fogyasztása és hatása

Az *Amanita muscaria*-t több különböző céllal is fogyasztották: a szakrális és mágikus tevékenységek mellett a történetek előadása, a munkavégzés és a fizikai erőfeszítések elősegítése érdekében és nem utolsó sorban kábítószer céljából is használták.

A gomba fogyasztásának számos módját írták le az irodalomban: frissen, nyersen, sültén vagy szárítva, vizes kivonat vagy főzet formájában fogyasztották.

Az *Amanita muscaria* mérgezés tünetei sok tekintetben hasonlítanak az atropint tartalmazó növények, által okozott tünetekhez. A kiváltott hatás sok körülmény függvénye: a fogyasztó személye és a szertartás körülményei is befolyásolhatják. A szertartások során a sámán önszuggeszciója például komolyan befolyásolhatja a szer hatását. Az első tünetek a lenyelés után ½-2 óra között kezdődnek: zavartság, szédülés és fáradtság, a látás és hallás zavarai (túlérzékenység), tér és az idő érzékelésének torzulása, szájszárazság és pupillatágulat. Előfordulhat hallucináció, élénk színek érzékelése. A lenyelés után kb. két órával a fogyasztó erős álmodást érez, és ezt élénk álmokkal kísért alvás követi. A mély alvás kb. nyolc órán át tart. Néhány esetben hányásról is beszámoltak a fogyasztás következtében, de ezt nem tekinthetjük jellemzőnek. A légyölő galóca mérgezések esetében ritkán fordul elő a haláleset, a legtöbb esetben a hatás 24 óra elteltével megszűnik észrevehető utóhatások nélkül. A mérgezett kezelése elsősorban tüneti, először a toxikus anyagokat távolítják el a szervezetből (hánytatás, gyomormosás, aktív szén). Adott esetben kolinészteráz gátló fizosztigmin adása ajánlott, mivel ez ellensúlyozza a mérgezés hatásait. Görcsök esetén megfelelő nyugtatók adása javasolt. Az irodalomban néhány akut mérgezés eseti leírása is megtalálható.^{19;20}

Az *Amanita muscaria* hatóanyagai

A gomba hatóanyagaként először a muszkarint azonosították, és először Schmiedeberg és Koppe izolálták, majd egy összefoglalót jelentettek meg 1869-ben a vegyülettel végzett vizsgálataikról.²¹ Azt találták, hogy ha a szívhez vezető bolygóideget elektromosan stimulálták, a szív lelassult, és ezt a hatást az atropin blokkolja. A muszkarin ugyanazt a hatást fejtette ki, mint az elektromos ingerlés, és úgy vélték, hogy az ideg ingerlése során egy olyan anyagot bocsátott ki, amely utánozza a muszkarint. Valószínűnek tűnt, hogy az elektromos ingerlés során a sejt egy kémiai ingerület-átvivőt bocsát ki. A későbbi vizsgálatok bizonyították be, hogy ez az anyag az acetilkolin. Később kiderült, hogy a muszkarin csak kis mennyiségben fordul elő, és a légyölő galóca fő hatóanyagai

¹⁹ MIKASZEWSKA-SOKOLEWICZ, MAŁGORZATA A. – PANKOWSKA, SYLWESTRA – JANIĄK, MAREK – PRUSZCZYK, PIOTR – ŁAZOWSKI, TOMASZ – JANKOWSKI, KRZYSZTOF: Coma in the course of severe poisoning after consumption of red fly agaric (*Amanita muscaria*), *Acta Biochimica Polonica*, 2016, 63(1) sz. 181.

²⁰ SATORA, LESZEK-PACH – DOROTA, BUTRYN BEATA – HYDZIK, PIOTR – BALICKA-S' LUSARCZYK, BARBARA: Fly Agaric (*Amanita muscaria*) poisoning, case report and review, *Toxicon*, 2005, 45(6) sz. 941.

²¹ LEE, M.R. – DUKAN E. – MILNE I.: *Amanita muscaria* (fly agaric): from a shamanistic hallucinogen to the search for acetylcholine, *J R Coll Physicians Edinb* 2018; 48. sz. 85

a muszcimol és előanyaga az iboténsav.²² Az iboténsav hideg vízben is jól oldódik, és enyhe körülmények között (főzés közben, vagy a gyomorsav hatására) teljes mértékben átalakul muszcimollá, és valószínűleg ez a valódi hatóanyag. A gomba kalapjának piros bőre és az alatta lévő sárga szövet tartalmazza az anyag legnagyobb mennyiségét. A harmadik vegyület a muszkazon a muszcimol izomerje, muszcimolból keletkezik egy átrendeződés során, így valószínű, hogy a feldolgozás során képződik. Farmakológiai hatása jóval gyengébb, mint az előző két vegyületé. Izolálták a gombában található színanyagokat, meghatározták kémiai szerkezetüket is.²³

Botanikai kérdés – etnográfiai válasz

1963-ban Richard Evans Schultes mutatott rá arra az ellentmondásra, hogy az Újvilág sokkal gazdagabb narkotikus hatású növényekben, mint az Óvilág. Addig, amíg az Újvilágban ekkor több, mint 40 ilyen növényfajt ismertek (ma ezek száma 100 körül van), addig az Óvilágban ezeknek a száma kb. féltucatra volt tehető. A felvetett kérdésre Weston La Barre kísérelt meg választ adni.²⁴ La Barre azzal érvelt, hogy a távoli múltban, amikor a szibériai vadászok a Bering-tenger keskeny sávján vándoroltak az ismeretlen Újvilágba, magukkal vitték a vallási rítusaikhoz kapcsolódó tárgyakat. Ezek nem nagyon különbözhetek attól, mint amit a légyölő galóca használatával kapcsolatosan megismertek az 1700-as évektől kezdődően. Amikor Amerikában letelepedtek, a sámánizmus alapvető értékei változatlanok maradtak időben és térben, annyira, hogy mindezidáig minden amerikai indián vallás, többek között az azték civilizáció is jogosan nevezhető sámánhitűnek. Amerika új lakói magukkal hozták tehát az eksztatikus szibériai sámánizmusból származó vallási meggyőződéseiket és az ehhez kapcsolódó gyakorlatokat, és tudatosan keresték környezetükben az isteni erővel rendelkező növényeket. A bennszülött amerikaiak vallásának sámáni jellege alig változott a történelmük során. Az európai invázió és gyarmatosítás előtt az indián Amerikában nem történt olyan mély vallási és társadalmi-gazdasági átalakulás, mint amilyen az Óvilág nagy részében végbement, és a hallucinogén növények ismeretének és használatának elhagyása végül az eksztatikus sámánizmus szinte teljes eltűnését eredményezte.

Az előbbieken már említett R. G. Wasson nemcsak a légyölő galóccal kapcsolatosan végzett kutatásokat. 1955-ben barátjával Allan Richardsonnal Mexikóba utazott egy távoli, Oaxaca környéki faluba. Feleségével már korábban is jártak itt. Utazásuknak határozott célja volt, az addig csak legendákból ismert gombakultusz felfedezése. Mostani útjuk sikeres volt, 1955. június 29-én részt vettek egy szertartáson, ahol fogszathattak az „isten” gombából. A szertartást egy Maria Sabina nevű curandera

²² MICHELOT, DIDIER – MELENDEZ–HOWELL, LEDA MARIA: Amanita muscaria: chemistry, biology, toxicology, and ethnomycology, *Mycol. Res.* 2003. 107 (2) sz. 131

²³ STINTZING, FLORIAN – SCHLIEMANN, WILLIBALD: Pigments of Fly Agaric (*Amanita muscaria*), *Zeitschrift für Naturforschung C*, 2007. 11. sz. 779

²⁴ LA BARRE, WESTON: Old and New World Narcotics: A Statistical Question and an Ethnological Reply, *Economic Botany*, 1970. 24(1) sz. 73

(gyógyító papnő) vezette. Wasson a *Life* magazinban megjelent cikkben²⁵ Eva Mendeznek nevezte, hogy a papnő magánéletét kímélje. Ez a szándéka azonban kudarcot vallott, a „varázsgombák” híre hamar elterjedt. Sokan kerekedtek fel, hogy megismerjék a varázsgombák titkát. A távoli kis falu nyugalma megszűnt. Maria Sabina házát felgyújtották, valószínűleg valaki a feldühödött helyiek közül. A szertartásról (a helyiek veladanak nevezik) szóló beszámoló és a készült fotók egy sajátos keveredését mutatták az ősi sámánhit és a keresztény hit keveredésének. A gombát gyakran „Krisztus véreként” említik, mondván, hogy csak ott terem ilyen gomba, ahol Krisztus vére a földre hullt. Más elképzelések szerint ott teremnek a gombák, ahol a Krisztus szájából származó nyál nedvesítette meg a földet, így tehát maga Jézus Krisztus beszél a gombákon keresztül. A gombaszertartások leggyakoribb célja valamilyen tanácskérés. A tanácskérők némi fizetség ellenében megtudhatják, hogy a beteg meggyógyul-e, milyen gyógyfüvet kell használni a betegség kezelésében, hogy megy a távollévő rokon sorsa stb. A ceremóniákat mindig éjszaka tartják, a gombából valamennyi résztvevő kap. A curandero/curandera az oltár előtt ül vagy térdel, monoton énekhangon kérdezi a gomba szellemét, aki válaszol a feltett kérdésekre.

Wasson felkérte Roger Heim francia mikológust, a párizsi természettudományi múzeum igazgatóját, hogy azonosítsa és helyezze el a rendszertanban a gombákat.²⁶ A legismertebb és leggyakrabban fogyasztott gombát *Psilocybe mexicana*-nak nevezték el. A *Psilocybe* nemzetség mintegy 230 gombafajt tartalmaz; amiből több, mint 50 található Mexikóban, és ezeket használták a hallucinogén tulajdonságok miatt a prekolumbiai mezoamerikai kultúrák. Heimnek a párizsi intézetében sikerült a gombákat mesterséges kultúrában tenyészteni is, így megfelelő mennyiségű alapanyagot biztosított a további vizsgálatokhoz. A tenyésztett, megszáritott gombákból, hatóanyaguk azonosítása céljából mintát küldtek Albert Hoffmannak az LSD felfedezőjének. A gomba hatóanyagát izolálták, és kémiai szerkezetüket is meghatározták. Az állatokon végzett hatástani vizsgálatok eredményei nem voltak egyértelműek, Hofmann arra gyanakodott, hogy a Párizsból kapott gombák nem tartalmaznak hatóanyagot. Ekkor döntött úgy, hogy saját magán próbálja ki a gombák hatását. A gombák jelentős pszichotomimetikus hatást fejtettek ki, amelyről Hofmann részletesen beszámolt. Ezek után sikerült gomba hatóanyagát izolálni, és kémiai szerkezetüket is meghatározták. A gombából izolált két hatóanyagot pszilocinnek és pszilocibinnek nevezték el. A pszilocibin egy stabil vegyület, amely vízben jól oldódik és színtelen kristályos anyag. A pszilocin viszont nagyon érzékeny az oxidációra és a vízben rosszul oldódik. A pszilocibin az első és addig ismert természetes indolvegyület, amely foszforsavcsoportot tartalmaz. A későbbiekben számos egyéb gombafajban megtalálták ezeket a hatóanyagokat.

A gombák nagyon népszerűvé váltak a hallucinogén drogokat fogyasztók körében. A mexikói kisváros egyfajta zarándokhellyé vált. 1962-ben Albert Hofmann és Gordon Wasson egy mexikói expedícióban vettek részt.²⁷ Utazásuk során eljutottak

²⁵ WASSON, R. G. Seeking the magic mushroom. *Life*, 1957. 49(19) sz. 100

²⁶ HOFMANN, ALBERT: Teonanácatl and Ololiuqui, two ancient magic drugs of Mexico, *Bulletin on Narcotics*, 1971. 1 sz. 3.

²⁷ HOFMANN, ALBERT: LSD Bajkeverő csodagyerekem, EDGE, 2000.

Huatla de Jimenezbe is, Maria Sabina falujába. A találkozára Hofmann szintetikus pszilocibin tablettákat ajándékozott a papnőnek. Azt mondta ezekben a tablettákban benne van a gomba lelke. A közösen megtartott gombaszertartáson ezeket a tablettákat használták

A gombák előzetes farmakológiai vizsgálatát, ahogyan az előzőekben írtam, már Hofmannék elkezdtek a Sandoz bázeli laboratóriumában. A hatvanas években számos helyen végeztek farmakológiai kutatásokat különböző hallucinogénekkal. Így ezekkel a gombákkal, illetve a hatóanyagukkal. A Sandoz laboratóriumában szintetikus pszilocibint (Indocybin® Sandoz) állítottak elő, és ezt kísérleti és pszichoterápiás célokra forgalmazták az 1960-as években. Ennek ellenére csak mérsékelt eredményeket értek el. Később ezeket a kutatásokat betiltották és csak újabban engedélyezték ismét.

In vitro izolált szerveken (tengeri malac és patkány bél és szív) végzett kísérletekben, kivéve a szerotonin neurotranszmitter gátlására vonatkozó kísérleteket, a pszilocibin nem volt hatásos. A vegetatív idegrendszeren belül jelentkező jellemző hatások minden vizsgált állat esetében (egér, patkány, nyúl, macskák és kutyák) 10 mg / kg s.c. dózisban: pupillatágulat, szőrfelborzolódás, szabálytalan szívverés és légzés és diszkrét hyperglycaemiás és hipertóniás hatások voltak. Emberen, közepes adagban (12-20 mg po) azt találták, hogy a pszilocibin egy jól szabályozható módosult tudatállapot eredményez.²⁸ Ezt az állapotot fokozott érzelmi állapot, a gondolkodásmód, az érzésvilág megváltozása jellemzi. Különösen figyelemre méltók a percepció változások, mint az illúziók, és a megváltozott időérzékelés. Illúziók, szinesztézia és csukott szemmel való képlátásról is beszámoltak. A szer hatása 3-6 óráig tart. A gomba szomatikus hatásai emberen hasonlóak voltak, mint az állatokon.

A hatvanas évek elején Walter N. Pahnke orvos és teológus a Harvard Egyetemen végzett kutatásokat.²⁹ Húsz teológia szakos hallgatón végzett kettős vak kísérletben vizsgálta a pszilocibin hatásait. A csoport egyik fele placebót, másik fele pedig pszilocibint tartalmazó készítményt kapott. Ezután a kísérletben részt vevőket az egyetem alagsori kápolnijában helyezték el, ahová kihangosították a nagypénteki istentiszteletet. A kísérletben két kérdésre kerestek választ:

előidézhet-e spirituális élményt a pszilocibin

ez az élmény tartós marad-e

Azok, akik aktív hatóanyagot kaptak intenzív misztikus élményekről számoltak be, míg a kontrollcsoport tagjainak nem voltak hasonló benyomásaik. A hat hónap múlva felkeresték a kísérleti személyeket, és az élmény – egy fő kivételével – továbbra is pozitív és jelentős maradt, az alanyok vallásos élete elevenebbé vált. Három évtizeddel később, 1991-ben újra felvették a kapcsolatot az 1962-es kísérlet résztvevőivel, akik eredeti elhatározásuknak megfelelően valamennyien lelkészek lettek. Beszámolóik szerint az 1962-es pszichedelikus élmény – 1 főt leszámítva – mindegyikük számára életre szólóan pozitív hatású volt, és megerősítette keresztény meggyőződésüket. A kétezres évek elején egy amerikai kutatócsoport a Johns Hopkins Egyetemen meg-

²⁸ PASSIE, TORSTEN – SEIFERT JUERGEN – SCHNEIDER UDO – EMRICH, HINDERK M.: The pharmacology of psilocybin, *Addiction Biology*, 2002 7. sz., 357.

²⁹ SZUMMER CSABA: *Pszichedelikumok és a spiritualitás*, KGRE – L'Harmattan, Budapest, 2015.

ismételte Pahnke vizsgálatát csekély mértékben módosítva azt.³⁰ A kísérletében 30 egészséges önkéntes 30 milligrammnyi pszilocibint kapott, szájon át. Az alkalmazott korszerűbb módszertannal a Pahnkééhoz hasonló eredményeket kaptak: a pszilocibin által kiváltott „misztikus típusú” (mystical-type experiences) élmény pozitív és tartós viselkedéses, attitűd- és értékváltozáshoz vezetett.

Az amerikai földrészhöz meghódítását követően számos 16. századi szerző számol be az aztékok gombafogyasztásáról vallásos szertartásuk során. A *Historia de las Cosas de Nueva Espana* című művében Fray Bernardino de Sahagun spanyol szerzetes ismertette a hallucinogén gombák felhasználását és tulajdonságait.

Vannak olyan gombák ezen a földön, melyet teonanacatlak neveznek, a mezőkön a széna alatt nőnek: kerek, a száruk vékony és kerek, rossz ízűek, torokfájást és részegséget okoznak, a láz ellen és köszvény ellen használják, kettő-hármat esznek belőlük: azok, akik eszik őket, látomásokat látnak és szívdobogást éreznek azok, akik sokat esznek, vágyat provokálnak.

A hallucinogén gombák fogyasztása a rituális szertartásokban széles körben elterjedt a közép-amerikai kultúrák között. A szent gombákkal végzett vallási szertartások Mexikó völgyétől a Közép-Amerika többi országáig terjednek, és legalább 3500 évesek. A maják által fogyasztott k'auzalaj Okoxot (*Psilocybe cubensis*) az aztékok teonanacatlaként ismerték. Régészeti bizonyítékok vannak a gomba használatára Mexikóban, Guatemalában, Hondurasban és El Salvadorban, ahol a hallucinogén gombákat ábrázoló faragott „gomba köveket” találtak. Guinalamalában a kutatók 9 gombakövet találtak, amelyek szárait antropomorf alakokkal díszítették, ami spanyol hódítás előtti szokásra utal, amikor is a szent gombákat porrá őrölték. Érdekes adalék a gombák történetéhez, hogy Passuth László *Esőisten siratja Mexikót* című regényében többször tesz említést a mézbe mártott, mézben főzött gombáról és annak mámorító hatásáról.³¹

Egy 1992-ben megjelent közleményben összehasonlították a hallucinogén gombák vallási felhasználását az észak-eurázsiai és a közép-amerikai kultúrákban.³² Az észak-eurázsia sámánisztikus kultúrák az *Amanita muscaria*-t, a közép-amerikaiak főként a *Psilocybe* nemzetségbe tartozó gombákat használták. Az előbbi hallucinogén hatás az izoxazol-származékoknak és az utóbbiak, a pszilocibin típusú vegyületeknek köszönhető. Annak ellenére, hogy a használat módja a két kulturális térségben hasonló, a légyölő galócát nem illették olyan vallásos, rituális tisztelettel az északi Eurázsia területén, mint ahogyan ezt tették Közép-Amerikában a *Psilocybe* gombákkal. Ezt a különbséget magyarázza egyrészt a két gombacsoportnak az emberre gyakorolt farmakológiai és klinikai hatásai között lévő különbség, valamint a szóban forgó területek közötti hatalmas kulturális különbség is.

³⁰ GRIFFITHS, R.R. – RICHARDS W.A. – McCANN, U. – JESSE, R.: Psilocybin can occasion mystical-type experiences having substantial and sustained personal meaning and spiritual significance, *Psychopharmacology*, 2006. 187(3) sz. 268

³¹ PASSUTH LÁSZLÓ: *Esőisten siratja Mexikót*, in <http://mek.oszk.hu/01400/01439/#> (2019.04.23. állapot), eredeti kiadvány: Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974. 33, 36, 80.

³² NYBERG, HARRI: Religious use of hallucinogenic fungi: A comparison between Siberian and Mesoamerican cultures, *Karstenia*, 1992. 32sz. 71

N,N-dimetiltriptamin és származékai

A továbbiakban röviden szeretném ismertetni az amerikai földrészen használt egyéb hallucinogén hatású vegyületeket tartalmazó növényeket, a teljesség igénye nélkül. Talán ez a rövid ismertetés is megerősíti azt a La Barre által hangoztatott nézetet, hogy az Óvilág és az Újvilág szerhasználata között meglévő különbség valóban inkább etnográfiai, mint botanikai jellegű.

A pszilocobin kémiai szerkezetét tekintve az indolvázias vegyületek közé tartozik. Közeli szerkezeti rokonságban van az esszenciális aminosavval a triptofánnal. A triptofánból dekarboxilezéssel triptamin keletkezik.³³ A triptamin a prekursora az indolecetsavnak, ami növényi növekedési hormon, valamint a β -karbolin alkaloidoknak is. A triptamin tovább alakulhat N,N-dimetiltriptaminná (DMT) is. A különböző pszichoaktív indol-aminok, a dimetil-triptamin, a bufotenin és a metoxi-N,N-dimetil-triptamin a különböző etnikai csoportok által használt hallucinogén szippantóporok és főzetek összetevői. Ezek Piptadenia, Banisteriopsis és Virola, valamint Mimosa hostilis és Lespedeza bicolor fajokból származnak és leginkább Dél-Amerikában fordulnak elő. Három kivétellel – peyotl kaktusz, San Pedro kaktusz és a hajnalka – az összes újvilági hallucinogén triptaminszármazékot tartalmazó növényből származik. A dimetil-triptamin szájon át szedve gyakorlatilag hatástalan, valószínűleg azért, mert a monoamin-oxidáz enzim által metabolizálódik, és csak akkor hatásos, ha parenterálisan (a gyomor-bél rendszert kikerülve) például szippantószerként alkalmazzák. A DMT-nek ezért viszonylag rövid ideig tart a hatása, ezért az „üzletember trip-jének” is nevezték. A használó hasonló eredményt ér el vele, mint egyéb pszichodelikumok esetében (például LSD vagy gomba), csak rövidebb ideig tart a hatás. Az ötvenes-hatvanas években Magyarországon is komoly orvosi kutatások folytak a DMT-vel az Országos Ideg- Elmegyógyintézet munkaközösségében.^{34:35} Ezeket a kutatásokat a 70-es években betiltották, és csak az ezredforduló után engedélyezték újra.

Ayahuasca, a lélek indája

Az ayahuasca az Amazonas vidékén őshonos népek között széleskörben elterjedt két-komponensű főzet,^{36,37,38} neve kecsua nyelven azt jelenti: a lélek indája (aya = lélek vagy ősök, a wasca (huasca) jelentése pedig valószínűleg inda). Amazónia nyugati területein kívül az ital ismert Északnyugat-Kolumbiában, az Észak-Bolíviai felföldön és az Andok mindkét oldalán is, elterjedésének keleti határa pedig a felső Orinoco

³³ SMITH, TERENCE A.: Tryptamine and Related Compounds in Plant, *Phytochemistry*, 1977. 16. 171.

³⁴ RAPPANT GYÖRGY: Hallucinogén vegyületek kísérleti alkalmazása, in: DAATH2 - <http://www.daath.hu/>
A Magyar Pszichedelikus Közösség Honlapja, (<https://www.daath.hu/printText.php?id=73>) 2019.04.23. állapot

³⁵ BÖSZÖRMÉNYI ZOLTÁN – SZÁRA ISTVÁN: Dimethyltryptamine Experiments with Psychotics, *J Ment Sci.* 1958. 104(435):445.

³⁶ MCKENNA, DENNIS J. – CALLAWAY, J.C. – GROB, CHARLES S.: *The Scientific Investigation of Ayahuasca: A Review of Past and Current Research, The Heffter Review of Psychedelic Research*, 1998. Volume 1, Ch.10. 65.

³⁷ FÓZYZ VILMA: Egy amazóniai narkotikum világkarrierje: ayahuasca, *Ethnographia*, 2014. 125(3) sz. 544

³⁸ VÁSÁRHELYI GÁBOR: Ayahuasca: A lélek indája, *Élet és Tudomány*, 2010. 27. sz. 848

vidéke. Az ayahuasca főzetet hagyományosan a *Banisteriopsis caapi* törzséből és a *Psychotria viridis* vagy a *Diplopterys cabrerana* leveléből főzik. A *Banisteriopsis caapi*-t, ami egy kúszónövény ayahuasca-nak nevezik az indiánok. Széleskörben és nagy területen való elterjedtsége miatt az ayahuascanak Dél-Amerikában számos neve van (ayahuasca, caapi, yage, dápa, mihi, kahf, natema, pindé), a portugál nyelvű Brazíliában pedig hoasca. A *Banisteriopsis Caapi* aktív hatóanyagai a β -karbolinvázis harmin, harmalin és a tetrahydroharmin. A főzet másik komponense a *Psychotria viridis*, vagy a *Diplopterys cabrerana* erősen hallucinogén DMT-t tartalmaz. Amint említettem a DMT nagyon hamar lebomlik, ha szájon keresztül fogyasztják. Ezt akadályozzák meg a β -karbolinvázis vegyületek, amelyek a monoamin-oxidáz enzimet blokkolják. A főzetet a mai napig számos gyógyító és rituális törzsi szertartás központi eleme. Az szertartást az ayahuascero, az ayahuasca sámán vezeti, és kizárólag éjszaka zajlik. Vannak törzsek, ahol csak a sámánok fogyasztják a szert. Több törzsnél azonban a beavatott férfiak is isszák a főzetet. Jellemző, hogy a sámán vezetésével csoportosan a szertartás során fogyasztják a főzetet, de a magányos használat is előfordul. Az ilyen szertartások kétségkívül a Kolumbusz előtti időkre nyúlnak vissza, és valószínűleg ismertek voltak a régió legkorábbi lakói számára is. Az ayahuasca szertartásnak szigorú szabályai vannak a diétára, a követendő életmódra, de a szexuális életre vonatkozóan is. A szertartás során a hányás és a hasmenés gyakori. Emelkedik a szisztolés és a diasztolés vérnyomás, nő a pulzusszám, kitágul a pupilla. Megváltoznak az észlelési folyamatok, a tér- és időérzékelés, a realitásról alkotott elképzelések. Az ayahuasca szertartásokat jellemzően vizuális és akusztikus hallucinációk kísérik. A hatás 3–4 óráig tart. A fogyasztás után gyakori a napokig eltartó emelkedett érzelmi állapot.

A 20. században az ayahuasca fogyasztása kikerült az őserdőből, és a nem bennszülött lakosság (meszticek, európaiak) is megismerték a főzet hatását. Az ayahuasca használata a mesztic népi gyógyászatban nagyon hasonlít a sámánok szerhasználatára, azaz ahogyan a bennszülött népek használták. Brazíliában több olyan vallási közösség jött létre, amely ötvözi a keresztény tanításokat, az afrikai behurcolt feketék hiedelmvilágát és az ősi indián kultuszt. A legismertebbek a Santo Daime közösség és a Centro Espírita Beneficente União do Vegetal, röviden UDV. Ez utóbbi egyházban az ayahuasca fogyasztása rendszeresen a katolikus miséhez hasonló keretek között történik. Az ayahuasca által kiváltott hallucinációk termékenyen hatottak a művészetekre is. Paul Simon *Spirit Voices* című dala egy ayahuasca szertartásról szól. Pablo Amaringo perui festő alkotásai pedig az ayahuasca hatása alatt születnek, és jól tükrözik azt a varázslatos világot, amit a szer hatása alatt megélnék.

Az Ayahuascában azonosított hatóanyagokat hasonló hatóanyagokkal rendelkező növényekkel lehet helyettesíteni. A növényeknek ezek a nem hagyományos kombinációi ma „Ayahuasca analogonok” néven ismertek.³⁹ Valamennyi Ayahuasca analogonnak tartalmaznia kell monoamin-oxidáz gátlót és egy DMT-származékot. Ennek a feltételnek számos növény megfelel. Különösen sok a DMT-t, vagy DMT származékot tartalmazó növény. (*Peganum harmala*, *Phalaris arundinacea*, stb.)

³⁹ SCHULTES, RICHARD EVANS – HOFMANN, ALBERT – RÄTSCH, CHRISTIAN: *Plants of the Gods. Their Sacred, Healing, and Hallucinogenic Powers*, Healing Arts Press Rochester, Vermont, 2001. 137.

Az É-Amazonas és az Orinoco felső folyásánál élő törzsek a *Virola* nemzetség fajainak vörös színű gyantás kérgéből készítenek szippantóport, amit yakee, paricá, epena és nyakwana néven ismernek.⁴⁰ A szer hatóanyaga a DMT és az 5-MeO-DMT. Amint arról már szó volt ezek a vegyületek, különösen a DMT szájon át szedve a szervezetben gyorsan lebomlik. Az orr nyálkahártyáján azonban felszívódik, és így a hatása tovább tart. A Rio Apaporis-medencéjében élő indiánok barnás, szippantóport készítettek, melyet yakee néven ismertek. Kizárólag a sámánok fogyaszthatták és a betegségek felimerésére, a megfelelő kezelés megtalálására, jóslásra, valamint egyéb mágikus célokra használták.

Északnyugat-Argentínában pipákat (kb. Kr.e. 2130-ból) és a közép-perui tengerparton (kb. Kr.e. 1200-ból) szippantó tálcákat és csöveket találtak.⁴¹ Mindkét lelet, az *Anadenanthera* növény magjának fogyasztásához kapcsolható. Ezt tekinthetjük a legrégebb bizonyítéknak a pszichoaktív növények használatára Dél-Amerikában. A leletek mellett a vizsgálatok DMT, 5-MeO-DMT, 5-OH-DMT jelenlétét mutatták ki. A Chavin-kultúra, ami a Kolumbusz előtti Peru egyik legfejlettebb kultúrája volt, építészetében és szobrászatában, egyértelmű jelét hagyta a pszichoaktív növények használatára vonatkozóan. Chile északi részén található San Pedro de Atacama sivatag az a régió, amelyikre a legintenzívebb szerhasználat volt jellemző. Nagyon valószínű, hogy az Andokban élő népek világképét a Kolumbusz előtti időkben jelentősen befolyásolta a pszichoaktív növények használata.

Nem DMT származékok

Amint azt már fentebb említettem három hallucinogén hatású növény van az Újvilágban, amelyeknek a hatóanyaga nem DMT származék. A két kaktusznak a hatóanyaga azonban azonos, a meszkalin.

Az ololiuqui „varázsszulák”

A varázsgombákkal kapcsolatosan már idéztem Hofmann magyarul is megjelent életrajzi ihletésű könyvét.⁴² Részletesen ír egy bizonyos szulákféle (*Convolvulaceae*) magjának a kémiai vizsgálatáról. A növényt már a Kolumbusz előtti időkben az aztékok és a szomszédos népek vallási ceremóniákhoz és mágikus gyógyeljárásokhoz használták, hasonlóan a már ismertetett teonanacatl gombához, és a későbbiekben ismertetésre kerülő a peyotl meszkalin kaktuszhoz. Mexikó magas hegyei közt elzárta élő indián törzsek között ma is találhatunk olyanokat, amelyek használják az ololiuquit.

A már idézett ferences szerzetes Sahagun beszámol e növény csodás hatásairól is. Egy másik 1651-ben Rómában megjelent könyv is ismerteti, és először illusztrálja az ololiuqui-t. 1959-ben Hofmann mintákat kapott a növények magjából, és viszonylag

⁴⁰ SCHULTES, RICHARD EVANS: The plant kingdom and hallucinogens (part II), Bull.Narcotics, 1969. 4. sz. 15.

⁴¹ TORRES, CONSTANTINO MANUEL: Archeological evidence for the antiquity of Psychoactive Plant Use in the Central Andes, Ann. Mus. civ. Rovereto, 1995. 11. sz.291.

⁴² [HOFMANN, 2000], 80.

rövid időn belül sikerült a hatóanyagot is tisztán izolálni. Hatóanyagként lizergsavamidot, lizergsav-hidroxietylamidot, és kémiaiilag ezekkel közeli rokonságot mutató alkaloidokat találtak. Ezek a vegyületek nagyon közeli rokonai a lizergsav-dietilamidnak, az LSD-nek.⁴³

A kaktuszok

Latin-Amerika két egymástól messze eső vidékein él két kaktuszfajta, amelyeknek közös hatóanyaga a meszkalin. Mexikóban és a környező területeken a *Lophophora williamsii* (korábbi nevén *Anhalonium lewinii*) kaktusz, az Andok magasabb területein pedig San Pedro kaktusz (*Echinopsis* (*Trichocereus*) *pachanoi*) őshonos. A két kaktusz megjelenésében nagyon eltérő. A *Lophophora williamsii* 2–5 cm átmérőjű lapos, kerek kaktusz, és több mint hatvanféle alkaloidot tartalmaz. A levágott és megszáritott koronájából szeletelt, korong alakú peyotl elfogyasztása kaleidoszkópszerű víziókat, sajátos színesztéziát idéz elő. Használata nemcsak sámánisztikus rituálékban, hanem gyógyszerként is elterjedt volt. A San Pedro kaktusz 7–8 cm átmérőjű, hosszú oszlopos kaktusz.

A közös hatóanyagot, a meszkalint Heffter izolálta 1896-ban, a vegyület szerkezetét 1919-ban Ernst Späth állapította meg. Egy 1918-ban alapított egyház, a Native American Church tagjai az USA-ban ma is törvényesen fogyasztják a peyotl-t a kereszténység elemeivel ötvöző, sok év szünetes múltra visszanyúló szertartásaikban. A cikk elején idézett összefoglaló közöl egy táblázatot, amely az emberiség által használt tudatmódosító növények használatára vonatkozó kronológiát közli. A táblázat szerint a San Pedro kaktuszt Kr. e. 8600, a peyotl-t pedig Kr.e. 3200 körül már használták.⁴⁴

Összefoglalás

Közleményemben a sámánhitű népek pszichoaktív szerhasználatát igyekeztem bemutatni a szibériai sámánok légyölő galócájától kezdve az amerikai földrész indiánjai által használt változatos szereikig. A cikk három részre tagolható. A légyölő galóca (*Amanita muscaria*) esetében igyekeztem részletesen bemutatni a gombára vonatkozó néprajzi vonatkozásokat is. Irodalmi adatok valószínűsítik, hogy a magyar táltosok is használták a légyölő galócát. A dolgozat második részében a sok tekintetben hasonló *Psilocybe* gombák indián kultúrákban való használatát ismertettem. Az amerikai földrész sokkal gazdagabb hallucinogén szereket használó ősi kultúrákban, mint az Óvilág. A közlemény harmadik harmadában ezeket a szereket kívántam röviden bemutatni, valamennyi esetben érintve a növények vallási-mágikus szertartásokban betöltött szerepét.

⁴³ Az LSD-ként ismert LSD-25 kódjelű vegyületet Hofmann 1938-ban szintetizálta.

⁴⁴ [SAMORINI, 2019.]

MARIK SÁNDOR

Nemzeti kincsünk, a Pálinka

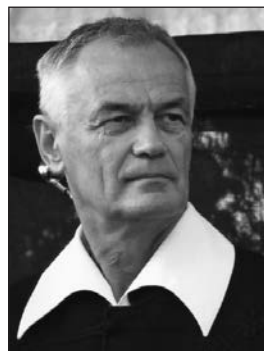
Beszélgetés Szilágyi Lászlóval,
a Magyar Arany Érdemkereszt kitüntetettjével

„Szilágyi László, a Várda-Drink Zrt. nyugalmazott vezérigazgatója, a Pálinka Céh Egyesület volt elnöke Magyar Arany Érdemkereszt kitüntetésben részesül a pálinka termékefejlesztését, népszerűsítését szolgáló négy évtizedes tevékenységéért, Magyarország első eredetvédett terméke, a Szatmári Szilvapálinka bejegyztetésében és a Pálinka név uniós elfogadtatásában végzett munkájáért.”

Egy élet testesül meg a tömören fogalmazott mondatban, amely az Agrárminisztérium kitüntetési ünnepségén hangzott el 2018. augusztus 20-án. Szilágyi Lászlóval ez év tavaszán beszélgettünk gazdag életútjáról.

– *A pálinka – tetszik, nem tetszik – hozzátartozik az életünkhöz, mégis mintha szemérmesen beszélnének róla, mi több, néha elítélően. Holott más alkoholtartalmú italok – mint például a Whisky, a Cognac, a Calvados – a közbeszédben „elegánsak”, említésüket társaságban szinte mindig tetszésnyilvánítás követi. Mi lehet a különbség oka?*

– Ezeregy okot említhetnénk, és éppen azon dolgozunk, hogy az eredeti gyümölcs-pálinka nevének említését is ugyanolyan megbecsülés övezzé, mint azokét, amelyeket felsorolt. Ha például a megyénkben született Luby Margit tanár, néprajzkutató 1936-ban papírra vetett sorait hamarabb megszívleltük volna, előrébb járnánk: „A Szamosháton termő kékszilvából főzött szilvórium hasonlíthatatlanul értékesebb, zamatosabb, mint a más tájakon főzött szilvórium. Ez a csodálatos íz, zamatos hozzá tartozik e táj jellegzetességéhez, s élhetlenségünk, hogy nagyobb hírre nem vergődik, nagyobb kelendőseget nem ér el.” Ezzel szemben ötven évvel később, még 1986-ban is a Mezőgazdasági Kiadó *Pálinkafőzés* című kézikönyvében megfogalmazott metódus volt az irányadó: „A gyümölcseszzipar csak akkor jár el helyesen, ha csupán a szabványelőírásoknak meg nem felelő hulladékgyümölcsöt és a melléktermékeket dolgozza föl.” Tehát kimondott cél volt, hogy az exportra, friss fogyasztásra, konzervipari felhasználásra nem kerülő gyümölcsöt hasznosítsák pálinkafőzés útján. Másrészt sokáig mindent pálinkának neveztünk, ami első pillantásra „úgy nézett ki”. Hogy miből, hol, hogyan, mikor készült, nem számított, csak legyen körülbelül negyven fokos, és

legyen minél olcsóbb. Arról, hogy mi is került be, vagy kerülhetett be a cefrébe, jobb nem beszélni – az emberi találékonyság határtalan.

– *Öntsünk is tiszta vizet – pálinkát. . . – a pohárba! Meg lehet azt mondani pontosan, hogy a közkeletű szóhasználatnál szemben valójában mi a pálinka?*

– Most már meg lehet, de hozzáteszem, a hétköznapi szóhasználat megváltoztatása sok időt vesz igénybe. Mindenekelőtt tisztázni kellett a fogalmakat. A pálinka sokszáz éves története alapján jó eséllyel mondhatjuk: pálinka mindig is volt, mindig is lesz, még ha sokféle néven is fogyasztotta az emberiség. Én akkor kapcsolódtam be a pálinkagyártás folyamatába, amikor három fokozat, azaz három minőség volt: kommersz, különleges és valódi pálinka. Gyártottunk, palackoztuk, kóstoltuk, minősítettük, de – valljuk be –, mai fogalmaink szerint ez nem igazán volt pálinka. A kommersz védelmében azonban el kell mondanom, hogy szemben a mai, nagyon változó minőséggel, a sokszor lebecsült kommersz „pálinkáknak” nagy előnye volt az állandó és ellenőrzött minőség. Még azt is el kell mondanom a kommersz védelmében, hogy étkezési finomszeszből készült, tehát tiszta volt, és az általa elért nyereség hozzájárult a valódi gyümölcspálinkák menedzseléséhez.

– *És miből készült, miből készül maga a finomszesz?*

– Az étkezési finomszesz mezőgazdasági eredetű etil-alkohol, olyan tömény szesz, amit folyamatos lepárlással, többszörös finomítóoszlopokon állítanak elő. A finomszesz gyakori alapanyaga a gabona, valamint a répa- és nádcukor gyártásakor fennmaradó melasz, kisebb mennyiségben a törköly.

– *Mit jelentenek az említett szakkifejezések, a három fokozat?*

– A kommersz pálinkák úgy készültek, hogy a finomszeszbe élelmiszeraromat adagoltak (például barack, cseresznye, szilva aromát, amelyek kémiai úton készülnek), majd pár hétig hagyták összeérni. Ezután csak a megfelelő alkoholtartalmat kellett víz hozzáadásával beállítani, és már lehetett is palackozni a „pálinkát”. Persze nem csapvízről van szó, hanem többszörösen szűrt, ioncserélt, lágyított vízről. A különleges pálinkák hasonlóképpen készültek, de a gazdagabb, egyedibb íz elérése érdekében tartalmaztak hozzáadott valódi gyümölcspálinkát is, megközelítőleg huszonöt százalékos arányban. A „valódi” pálinkák teljes egészében gyümölcsből készültek, a színvonaluk azonban jellemzően nem érte el a mai prémium pálinkákét. Ez a csoportosítás 2002. július 1-ig létezett. Természetesen jelenleg is készül mindhárom fajta, de pálinka névvel csak a gyümölcsből készült termékeket lehet forgalmazni. A többi szeszestital, vagy valamilyen fantázianév megjelöléssel kerül boltokba. Az áttörés még nem történt meg, de az igényes vásárlók, fogyasztók már különbséget tesznek, kezd rangja lenni a „valódinak”, a pálinka névnek.

– *Van még néhány kifejezés, amiről eddig nem beszéltünk. Ilyen például a „kisüsti”, az érlelt-, az ágyas- vagy az ópálinka. Ezek mit jelentenek? A „kis üst” mekkora?*

– A kisüsti lepárlás a szeszfőzés legrégebbi módszere, amely a szeszfőzdékben hozzá használt, viszonylag kis méretű, hatvan-, legfeljebb százliteres üstökről kapta a nevét. Feltétel még, hogy a párlat legalább kétszeri, szakaszos lepárlással készüljön. A kisüsti fogalmát azonban ma már időnként olyan esetben is használják, amikor a lepárlóüst nagyobb méretű. A jelenlegi magyarországi szabályozás szerint akár ezer literes is le-

het, ez a felső határ. Tehát a kis üst nem is mindig olyan kicsi... A lényeg maga az eljárás, a technológia. A további nevek különlegességeket takarnak. Az érlelt pálinka azt jelenti, hogy a párlatot legalább három hónapig érlelték ezer literesnél kisebb térfogatú fahordóban, ópálinka esetében az érlelés legalább egy évig tart. Az ágyaspálinka újkeletű elnevezés, azt jelenti, hogy a párlatot gyümölcsrel együtt – úgymond gyümölcságyon – érlelik egy negyedévig, vagy még tovább.

– *Ha azt mondjuk: hosszabb ideig tölgyfahordóban érlelték az italunkat, annak varázsa van. Miért lényeges ez, és milyen hordókat használnak még az érleléshez?*

– Az íz, illat, aroma miatt fontos. A fa alkoholban és vízben oldható anyagai a több hónapos érlelés alatt bekerülnek a párlatokba és karakteres illatokat, ízeket adnak az italnak. Ez az a terület, ahol komoly szakértelemre van szükség, mert nemcsak javítani, hanem rontani is lehet az értékes párlaton, ha nem megfelelő hordót választunk. A tölgy például kemény, csersavas ízt és óarany színt eredményez, ezért főleg szilvához, törkölyhöz használják. Az eperfából készült hordó főleg zamatosabb italokhoz – például eper, vilmoskörte, sárgabarack – a legjobb. Az ilyen hordóban érlelt pálinka aranszínű, kristálytisza lesz. Az akácfa zöldessárga színt és egy kissé kesernyés ízt kölcsönöz, a vad gyümölcsökhöz, például vadkörtehez ajánlható. És így tovább...

– *A kommersz minőségtől kanyarodtunk ide, a prémiumtermékekhez. Milyen arányokról beszélünk?*

– A változások előtt a kommersz körülbelül nyolcvan százalék, a különleges tizenöt, a valódi mintegy öt százalék volt. Tekintettel a nagy mennyiségekre, mára literben számolva hiába nőtt többszörösére az előállított gyümölcspálinka, az arányok csak mérsékelten változtak.

– *Jellemzően mennyiben térnek el az egyes fokozatok árai, és egyáltalán milyen mennyiségről lehet szó országos méretekben?*

– A kommersz szeszes italok és a prémium pálinkák literje között ötszörös, vagy még nagyobb árkülönbség is lehet. A Nemzeti Adó- és Vámhivatal által közreadott információkból az derül ki, hogy tavaly körülbelül félezer hivatásos bérfőzde működött Magyarországon, s ezek mintegy 8,3 millió liter 50 fokos pálinkának megfelelő párlatot készítettek. A legális főzdek további kétmillió litert. Ehhez kell hozzáadni a magántulajdonban lévő berendezéseken lefőzött párlatot, amiről nem sok megbízható információ van – mivel az ellenőrzés laza –, de iparági szakemberek 10–20 millió literre becsülik.

– *Jól hallottam, 10–20 millió liter? Nagyon sok, több mint a hivatásos és legális főzdekből kikerülő mennyiség. Ez aligha segíti a pálinka elismertetéséért folytatott erőfeszítéseiket. Hogyan alakulhatott ki ez a helyzet?*

– Nyolc éve kezdődött vita Magyarország és az Európai Bizottság között az adómentes pálinkafőzésről, aminek a végére idén áprilisban tett pontot (?) az Európai Bíróság. Arról van szó, hogy Magyarországon 2010. szeptemberében új jövedékiadó-szabályok léptek hatályba a párlatok magánfőzésére, valamint bérfőzésére vonatkozóan. Eszerint adómentesen lehet saját fogyasztásra előállítani évente 50 liter 86 fokos párlatot. (Ez 100 liter 43 fokos párlatnak felel meg.) E mennyiség fölött, illetve, ha a párlatot a magánfőző értékesíteni akarja, meg kell fizetni a jövedéki adót. A szeszipari

szakma értetlenül állt az intézkedés előtt, de a tiltakozáson kívül nem tudott tenni semmit. A Pálinka Nemzeti Tanács szerint „haldoklik a pálinkapiac, a kormány pedig továbbra is kettős mércét alkalmaz, és intézkedéseivel ellehetetleníti az ágazat gazdasági működését. Ha nem húznak záros határidőn belül éles határokat a pálinka és a saját célra készült párlatok között, az ágazat a szabadságharcként emlegetett időszakot fegyverletétellel zárja.” Az Európai Bizottság is kifogásolta az előállt helyzetet és 2012 júniusában felszólította Magyarországot, hogy szüntesse meg a pálinka teljes körű jövedékiadó-mentességét. Az alkoholtartalmú italok jövedéki adóját ugyanis uniós jogszabály harmonizálja a belső piaci verseny torzulásainak megelőzése érdekében. Intézkedés idehaza nem történt. 2013-ban az ügy az Európai Bíróság előtt kötött ki, amely – elég hosszú idő után – idén áprilisban mondta ki, hogy Magyarország megsértette az uniós jogszabályokat. Azt nem tudom, hogy ez milyen következményekkel járhat.

– *Látogatni azért lehet...*

– Az utóbbi években, nyugdíjasként nem látok be a „hivatalos kártyákba”, de a statisztikai adatok azt mutatják, az intézkedés jelentős károkat okozott a szesziparnak: a legális kereskedelemben értékesített alkohol mennyisége csaknem a felére esett vissza. Szakmai megítélés szerint nem a fogyasztás csökkent, hanem az adómentesen előállított párlat került be a közforgalomba. Külön kedvezőtlen, hogy ez időszakban a pálinka megítélése, árszíja jelentősen romlott. Nem lehet tudni, hogy közel tíz év alatt hány „házi” főzőberendezést vásároltak, szerkesztettek a családok, s ezt mennyi idő alatt lehet majd szervezett keretek közé rendezni. A kormány a többszázéves házi pálinkafőzési hagyományokra hivatkozik, de a rendezetlenséget ez nem indokolja. Tanfolyamok kellenének, készülékregisztráció, következetes ellenőrzés, szabályszegés esetén pedig komoly szankcionálás. Kíváncsian várom, hogyan oldódik meg a kormány és az Európai Bizottság és most már az Európai Bíróság pengeváltása és miként rendeződik a mostanra eléggé elfajult helyzet.

– *Ez utóbbi kitérőt leszámítva mondhatjuk, hogy a szesziparban kulcskérdés a minőség?*

– Feltétlenül, de hozzá kell tenni, hogy jelentős eredményeket csak kötelező érvényű állami szabályozással lehet elérni. Ez mindenkor jelen is volt a folyamatban, annál is inkább, mert az államnak a szeszgyártásból az adózás révén jelentős bevételei származnak. A szeszipari vállalatoknál a minőségi fejlődés egyaránt nyomon követhető volt a termékfejlesztésben, a technika korszerűsítésében, a technológia magasabb színvonalra emelésében. Ez számomra kedvezett, mert a cégvezetés konkrét tennivalói mellett – mintegy önként vállalt feladatként – a gyártásfejlesztés, a pálinka arculatépítése, menedzselése, új utak keresése sok évig hozzátartozott mindennapjaimhoz.

– *Ebből a szempontból nyilván azt is elmondhatjuk, hogy jókor volt jó helyen, ugyanis hazánk Európai Unióba történt belépése alaposan felforgatta a magyar élelmiszeripart, benne a szeszipart is. Tegyük egy kis kitérőt, hiszen ez az időszak már-már kezd feledésbe merülni. A jogharmonizáció, az egységes szabályozás bevezetésének kezdetén tele volt a sajtó feltételezett túlkapásokkal: az EU az uborka görbületét is szabályozni akarja, jön a négyzögletes görögdinnye... Ön ott volt a kezdeteknél, hogyan történt mindez, a pálinka esetében?*

– Három különböző, bár egymásra épülő folyamat zajlott. Ezek jogi megállapodások, ugyanakkor a termelés fontos alapjai. Az eredetmegjelölések oltalmát nemzetközi szinten már az 1960-as években szorgalmazta több állam, ami 1967-ben nemzetközi egyezményben is testet öltött. Ez volt a Lisszaboni Megállapodás. Magyarországon 1982-ben foglalta törvénybe. A konkrét lemaradásunk nem volt ilyen nagy: az akkori illetékes magyar külkereskedelmi vállalat, a Monimpex már 1970-ben négy pálinkanevet terjesztett be védelemre: Szatmári Szilva, Kecskeméti Barack, Egri Cseresznye, Szabolcsi Alma. Ezek közül három most is az élmezőny tagja. A következő törvény 1997-ben született meg a „Védjegyek és Földrajzi Árujelzők Oltalmáról”. Ez csak a szakembereknek beszédes – nekem vesszőparipám volt –, ugyanis a már említett Whisky védjegyét 1909-ben, a Sherryét 1924-ben, a Cognacét (magyar szóhasználatnál konyak) 1936-ban, a Grappáét 1951-ben jegyezték be. Ezt akartuk mi is a Szatmári Szilvapálinkával és a Szabolcsi Almapálinkával. Csakhogy ez nem volt könnyű.

– *Miért? Nem elég, ha a terméket egyre javuló minőségben, ellenőrzött keretek között készítik?*

– Nem bizony! Ugyanis el kell érni, hogy ezeket a pálinkákat csak mi készíthessük és forgalmazhassuk. Ennek pedig feltételei vannak. Például ilyenek: a termék előállításának minden lépése körülhatárolt földrajzi területen történjen, legyen közvetlen és elválaszthatatlan kapcsolat a termékminőség és a földrajzi környezet között, a termék neve legyen különleges önmagában, vagy fejezze ki annak speciális jellemzőit, hagyományos nyersanyagokból, illetve hagyományos technológiával állítsák elő. Ekkoriban fogalmaztam meg cégünk, a Várda Drink Rt. új jelmondatát: „Ahol a gyümölcs lelkét itallá varázsolják”, amit – egy lendülettel... – le is védtettem. Ma már mások is használják, használhatják.

– *Hogyan láttak munkához?*

– Szerencsére nem csupán engem foglalkoztatott a szilvában, almában rejlő lehetőség, hanem a nagy baracktermő vidékeken dolgozó kollegáimat is a maguk területén, ezért összefogtunk. Ahogy kezdtünk a miértek mélyére hatolni, kiderült, hogy Magyarországnak még saját törvénye sincs, amit be kellene tartani, vagy tartatni az eredetvédelemmel kapcsolatban. Ezért néhány szakmabelivel közösen szorgalmazni kezdtük, hogy a törvényt alkossa meg az országgyűlés. Először a szakmán belül kezdtünk rendet tenni. Szinte hihetetlen, de meg tudtunk állapodni a konkurens cégekkel, hogy „másnapról” ki gyárthat, forgalmazhat például Szatmári Szilvát, Kecskeméti Barackot, Gönci Barackot. És a megállapodást meg is tartottuk. A közös fellépés eredményeképpen 1997-ben fogadta el a parlament azt a törvényt, amely a védjegyek és földrajzi árujelzők oltalmát szabályozta. Ez újabb lehetőségeket nyitott meg. A törvény, természetesen nem csak a szeszes italokra vonatkozott, hanem az élelmiszeripar minden olyan termékére, amelynek esetében ez fontos. A leglényegesebb következmény, hogy a szabályozás 1999-ben bekerült a *Magyar Élelmiszerkönyvbe*, amely a gyártók számára egyfajta Biblia. Megyénkből később az Újfehértói Meggyapálinka is megkapta az elismerést.

– *Jó az, ha egy országnak sok védett eredetmegjelölésű terméke van?*

– Az ország nemzetközi imázsát, elismertségét kétségtelenül növelik az ilyen termékek, de mértéket kell tartani. Vallom ugyanis, hogy pusztán imázs-növelés céljából eredetvédelemre alkalmasnak vélt termékeket kellő megalapozottság nélkül erőltetni nem szabad, mert az éppen a várttal ellentétes hatást eredményezhet. A dömping soha nem jó.

– *Kollégáival elég jól beleáshatta magát a különböző jogi procedúrákba, de a legnagyobb feladat még hátra volt: a pálinka név uniós elfogadtatása, azaz, hogy pálinkát csak Magyarországon lehessen gyártani és forgalomba hozni. Tehát elérhető közelségbe került a vágyott lehetőség, hogy – legalább jogszabályi szinten – egy lapra kerüljön a pálinka és a konyak, a whisky. A tekintélyt pedig majd csak kivívjuk... Egyenes volt az út, vagy voltak fordulópontok?*

– Ez már a kétezres évek elején történt, amikor egyre többször került szóba, hogy Magyarország az Európai Unió tagja lehet. Akkoriban már tudtuk, hogy a jogszabályi keret nagyon fontos és a jogharmonizáció könnyítheti, ugyanakkor nehezítheti is a munkánkat. Az is látszott, hogy egyéni törekvésekkel nem megyünk semmire, a szabályozások egész ágazatokra vonatkoznak. Előnyünkre vált, hogy az eredetvédelem, a földrajzi árujelzők, az Élelmiszerkönyv terén már értünk el részeredményeket. Szakmabeli kollégáimmal elkezdtük sorra venni a lehetőségeket, elvárásokat, következményeket. Mert az jó, ha a mi termékeinket védi az uniós jog, de ez nem egyirányú utca: majdani uniós tagként ránk is vonatkozik azoknak a termékeknek a védelme, amik ott már megvannak. Ez zokon esett. Az nem zavart nagyon, hogy a csatlakozás után mi majd nem gyárthatunk whiskyt, de az, hogy a rumról le kell mondjunk, nagyon is. Termékpalettánk ugyanis a Tearum, a Casino, a Portorico nagyon jelentős mennyiségekkel szerepelt. Pontosabban gyárthattunk volna ilyeneket – a rum őshazájából, a karibi térségből hozott alapanyagokból, az ottani eljárások szerint. Ez gazdaságilag nyilván nem érte volna meg.

– *Kézenfekvő volt viszont a pálinka?*

– Igen, mégsem volt az elsők között. Szakmán belül többen úgy ítélték meg, hogy a pálinka név annyira lejáratódott, hogy szégyen lenne nemzeti kincsként kezdeményezni védetté nyilvánítását az unióban. Szerencsére ez az álláspont kisebbségben maradt a Szeszipari Szövetségben, és a Terméktanács 2001-ben már egységes álláspontot továbbíthatott a minisztériumnak, amely az uniós tárgyalópartner volt. Az unió illetékes főigazgatósága sok kérés, huzavona után végül 2002 tavaszán jelölte ki háromfős tárgyalócsoportját, amely Magyarországra jött. Arra kerestek választ, hogyan is készül az a termék, amelyre a magyarok annyira büszkék, és Európában egyedül szeretnék gyártani, értékesíteni. Hozzáértő emberek érkeztek, a csoport első embere a főigazgatóság szeszitalokkal foglalkozó részlegének vezetője volt. Egyetlen helyszíni szemlést tartottak, a Várda Drink Rt. vásárosnaményi szeszfőzdéjét akarták megnézni. Örültünk, de volt bennünk egy kis félsz is, mert a naményi üzem lényegében régi, sokat használt berendezéseken alapul. Például az erjesztőkádak az 1930-as években épültek, az üzemet kiszolgáló mozdonykazan 1911-es építésű – hozzáteszem: mind a mai napig üzemképes... A helyszínen kiderült, hogy amitől tartottunk, előnyünkre vált. Ugyanis három konkrét témát vizsgáltak: a pálinka kellően ismert-e, van-e tradíciója

(a berendezéseket látva ehhez kétség sem fért...), a gyártás kellően szabályozott-e, megfelelő-e a termékleírás. Ezt mind rendben találták, de a brüsszeli vendégek kíváncsiak voltak a médiamegjelenéseinkre is. Ezzel bajban voltunk, mert a szeszesitalokról sokáig legfeljebb a bűnügyi krónikákban lehetett olvasni. Kapóra jött viszont Balázs Géza nyelvészprofesszor könyve (*A magyar pálinka*. Aula Kiadó Budapest, 1998), amely mintegy kétszáz oldalon sorolta, mit kell tudni a pálinkáról, persze nyelvészeti szempontból. A sok illusztrációra felhívtuk a figyelmet, de a szinonimákat kerültük: a szíverősítő még jó lett volna, de a kerítésszaggató, zsványvallató, papramorgó, nyakolaj már nem annyira...

– *Az eredményt már tudjuk, ám azt szintén, hogy érte néhány kellemetlen élmény is. Beszélne ezekről is?*

– A jegyzőkönyvet, amely támogatásról szólt, Kisvárdán rögzítették. Néhány kisebb hiányosság megszüntetésére haladékat kaptunk. Utóbb kiderült, hogy majdnem előre ittunk a medve bőrére. Ugyanis a tapasztalt szemlélők elutazás előtt szétnéztek budapesti üzletekben is, ahol szembesültek a túlnyomórészt kommersz kínálattal. Ezt elég nehéz volt megmagyarázni, de hivatkozni tudtunk a készülő *Magyar Élelmiszerkönyvre*, amelyben már az szerepelt, hogy a pálinka kizárólag gyümölcspárlatból áll, ízesíteni, kivonatolni, cukrozni nem lehet, ami nem így készül, azt nem fogják pálinkának nevezni. Végül 2002 decemberében dán elnökség alatt nyilvánították hivatalosan is védettnek a Pálinka nevet, és ettől kezdve gyümölcspárlat kategóriában Magyarország kizárólagos névhasználatra jogosult. A kisebb-nagyobb afférokot illetően: volt ilyen itthon is, és meg kellett oldani dolgokat osztrák és román féllel is.

– *Ami kiszivárgott: a „sógorokkal” gyors megegyezés született, a román partnerekkel viszont elég hektikus volt a folyamat. Miért?*

– A nemzetközi tárgyalásokat mindig tarkítják történetek, amelyek az idő múlásával egyre színesebb emlékek lesznek. Mielőtt Brüsszelben befogadták a pálinka név védettségére vonatkozó magyar kérelmet, meg kellett kérdeznünk a környező országokat, nem sérti-e érdekeiket a magyar kezdeményezés. Megkereséseinkre egyedül Ausztriából érkezett válasz: azt nyilatkozták, hogy négy határmenti tartományban tradicionálisan készül barackpálinka, s erről nem is akarnak lemondani. Bizonyítékaik egyértelműek voltak, így Burgenland, Stájerország, Alsó-Ausztria és Bécs barackpálinka esetében jogosult a névhasználatra. Máshonnan nem jött észrevétel, a környező országokban nem érezték fontosnak a témát. Amikor azonban az uniós bizottság közzétette a határozatot, a románok észbekaptak. 2003 tavaszán a román törvényhozás – egyébként két RMDSZ-képviselő előterjesztése alapján – olyan törvényt fogadott el, amiben rögzítik, hogy a pálinka román termék. Ez némi fejtorést okozott Magyarországon, de amikor Románia csatlakozott az Európai Unióhoz, a törvényt visszavonták. Viszont több termékre kértek kizárólagos megnevezést. Ezek: țuică (cujka), horincă (horinka) és – pălincă. Elégedettek is lehetnénk, ha nem tudnánk, hogy a pălincă kiejtése megtévesztésig hasonlít a pálinkára. A magyar gyakorlat azonban elnéző, feltehetően a magyarlakta vidékek miatt. És hallgatólagos a megállapodás: Magyarországra nem értékesítenek pălincă–pálinka néven.

– Ön hallott arról a 2003-ban elterjedt anekdotáról, mely szerint, amikor a pálinka szó használatának jogáról volt szó az uniós testület előtt, a magyar delegáció vezetője bizonyítékként felütötte a román nyelv értelmező kéziszótárát. . .

– ... ahol pälincă címszó alatt a következő magyarázat volt olvasható: „A palincă magyar eredetű, gyümölcsből erjesztéssel és lepárlással készülő szeszes ital.” És az európai uniós testület a történet szerint ezzel a kérdést eldöntöttnek tekintette, s a pálinka elnevezés használati jogát csak Magyarország és négy osztrák tartomány kapta meg. Éppen az előbb beszéltünk arról, hogy ilyesmire nem volt szükség, de jól hangzik. Persze nem kell olyan messze menni. A névvédelem körüli erőfeszítések közepette Magyarországon is volt olyan kezdeményezés, ami nem használt a pálinka ügyének. Összeállt négy jónevű magyar cég, és készítettek egy úgynevezett „hungarikum-csomagot”. Ez jó ötlet volt, mindenki beleadta a saját legjobb termékét, amit Magyarországon és külföldön is népszerűsítettek. Minisztériumoknak, külképviseleteknek ajánlották, hogy ezekkel a csomagokkal népszerűsítsék Magyarországot, ajándékozzák meg a partnereket: Tokaji bor, Pick szalámi, Herendi porcelán, és egy palack tömény. Nem pálinka volt... Képzem, amikor uniós diplomáták vették kézbe az ajándékcsomagot. Éppen kihírdették az első magyar eredetvédett italt, a Szatmári Szilvapálinkát, ami helyet sem kapott egy friss hungarikum-csomagban. Azóta ez is rendeződött – időközben a pálinka hungarikum is lett –, csak akkor nagyon rosszul esett.

– Összességében elég hullámmzó a pálinka felemeléséért vívott küzdelem. Egy pálinkás szervezet vezetője nemrégiben kesernyésen azt nyilatkozta: „A pálinkával az a baj, hogy még mindig csak Magyarországon világhírű”. Erről mi a véleménye?

– Minden relatív. Ha azt veszem alapul, amit az agrárminiszter mondott a Pálinka Országköstoló 2018. évi eredményhirdetésén a Parlamentben, hogy öt földrész hetvenhat országába értékesítünk pálinkát – akkor nem állunk rosszul. A nemzetközi hírnévhez azonban ennél is többre lenne szükség. Arra, hogy meghatározó, nagy országok prémium boltjaiban, vendéglátóhelyein folyamatosan vásárolható legyen, és keressék is a magyar pálinkát. Ebben még vannak feladataink.

– Váltunk témát! Kitüntetésének indoklásából úgy tűnik, hogy az utóbbi időben jelentős váltások történtek az életében: vezérigazgatói címe előtt megjelent a „nyugalmazott” megnevezés, a Pálinka Céh elnöki posztja előtt pedig a „volt” jelző, és ha igaz, nemrégiben elköltözött szülővárosából, Kisvárdáról, ahol az egyetemi évek kivételével megélte az életét. Mindezt csupán az évek múlása indokolta?

– Lényegében igen, bár nemcsak az egyetemi, hanem a középiskolai évek is Miskolchoz kötöttek, és katona sem Kisvárdán voltam. De ezek kivételnek mondhatók, s valóban kisvárdainak, mi több, lokálpatriótának tartom magam. Ha felveszem a telefont, ma is azt mondom: „Szilágyi Laci Kisvárdáról...”, vagy „Szilágyi, a szeszipáros...” Az évek persze múlnak, hetvenesztendőssé lettem, évek óta nyugdíjas vagyok. Az így vállalt közéleti és tanácsadói munkáim, amelyek kezdenek ritkulni, főképpen a fővároshoz, sokszor Győrhez, Miskolchoz kapcsolódtak, célszerű volt Budapestre költözni. És szüleim sem élnek, nem kötnek már Kisvárdához.

– Mára valóságos kultusz alakult ki a pálinka menedzselésére. Készül a Nemzeti Pálinkastratégia. Szervezetek, egyesületek alakultak, melyek létrehozásában személyesen is részt vett. Hogyan osztják meg a munkát?

– Kulcsszerepben van a Pálinka Nemzeti Tanács, amely 2009-ben jött létre a pálinka-előállítókat képviselő hat meghatározó szakmai-érdekvédelmi szervezet részvételével véleményező, javaslattevő testületként. 2016-ban szintet léphetett: köztestülettel alakult, ami a korábbiaknál sokkal nagyobb jogokat jelent. A Tanács egyebek mellett ellátja a pálinka származásával, minőségével, az eredetvédelemmel, a pálinka piacra juttatásának elősegítésével, valamint a pálinka – mint nemzeti kincs – megóvásával összefüggő feladatokat. Ez a testület rendezi az országos pálinka- és törkölypálinka-versenyt, szakmai fórumokat szervez, országkóstolón gondoskodik a pálinka-kiválóságok kiválasztásáról majd menedzseléséről. A Pálinka Céh Egyesület – amelynek egy időben ügyvezetője is voltam – a legeredményesebb és a legjobb főzdeket tömöríti. A Magyar Pálinka Lovagrend Egyesületet a magyar pálinkaszakma szakemberei 2004-ben hozták létre, magam is az alapítók között voltam. Fő célja a pálinkák történelmi hagyományainak ápolása, a pálinka ismertségének növelése. Hasonló céllal alakult 2005-ben a Szatmár-Beregi Pálinka Lovagrend Egyesület is, amelynek ma is tagja vagyok, ahol főképpen a hagyományörzésre összpontosítanak.

– *Melyek azok a jelentősebb pálinkakészítő műhelyek a megyében, amelyek hosszabb ideje jelentős tényezői az iparágnek?*

– A szakma évenkénti nagy megmérettetése a Pálinka Országkóstoló, amelynek rendezője a Pálinka Nemzeti Tanács és az Agrárminisztérium. Itt választják ki az adott esztendő pálinkakiválóságait. Amikor megyénk jelentős pálinkakészítő műhelyeiről van szó, azokat nem saját, szubjektív szempontjaim szerint nevezném meg, hanem a nagy megmérettetésen díjat nyerteket emelném ki. 2018 Pálinkakiválóságai a következők voltak: a Várda Drink Rt. Exclusive-családja, a Besztercei szilvapálinka, a Cseresznyefa-hordóban érlelt cseresznyepálinka és a Feketeribizli-pálinka, a Tarpa Manufaktúra Szatmári szilvapálinkája, Muscat Lunel szőlőpálinkája, valamint a Zsindelyes Pálinkafőzde Ágyas Szabolcsi almapálinkája és Ágyas Újfehértói meggypálinkája. Tehát a megye TOP három pálinkakészítő műhelye Kisvárdán, Tarpán és Érpatakon működik. (Az interjú után érkezett a hír, hogy a 2019. évi Gyulai Pálinkafesztivál és -verseny eredménye alapján négyre bővült az említett TOP-lista: a Tuzséri Pálinkamanufaktúra lett az év pálinkafőzdeje, és a Tuzséri Szilvapálinka lett az év pálinkája. *A Szerk.*)

– *A palettát látva kérdezem: az igaz, hogy lényegében bármiből, akár sütőtökből is készíthető pálinka?*

– Ha Magyarországon termelt, és gyümölcs, akkor igaz, de kérdés: érdemes-e. A jobb műhelyek szakemberei, javarészt hobbiból fessegetik a határokat, és bemutatókon különlegesebbnél különlegesebb természetű, vagy vadon termő gyümölcsökből készített pálinkákkal is előrukkolnak. Persze nem nagy mennyiségekkel, ugyanis az ilyesmi nagyon babszámú és költséges munka. Szilvából, sárgabarackból egy liter 50 fokos pálinkához 9–10 kilogramm gyümölcsöt használunk föl, kökényből viszont 40–45 kilogrammra is szükség lehet. És akkor még nem beszéltünk az alapanyag áráról. Hogy összehasonlíthassuk: egy liter negyven százalékos alkoholtartalmú vodka előállításához mindössze 1,5–2 kilogramm gabonára van szükség.

– *Időről időre felkérlek, hogy pálinka mesterkurzust tartson a Corvinus Egyetemen. Miről beszél a hallgatóknak?*

– Könnyű dolgom van, mert valójában az italgyártásban eltöltött közel negyven évről. Pontosan fogalmazva pálinka-történetet oktatok, ami azért több, mint negyven év, mondhatjuk, legalább négyszáz... Akik ezeken a képzéseken részt vesznek, az alapokkal tisztában vannak. Ám a gyártáson, palackozáson, értékesítéseken kívül még rengeteg feladat vár a szakemberekre. A minőség, ismertség, elismertség megannyi tennivalót feltételez, mire az egyszerű terméktől a sikeres piacképes termékig jutunk. Még mítoszokra is szükség lehet!

– *Mítoszra? Ugyan miért?*

– Vezérigazgatóként a legtávolabbi partnerem Új-Zélandról érkezett – valahogyan oda is eljutott a porcelánkulacsos Szatmári Szilvapálinka. Beszélgettünk a további exportlehetőségekről, ízlett a szatmári, tetszetős volt a csomagolás, meg tudtunk egyezni az árban is. Partnerem mégis feszengett, végül kibökte: valami mítosz kellene, amivel el lehetne adni ezt nagyszerű italt. Hozzátette: hiába mondja ő a Föld túloldalán, hogy attól jó ez a szatmári kisüsti, mert itt a gyümölcs lelkét itallá varázsolják. Van például itt valami szent hely, egy sejtelmes hegy, zabolátlan folyó, ilyesmi... Vagy legalább egy ősrégi várrom? Ekkor csillant fel a szemem: várunk van. Na, látja – csapott le partnerem –, kutassanak fel valami történetet, és írja meg nekem...! Engedje el a fantáziáját..., a marketinghez az kell. Akkoriban kezdtünk kutakodni a levéltári anyagokban II. Rákóczi Ferenc és a kurucok haditettei között. Thököly Imre 1684-es számadásában találtunk is konkrét utalást a pálinkára. Meg is írtam „felfedezéseinket” partneremnek, s visszajelzést is kaptam, hogy sikerrel hasznosították. Hogy milyen mítoszt kanyarítottak végül, arról, sajnos, nincs tudomásom, elenyészett a kapcsolat.

– *Kisvárdai szesziparról mióta beszélhetünk?*

– Az 1900-as évektől. Ekkoriban mintegy hetven szeszgyár, szeszfőző volt a megyében, amelyek közül ötven nem rendelkezett finomító berendezéssel. Ez sorsfordítónak bizonyult. Egy új törvény erejénél fogva 1921-től Magyarországon nem volt szabad forgalomba hozni nyersszeszt, tehát a kulcsszó a finomítás lett. Kézenfekvő volt, hogy ne ötven kicsi, hanem egy nagy finomítót hozzanak létre. A Felső-szabolcsi Központi Szeszfőző Szövetkezet kisvárdai üzeme 1917-től működött, rátermett emberek irányították. A nagy változás idején éppen komoly fejlesztések zajlottak a telepen, többek között előrehaladott állapotban volt a vasúti iparvágány építése, ezáltal kiemelkedett a hasonló létesítmények közül. Tehát érdemes volt ide építeni a nagy finomítót.

– *Kik voltak a nagy beruházás elindítói, és mi lett a munka eredménye?*

– Első helyen Diner Istvánt kell említenem, aki eredetileg Anarcson volt földbirtokos, ám később Kisvárdra gazdasági-társadalmi életének vezéralakja lett.

Diner István, a gyáralapító. Fotó: Várda Drink Rt.

Fiatalon részt vett a kisvárdai Közgazdasági Népbank megalapításában, amelynek csaknem két évtizedig volt vezérigazgatója. Húsz gazdatársával létrehozta a Szabolcsi Gazdák Szeszfinomító Szövetkezetet, s annak kezdeményezőjeként és főbb részvényeseként különböző vezető posztokra is megválasztották, hosszabb ideig a vezérigazgatói teendőket is ellátta. Ez a cég a mai Várda Drink Rt. elődje. Kimondottan korszerű céget köszönhetünk Diner Istvánnak és közvetlen vezetőtársainak, dr. György Ferenc ügyvédnek és Kun Samu nagykereskedőnek. Az akkori időszak élenjáró műszaki berendezéseit telepítették Kisvárdára, Diner István mindemellert példamutatóan gondoskodott az alkalmazottakról, fizikai dolgozókról. A helyi politikai életbe képviselő-testületi-tagként kapcsolódott be, s nemcsak műveltsége, tájékozottsága révén volt jelentős szereplő, hanem legtöbb adót fizető polgárként is. A sors kegyetlensége, hogy e kiváló személyiség a vészidőszakban hányatott sorsú emberként élte napjait, s szerencsésnek mondhatta magát, hogy legalább életét meg tudta menteni. A város tisztelettel őrzi emlékét: 2000-ben utcát neveztek el róla, amit annak idején én kezdeményeztem.

– *Több nagy megrázkódtatás érte a vállalkozást: a gazdasági válság, a második világháború, majd az új hatalom berendezkedése. Mit jelentett ez a kisvárdai szesziparnak?*

– A gazdasági válság 1929-ben megtörte az addig egyenletes fejlődést, amit később is nehezen tudott kiheverni a vállalkozás. A vezetők legközelebb 1935-ben tudtak beszámolni fellendülésről, és két évvel később tudták befejezni a korábban félbemaradt fejlesztéseket. Az ágazat legkorszerűbb, energiatakarékosan működő üzeme lett a kisvárdai. Csak egy „apróság”: már akkor belső telefonhálózat kötötte össze a munkahelyeket. A termelést jellemző adat: 1937-ben a szövetkezet tagjai ötvenezer hektoliter nyersszeszt szállítottak a telepre, amikből a legmagasabb igényeket is kielégítő, jó minőségű finomszeszt állítottak elő. A háború előszele hamarosan elérte a vállalkozást. A zsidótörvények miatt gazdát és vezetőséget cserélt a Szeszfinomító, amelyet 1942-ben hadiüzemmé nyilvánították, vezetésére katonai parancsnokot neveztek ki. A gyár szinte a csodával határos módon túlélte a világhéget, voltak ugyanis dolgozói, akik életüket kockáztatva megmentették a németek általi felrobbantástól. A termelés újraindítása 1946-ban kezdődött.

– *A háború után az új alapokon is megvetette lábát a vállalkozás, amely több névváltozás és átalakítás után 1971-től Kisvárdai Szeszipari Vállalat néven működött és a kor lehetőségeinek megfelelő eredményeket ért el. Melyeket emelné ki ebből az időből?*

– Kisvárdá az ágazat egyfajta szakmai-műszaki központja lett, tizenhét szeszgyár berendezéseit javították itt. Jelentős esemény volt, hogy a hazai alapanyag mellett megkezdtek a Szovjetunióból behozott szesz feldolgozását, az ehhez kapcsolódó beruházások révén Kisvárdá az importszesz készletezőjévé és elosztójává vált. 1970-ben megkezdődött az almavodka gyártása, amiből 1970-ben már több mint egymillió palackot értékesítettek. Ugyanekkortól palackoztak különböző italokat, üdítőket is. A '68-as „új gazdasági mechanizmus” hatására kezdődött meg a vállalatirányítási rendszerek korszerűsítése. Kisvárdához szervezetenleg hozzákapcsolták a demecseri keményítőgyárat, a miskolci likörgyárat, a debreceni, sárospataki kereskedelmi telepeket, valamint a vásárosnaményi bor- és gyümölcseszszőzdet. Nagy, modern vállalat lehe-

tősege bontakozott ki. Mindez újabb szervezeti átalakításokkal, egyben folyamatos és jelentős gyártmányfejlesztéssel járt. Ebből az időszakból kiemelném Hegedűs Ferenc érdemeit, aki 1957-től 1986-ig volt vállalatunk igazgatója, és nyugdíjasként likőr-mesteri múltját, italgyártásban szerzett óriási tapasztalatát kamatoztatva még évekig segített a termékfejlesztésben, oktatta a fiatal szakembereket.

– *A rendszerváltás ismét új helyzetet teremtett, s ekkor ön már ereje teljében, több éve felelős poszton dolgozott a cégnél. Milyen körülmények között zajlott az átalakulás, a privatizáció?*

– Nem volt egyszerű. Hamarosan megszűnt a szovjet export, a vállalati szervezeten belül kivált az önállóuló miskolci és a demecseri gyár, váratlan igazgatóváltás történt, aggasztóvá vált a pénzügyi helyzet. Viszont szerencsére ekkor is születtek sikeres új termékek, sőt díjakat nyertünk a Kiváló Áruk Fórumán és az OMÉK-on. Küzdelmes időszak volt, amit tetézt a részvénytársasággá átalakulás. Az alapítás 75 éves jubileumát azonban már felívelő körülmények között élte meg az immár Várda Drink Rt. néven működő cég.

– *Melyek voltak a legemlékezetesebb események ebben az időben?*

– A termékfejlesztésben előtérbe kerültek a minőségi italok, a termelésben pedig a folyamat minőségbiztosítása, a gyártás minden fázisának dokumentálható nyomon követése. Szembesültünk a marketing fontosságával, hiszen a piacon kellett helyállni – szemben a korábbi tervutasításos rendszerrel, amikor a főhatóság írta elő, hogy miből mennyit kell gyártani. Sokat küszködtünk az üdítőital-piacon, hiszen mi korábban szesziparosok voltunk. Úgy tűnt, meg tudunk kapaszkodni a saját kútból nyert Mistrallal az ásványvizek piacán. Ebben az időben arra is jutott idő, energia, hogy földolgozzuk a cég 75 évének történetét, amit egy szép könyvben meg is jelentettünk.

– *Abban az időben főleg a kisvárdai termékek dizájnja változott kedvezően, nagyon szép üvegekkel, címkékkel rukkoltak elő, a Szatmári Szilvapálinka porcelánkulacsban igitási szakmai szenzáció volt. Ezek hogyan születtek?*

Szabolcsi Alm pálinka

MISTRAL ásványvíz

Szatmári Szilvapálinka

– Akkorra kialakult egy jó szakembergárda, sok fiatallal. De én is hozzátettem a magamét, hiszen – mint már szó volt róla – szeretek utazni. És nem az egzotikus tájakra mentem, hanem a hazai gyárakba, vásárokra, a nagy italos hagyományokkal rendelkező országokba és nyitva tartottam a szemem. Kiderült, hogy az italaink elég jók, de a megjelenésük nemzetközi szinten nem versenyképes. Ráadásul itthon sem az üvegyipar, sem a nyomdaipar nem volt felkészülve a kihívásokra. Szerencsére Olaszországban jó segítőkre, később partnerekre találtam, több palackunkat, címkénket ott tervezték és részben ott gyártották. Formatervezési díjakat nyertünk ezekkel. A legemlékezetesebb a Mistral ásványvíz, a Szabolcsi Almapálinka, a porcelánkulacsos Szatmári Szilvapálinka.

– *Most – hivatalosan nyugdíjasként – milyen tervek foglalkoztatják?*

– Nem akarok abba a hibába esni, mint sok elsőszámú vezető, csúcsmenedzser, hogy nem tud időben leállni, átadni helyét a fiataloknak, és képtelen élvezni idősebb korát, az – úgymond – megérdemelt pihenést. Nem álltam le teljesen, de nincs megfelelési kényszer. Ha felkérnek egyetemi előadásokra, szívesen megosztom tapasztalataimat a fiatalokkal. Ha szakmai tanácsadásra kérnek fel, azt inkább baráti beszélgetések keretében teszem. Közéleg a Várda Drink Rt. alapításának 100. évfordulója, segítem teljesebbé tenni az jubileum, a megemlékezés előkészítését. Szerencsére a mai szlovák tulajdonos ápolja a cég hagyományait. Mindezek mellett, ha marad időm, és vigyázok, hogy maradjon, járom az országot. Barátaimmal és természetesen feleségemmel – aki 1975 óta odaadó, hű társként segíti, és viseli el az én pálinkás utamat – gyakran kirándulunk.

– *Befejezésül a rendszerváltás időszakához szeretnék visszatérni. Annak idején úgy tudtuk, hogy a Kisvárdai Szeszipari Vállalat erős szálakkal kötődik a Szovjetunióhoz: exportja és importja egyaránt. Hogyan vészelték át a nagy változások időszakát, amibe sokan belebuktak?*

– Meglehetően problémamentesen, pedig okozott néhány álmatlan éjszakát. Ugyanis száz tonnák jöttek-mentek vagonszámra – és ez alkoholból elég sok... –, de fogalmunk sem volt, hogy konkrétan honnan és hová. Főként a beérkező nyersszesz sorsa volt számunkra létfontosságú, anélkül csak néhány napig tudtunk volna működni. Partnerünk államközi szerződés alapján „a” Szovjetunió volt, de az éppen akkor élte a felbomlás időszakát. Ezért aztán elkezdtünk kutakodni a részletekről. Nem volt egyszerű megtudnunk, hogy valódi partnerünk egy kombinát a Volga-menti nagyvárosban, Gorkijban – ma Nyizsnyij Novgorod. El is bizonytalanodtunk, hiszen azt tudtuk, hogy a szovjet időszakban zárt város volt, oda a helybelieken kívül senkinek nem lehetett bemenni, külföldieknek különösen nem. Azért megpróbáltuk felvenni a kapcsolatot a gyár vezetésével. Meglehetően hamar választ kaptunk: meglátogathatjuk őket. A főmérnökkel utaztunk, mindenféle vegyes érzelmekkel. Amikor a repülőtérrel megérkeztünk a helyszínre, földbe gyökerezett a lábunk: olyan hatalmas gyár volt, szinte egy önálló nagyváros, hogy nem láttuk a határait. A lényeg, hogy a vezetők barátságosak voltak, nem érzékeltették az óriási nagyságrendbeli különbségeket, érdemben beszélhettünk a minőségi igényeinkről és egy picit az árból is engedtek. De volt egy feltételük: cseréljünk évente egy vagy két tíz-húsz fős dolgozói csoportot

kéthetes üdülésre. Erre nem voltunk felkészülve, de tekintettel „az üzlet” számunkra meghatározó méreteire, belementünk. Hamar érkezett a meghívás is. Gondban voltunk, akar-e tőlünk egyáltalán valaki Szibéria közelébe menni... Kipróbált, bátor emberekből állítottuk össze a csoportot, majd izgalommal vártuk vissza. Fülíg ért a szájuk; olyan gazdag vendéglátásban és programban részesültek, amelyet el sem tudunk képzelni. Amiatt voltunk zavarban, hogyan tudjuk viszonzni. A szállítások is zavartalanul folytatódtak, kár, hogy az átalakulás eufóriája hamar véget ért ...

NÉVJEGY

SZILÁGYI LÁSZLÓ (Kisvárdai, 1950. január 14.) **Középiskola:** Zalka Máté Gépipari Technikum, Miskolc (1968) **Diploma:** Nehézipari Műszaki Egyetem, Miskolc (1974) Életút, **főbb munkahelyek:** gyakornok mezőgazdasági nagyüzemekben, majd a Kisvárdai Szeszipari Vállalatnál műszaki előadó, osztályvezető, főmérnök, vezérigazgató (1977–2004), vállalkozóként tanácsadó (2004–2008) **Kitüntetések, elismerések:** Kabay János díj (MTESZ, 1998) Pro Comitatu (A Megyéért) Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Közgyűlés, 1999, Osztrovszky-díj (Magyar Élelmészipari Tudományos Egyesület, 2003), MÚOSZ Gazdasági díj (a médiával kialakított mintaszerű kapcsolatért; Magyar Újságírók Országos Szövetsége, 2004), Pálinka Életműdíj (Pálinka Nemzeti Tanács, 2017) Magyar Arany Érdemkereszt polgári tagozat (állami kitüntetés, 2018). **Család:** felesége Szilágyiné Gajdos Éva gépészmérnök, építészmérnök.

KULCSÁR ATTILA
Az organikus építészet
Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei
gyakorló terepe
I.

Szabolcs-Szatmár-Bereg az ország legkeletibb megyéje. Már majdnem Románia, Kárpát-Ukrajna és Szlovákia. De leginkább egy kicsit a történelmi Magyarország megmaradt, partiumi része. Háromnevűsége jelzi, hogy emlékszik hiányaira. Az elcsatolt országrészekben vannak Szatmár és Bereg vármegyék régi székhelyei is. Megmaradt falvait és városait Szabolcs befogadta. Az ilyen vidéken hazafias kötelesség a nemzet-tudat ápolása, a történelem ismerete, kapcsolattartás a határon túli magyarokkal, de itthon is házi feladat a néphagyományok és kultúránk őrzése. A táj építésze olyan kincsekkel rendelkezik, hogy ide zárandokol az ország, a Felső-Tisza vidékére, egy kis Erdélyt vinni haza emlékeiben és fényképein. A vidék templomaiban megcsodálja azt a génbankot, amely máshol kevésbé maradt meg, amelynek nagyobb része csak a mai határainkon kívül látható.

Az építészeti és a szellemi örökség őrzését legkomplexebben az organikus építészet vállalta fel, megyénk eme iskola sok jeles alkotásával dicsekedhet, ennek gyakorló terepe. E házak „dramaturgiáját” kívánom most exponálni, ahogyan magyar teoretikus, Makovecz Imre dramatizálta az építés folyamatában.

Az itt élő építészek közül egyik sem tartja magát az organikusok közé tartozónak, kivéve talán Csengerben Farkas Miklóst. A megyei építészek a nemzetközi modern hívei. A Bauhauson nevelkedett harmadik, sokadik generáció, akik gyártják (gyártjuk) a jellegtelen, tucat-házakat, amelyekből a gazdag világ sokkal jobbakat csinál, és amelyek besorolódnak az „ahogy lehet” megélhetési építészeti struktúráiba.

Hogy mégis láthatók ezen a tájon organikus alkotások, az a messziről jött „idegeneknek” köszönhető, akik a nyolcvanas évektől – Makovecz Imre megjelenésével – megyénkbe járnak, és házaikkal színesítik a nemzeti hagyományt ápoló történelmi örökségeinket.¹ „Szerves építészet mindenütt volt, ahol társadalom szerves életformát folytatott, ahol természetközeli, természetes életmódot élt.” Az ország eme periférikus megyéje felel meg leginkább ma is ennek a Gáborjáni Péter által megfogalmazott kritériumnak.

¹ GÁBORJÁNI PÉTER: Magyar organikus építészet. V. Velencei Építészeti Biennálé Katalógus, 1991. 11.

Amikor 1934-ben egy pittsburghi áruház-tulajdonos, Edgar J. Kaufmann megbízást adott Frank Lloyd Wrightnak, kora egyik legkiemelkedőbb építészenek, hogy pennsylvaniai erdei birtokán tervezze meg nyaralóját, akkor született meg az organikuság első modellje. Az építész nem acél-üveg pavilont helyezett a zöldbe, hanem keresett egy vízfolyást a sziklás terepen; a gondolkodást nem a tereprendezéssel kezdte, hanem a villát ráépítette a patakra. Létrehozta az egyik legismertebb modern épületet, a Vízesházat, amely természetesen nő ki környezetéből, annak folytatása, azzal harmonikus egységet képez vele. Az *organikus* elnevezés is Frank Lloyd Wrighttól származik, amit aztán a művészettörténészek átvettek. Azóta használatos ez a jelző; ez az amúgy tág fogalom bekerült az építészeti szótárba, a szecesszió, art deco és a többi szakszó mellé. Azóta néha a fogalomhoz társul a *regionalista* jelző is.

A magyar organikusok építésze negyven évvel később nagyon elkanyarodott a wrighti modelltől, mert ő a házakat csak metaforaként hasonlította a fákhhoz a tájba illeszkedésük miatt, hierarchikus szerkezetükre gondolva. A *prairie* házai más közegben, más életformában születtek. Tömegei „nőttek” a szükség szerint, aszimmetrikusak és szintesek. A magyar élet, a paraszti hagyomány befelé forduló, családi tűzhely-centrikus, afféle barlang-modell, amely az ősmagyar jurtából ered. Wright szerkezetei ugyan a helyi építőanyagokat használják, de a fa ilyen dominanciája nem jellemző rájuk. Lakásainak térszerkezete inkább horizontális sorolás, hatalmas előtetőkkel lefedett és teraszokkal szegélyezett, néha alacsony hajlásszögű tetők alatt. A tájba illő lépték teszi Wrightot hasonlatossá a magyar organikusokhoz, valamint az, hogy nem használja a modern építészet acél-üveg konstrukcióit. A hely szelleme is meghatározó nála, Japánba tervezett házai odaillők. Az a művésesség pedig, amely enteriőrjeiben megvalósul, ugyanúgy fittyet hány a funkionalisták sulliveni, *less is more (a kevesebb több)* eszmerendszerének, mint a magyar organikusok előregyártott technológiák elleni, a belső terekben is megnyilvánuló részletgazdagsága.

Az értelmező szótár szerint az *organikus* jelző anyagcserére képes, életjelenséget mutató lényekre jellemző. Az organikus gondolat a historizmus eszköztárszerének elavultsága óta az építészet megújításának egyik törekvése. „Az elvont tartalmak helyett a természet romantikus formafofalmá kerül, melynek lényege a szervetlen állandóságával szemben, maga az átalakulás, a valamiből valamivé válás.”²

A huszadik század magyar építészetének megrekedése a múltban, majd a technológiák diktálta funkcionalizmusban

A tizenkilencedik század végére az építészet historizmusa kimerült. Minden történelmi stílust újra kipróbáltak addigra, *neositottak*, és az eklektikában összekeverve együtt is alkalmazták őket. Még így sem volt használható az új funkciókban a nagy fesztávok lefedésére, az urbanizáció tömeges építési kihívásaira. Már az a Gaudí-állítás sem volt igaz, hogy minden építészeti stílus a templomépítés szolgálatában született.

² GERLE JÁNOS: Folytatni a teremtetést. Bevezető. Országépítő, 2009. 4. sz. 2.

Inkább fordítva történt, az új szerkezetekkel is próbáltak templomtereket létrehozni. Olyan új istenek imádására, mint a hivalkodás, gazdagság, önmegvalósítás, fogyasztás, erőfitogtatás.

Az ipari forradalom új anyagokból új konstrukciókat teremtett. Létrehozott egy olyan technológiából táplálkozó formakincset, amelyik megint annyira nemzetközi lett, mint a barokk, vagy a gótika. Ugyanakkor az egyre globalizálódó világban, mintegy ellenhatásként a nemzettudatok is manifesztálódtak, kifejeződni vágytak. Az Európán kívüli sokféleség, a kevésbé ismert kultúrák begyűrztek a görög-római, antikvitás-gyökerű sablonokba, és az önazonosság keresését indították el a felbomló birodalmak szaporodó nemzetállamaiban is. Az avíttból való útkeresés a nemzeti hagyományok felé terelte a figyelmet, arra a ládafiára, amely évszázadokon át tovább öröklődött, és a népmű-

1. Makovecz: Növényi ornamentika. Tanulmány

vészletben, a népszokásokban érhető tetten. Ennek a felismerésnek első útkeresői a felszín ragadták meg. Lechnerék a szecesszióban az ornamentikával magyaráították a modernitás racionalista térfalait. Varrottasokból, szürhímzésekéből tanultak: a falakon, tetőkön stilizált növényi motívumok is megjelentek kerámiába öntve. A mai organikusok a felismerhető növényi előképek helyett már az ősfarmákban keresik a folytonosságot, a tarsolylemezek, csatok, veretek mintáiból, prehisztorikus leletek elvontabb fragmentumaiból táplálkoznak.

Szokták az organikusok alkotásait élő építészetnek is nevezni. Az élő fogalma magában hordozza a folytonosságot. Legkönnyebb a növényvilág évente megújuló biológiájában lehet tetten érni az élet rendjét: változásban az állandóságot. Makovecz Imre – a magyar szervesség teoretikusa – rajzaiban is sokszor megjelennek csírákból kinövő bimbók, sziklevelek, hajtások, amelyek aztán épületein felismerhetők. (1. kép)

A magyar organikus építészet szellemi gyökerei, megjelenésük időszerűsége

Az organikus szemléletet Makovecz Wright munkásságából vesz át igazodási pontként, de életfilozófiai magasságokba Rudolf Steiner antropozófiájának megismerése emeli. A magyar organikusok szellemi gyökerei nemcsak az amerikai mester biológiai

metaforájából eredeztethetők. Sokkal inkább az évszázados közelségű és ma is aktuális magyar történelemből és népművészetből. Az iskolateremtő mindig is utalt Rudolf Steinerre, aki a monarchiabeli Murakirályban született polihisztor volt. *A Szabadság filozófiája* című művében az érzék feletti megismerés rendszerét tette közzé és filozófiai mélységben kidolgozta az antropozófia (*ember-bölcsesség*) elméletét. Tanai szerint a szellemtudományból táplálkozik a népek szellemisége. A szellemtudományok az érzékszerveinkkel nem érzékelhető, de döntéseinket mégis befolyásoló felismerések, és életünk meghatározó mozgató rugói, mint az emlékek, és a kollektív emlékezet. A steineri szabadságfilozófia az antropozófiából táplálkozik. Makovecz építészete nemzeti érzékenységének ez a forrása. A szellemtudományoknak ma is sok híve van; hirdetik, hogy a vegetatív biológiai lét felett létezik lelki, szellemi élet is, mert az emberi lény három elemből áll: test, lélek, szellem. Az emlékezni tudók ezt naponta megtapasztalják. A testünk és szellemünk között a lélek az összekötő kapocs. Egy nép kultúráját, lelki alkatát ez határozza meg. Ebből fakad identitása. Forrása a közös nyelv, kultúra, történelem. Ezt közvetítik és terjesztik a társadalmi összetartozás intézményei. Ha valaki egy épülettervezésben csak a funkció kielégítésére törekszik, valamilyen szerkezettel lehatárolva azokat, az csak a szakma iparosra marad. A természeti kapcsolat, a többgenerációosság, gyerekvállalás kérdése, a munka, hobbi, életvitel, állattartás, szokások és a *mihez hasonlítson?* kérdésekre adott válaszok figyelembevétele – az emlékezetben őrzött tapasztalat – sokkal élhetőbb házat eredményez. Középküretes esetében fontos lehet megismerni a funkció hagyományait, szellemiségét, hierarchiáját. A magyar organikus építészet a nemzeti folytonosság, az öröklött múlt megőrzését, a hagyományok ápolását is programjának részévé tette, és ez már a családi házak tűzhelyei mellett is meghatározó lehet.

Az organikus igénye Magyarországon egyes gondolkodók fejében a hatvanas évek elején jelentkezett, mint az ellenállás megnyilvánulása. Társadalmi berendezkedésünk és gyakorlata szovjet mintára szerveződött, s visszafordíthatatlannak látszott. Új értékrendet, közösségeket és szervezeti formákat hozott létre, még a hagyományos paraszti életben is. A vas és acél országává lenni, ez volt a program. A parasztságot új termelési közösségbe terelték. Megszakadt az az évszázados folytonosság, amely a szokásokat, a természettel való szimbiózist apáról fiúra plántálta. Felbomlottak azok a közösségek, amelyekben ezeket gyakorolni lehetett. A vallásgyakorlás nem kívánatos elem lett a társadalomban; a bűnös múltat az új rend végképp eltörölni igyekezett. Az évszázados kontinuitás, a régi szokások, eszközök, életformák múzeumokba kerültek.

Az építészetben sem volt ez másként – a Nyírségben sem. Ha Ludwig Mies van der Rohe munkássága nem is gyűrűzött be, de az a megállapítása, hogy az építészet a társadalom térben kifejezett akarata, ellentmondást nem tűrően érvényesült.

A falvakban sorra épültek a sátortetős családi házak a nyeregretős, tornácos otthonok helyett. A városokban a különböző technológiák szerint blokkból, panelből pontházak, a lakótelepek születtek, amelyek csak annyit tudtak a modern építészetből, hogy lakni, dolgozni, pihenni különböző övezetekben szabad, amelyeket buszjárat köt össze. Szovjet mintájú kultúrházak épültek, szövetségi áruházak, szolgáltató házak a tömegközlekedés útvonalaira fűzve. Típusstervek szerinti gyermekintézmények

láttak napvilágot. A lakótelepekről ugyan ki lehetett szabadulni a természetbe – a városzéli földeken zártkereteket parcelláztak –, ahol előbb szerszámokkamra, majd harminc négyzetméteres nyaraló volt építhető a természet lágy ölen. Komfort nélkül. A modern építészet nemzetközi áramlataiba történő bekapcsolódás azonban évtizedekkel maradt le a háború végéig. Az építészet nemzetközi szervezetében, az 1928-ban megalakult a CIAM-ban³ ugyan helyet kapott a magyar Fischer József és Molnár Farkas is, de a kongresszusok sorában az egyik legfontosabb, az 1931-es athéni határozatai alig éreztették hatásukat Magyarországon. A Bauhaus is csak néhány pasaréti villa megvalósításához adott szellemi muníciót. A modern mozgalom építészeti útkeresése megtorpant, mindössze Lechner Ödön szecessziós törekvése, Lajta Béla néhány budapesti épülete jelzi, miközben Kós Károly munkássága „elszakadt” az anyaországtól. Medgyaszay István, a vasbetonban rejlő formálási lehetőségeket Sopronban és Rárósmulyadon kipróbáló „másik modernje” megyénkben nem éreztette hatását.

Kós Károly élete példája mégis modell lett az organikusok számára, mert az Állatkert pavilonjainak, a Wekerle-telep házainak megépítése után hazament Erdélybe, hogy a magyarság szellemét, népi kultúráját pásztorolja, és identitását megőrizni segítse a román intervenciók hatások ellensúlyozása érdekében.

A „társadalom térben kifejezett akarata” Magyarországon a két világháború között a revízió volt. Ez lehetett a közszellem s a politika formálója, a trianoni béke következményeinek felszámolását remélve, a művészeti életben is a restauráció, az elvesztett értékek megismétlése és visszapótlása.

Az építészetben ez a történelmi stílusok újabb reneszánszát, *post-neo*-korszakát jelentette. Nyíregyházán Válder Gyula olyan épületeiben öltött formát, mint a katolikus bérpalota neobarokk épülete (1939), Kisvárdán pedig a Bessenyei György Gimnázium. Maróthy Kálmán eklektikus palotája, a Pénzügyigazgatóság is (ma Jósza András Múzeum) ennek a kornak szülötte. A Luther Ház Kotsis Ivántól, vagy Lechner Jenő rendőrkapitánysága és a Megyeháza Egyház utcai bővítése csak halvány kísérletei a historizmus-tól való elszakadásnak. Baumhorn Lipót zsinagógája keletiesen eklektikus lett.

A korszak végén, a háború után a funkcionalista modernitás önkifejezési lehetőséget kapott. Az addig mellőzött CIAM-isták az építés-irányítás pozícióiba kerültek, az újjáépítés elsődlegessége miatt azonban országosan is kevés alkotásuk születhetett a hároméves terv alatt. Nyíregyházán is csak három opuson jelent meg formanyelvük: a MÁV-állomás új felvételi épületén és a vele együtt épülő vonatkísérő laktanyán a Petőfi utca másik oldalán, valamint Rimanóczy Gyula Dohányfermentáló Gyárán.

1949–1953 között már a szocreál volt a divat, amely elindította a lakásépítés dobozait az Arany János utcán. E korszak kifulladását Sztálin halála hozta meg, ezt követően már a szikár funkcionalizmus lett az úr. A trend országos méretű volt, hiszen az 1960-ban meghirdetett 15 éves lakásépítési program egymillió házigyári lakást kívánt megépíteni. A házak szikáran az MGN – műszaki-gazdasági-normák – előírásai szerint készültek. A táblázat egyik oszlopa megmutatta, hány négyzetméteres legyen, a másik meg azt, hogy mennyibe kerülhet.

³ *Congrès International d'Architecture Moderne (CIAM)* – a modern építészet nemzetközi szervezete 1928 és 1959 között.

Ebbe a kényszerpályába robbant bele 1975-ben az organikusok első nyilvános különvéleménye, a paksi tulipános házak vitája, melyben a Csete György vezette pécsi Ifjúsági Iroda fiataljai tulipános motívumokkal merészelték díszítgetni a panelek sívárságát. Katonásan megütköztek a funkcionalista technokraták és a népi motívumokkal *egyedítő* építészek. A néphangulatot a költő Nagy László képviselte, a szakmát a Műegyetem építész professzora, Major Máté. És a hegyek egeret szültek – lett ugyan a tűzfalakon néhány íves motívum, de a fiatalok közösségét felozlatták. A szellem azonban kiszabadult palackból, az organikus mozgalom publicitást kapott. A bűvőpataként készülődő szellemiség a két mester, Csete György és Makovecz Imre vezetésével elindult országhódító, országepítő útjára.

A magyar organikusság jelentéshordozói a szerkezetformáktól a szellemiségig Racionalitás és szakralitás

„Téved, aki azt hiszi, hogy ez a misszió stiláris jellegű. Olyan épületeket akarunk emelni, amelyek emlékeztetnek eredetünkre, és önmagunk eredetére, ősképeire. ... Sors, dráma, Isten lenyomata... nem tartoznak az ideológiák területére, hanem a jelek területére. Jelek ezek a szavak, akikről nem azt mondjuk, hogy ami, hanem azt mondjuk, hogy aki” – írja Makovecz.⁴

Mіндеzt kibontva tételesen, a magyar organikusok gyakorlatában:

1. Forma: változatos geometriájú, a biológiai szabadság alkalmazása. A szellemi szabadság, az ember elidegeníthetetlen tulajdonsága.
2. Anyaghasználat: faszerkezetek, téglaszerkezetek, helyben talált építőanyagok alkalmazása. Az ácsszerkezetek dominanciája. Az élettess különböző formákban létezik, de a növényeké kapcsolódik legjobban a földhöz. A növény, a fa jelképezi legkifejezöbben az élet ciklikusságát. (1. kép)
3. Tér, és tömegképzés: centrális terek, szimmetrikus tömegek. Az emberi test biológiája is szimmetriára szervezett. A történelmi stílusok is előszeretettel alkalmazták.
4. Településkép-arculat megőrzése: léptékazonosság, illeszkedés és kitűnés jelépületekkel. A hely szellemének megragadása.
5. Etnikai, néprajzi törekvés: magyar falvak magastető tetőidomai, ősfarmái, hagyományos formai idézetek. A ház, mint élőlény, az ember epidermisze. Beszélő elemek alkalmazása. Lényszerű megjelenés. A ház jel az idő múlása ellen, a jeletlen elmúlás ellen.
6. Történelmi folytonosság: a magyarság etnikai határaiban jelen lenni identitás erősítési céllal, azon belül, a csak funkcionalista dobozépitészetnek formagazdagsággal való ellensúlyozása.
7. Vallási: a keresztény örökség ápolása új egyházi közösségek templomainak újraértelmezett megfogalmazásával. A templomok összekötik az embert a kozmikus világrénddel. A formájuk és arányaik égi előképeknek feleljenek meg, hogy Isten hajlékai lehessenek.

⁴ MAKOVECZ IMRE: Előszó. Velencei Építészeti Biennálé, Katalógus, 1991, 7.

8. Világkép: az emberi lét bekapcsolása a metafizikai közegbe, az érzékfeletti világba: nemzettudat, nemzeti örökség, hely szelleme, identitás, nemzetkarakter, örökségőrzés, folytonosság, ismétlődés, ciklikusság szellemisége érvényesüljön.
9. Technikai haladás kérdése: az épületeknek meg kell felelniük az új szabványoknak, komfortigényének, de ez nem tolazkodhat a szakralitás, a szellemiség elé.
10. Emberi tényező: A tervező tehetsége, és kreativitása mindezek alkalmazásában. Képes-e a szempontokat elfogadtatni az építetővel? A feladat milyen lehetőséget ad az organikuság egyes elemeinek alkalmazására? Az építés legyen drámai folyamat, az építető-használó közösség formálása. Az építés spiritualitása nemcsak egyházi épületek esetében fontos. Az építés szakmai oktatás, köznevelés, közéleti szerepvállalás.

Az efféle organikuság olyan sokféleképpen értelmezhető és olyan széles spektruma lehet, hogy inkább életfilozófia, mint stílus. A lakóház az ember külső bőre, védőburka. A középület embercsoportok tevékenységének burkoló formája. Az épületekkel állandó testi és szellemi kapcsolatban vagyunk. Az organikus építészet a természet anyagait használja. Kő, fa, föld, téglá, cserép, vályog, nád, textil. Ezek szerkezetűt konstruálva, épületté összegyúrva is beleolvadnak a természetbe, hiszen annak anyagaiból formálódtak. Használaton kívül, elmúlásuk után is újra felhasználhatók. A fa az építés első építőanyaga. Az élet jelképe. Csete György hajlék szavunk eredetét bemutató tanítványaival fűzfá bokrok összefonott ágaiból készített menedéket.

Az ősi japán házakban elhelyeznek egy bárdolatlan fa oszlopot, hogy civilizált mesterséges környezetükben emlékeztesse őket az ősforrásra, a természet jelenlétére. Mert a fa öregszik, idővel repedezik. A nedvességet magába szívja, illata van, korhad, változik, színei módosulnak. A fából lehet tüzet csinálni, az élő fa termeli az oxigént.

Az első organikus épület megyénkben az 1970-es Szamos-közi árvíz utáni újjáépítés részeként emelt szamoskéri református templom, melyet (nem véletlenül) két pécsi fiatal építész, Bachman Zoltán és Kistelegdi István tervezett. 1974-re lett véglegesen kész. (2. kép).

Makovecz Imre neve napjainkban az egyik legismertebb magyar építész jelöli, aki a Sevillai Világkiállítás Magyar Pavilonjával robbant be a nemzetközi köztudatba. (Tornyáiban harangoztak, a nándorfehérvári győzelemre emlékeztetve a világot.)

2. Szamoskér: Bachman-Kistelegdi, Református templom

Azóta a nemzeti építészet iskolateremtő vezetője, és mint ilyen, a nemzetközi modern mozgalmakat másolni igyekvők szakmai célpontja lett. Amíg Bartók és Kodály nemzeti gyökerekből táplálkozó zenéjét mindenki elfogadja, az építészet efféle útjait a másik tábor, Feszl Frigyes és Lechner Ödön óta zsákutcának gondolja.

Az organikus mozgalom lejárata sok ideológia mentén működött. A szovjet mintájú házigyári lobbis nem kedvelte, hogy az előregyártott technológiára épülő szociális lakásprogramjának esztétikája megkérdőjeleződik és egyéni, „szépészkedő” ambíciók befolyása alá kerül, s a technológiai arzenál működését valamilyen „kézművesség” csökkenti.

A nemzetközi trendeket hazánkban is meghonosítani igyekvő jó szándékú építésszek csak a rendszer lehetőségeit akarták megreformálni, maguk számára szerettek volna egy kicsivel több mozgásteret. A magyar értelmiség liberális megmondó emberei bevitték az építészetbe a népi-urbánus szemléletet, és rásütötték a nemzeti hagyományból táplálkozó organikus törekvésekre a nacionalizmus bélyegét. Amikor pedig az egyházak megtalálták munkáikban a hitvilághoz való közeledést és kultikus épületekre is kaptak megbízást, a szekularizált hatalom őrzői, az ateizmus gyakorlói nemtetszésüket fejezték ki: ott „akasztottak be”, ahol tudtak. Arról nem is beszélve, hogy amikor Makovecz Imre templomaival a mai határainkon túl is megjelent, egyesek irredentizmust vizionáltak, s bezárták a szellemet a templomok kertjeibe. Itthon addig számolatlanul épült az evilági, nemzetközi panel.

A díszes tagozatú historikus épületek után, a teleszerű beépítésekben megjelenő típusházak azoknak se tetszettek, akik beköltözhettek. Lakótelep-méretben, ezerszámra megépülve pedig (néha történelmi környezetben is) riasztó egyhangúságot árasztottak. Az organikusok a XIX. század végi angol, *Arts and Crafts – művészet és kézművesség* – mozgó rugóit érezték újra időszerűnek. Az angol John Ruskin és William Morris a *premodernnek* sokkal plasztikusabb, de csak szerkezetekkel díszített házaik ellen a kézművesség feltámasztásában látták a kiutat. Az angol vidéki házak tornyos, kéményes, tagozatos téglapítészete ekkor alakult ki. Ez a kézműves alkotómunkájából fakadó öröm, az elégedettség forrása – hirdették. Vagyis a részletgazdagság és a művesség nemcsak annak jelent kielégülést, aki csinálja, hanem annak is, aki szemléli, és megbecsüli a benne rejlő munkát. A dobozépítészet egyik első teoretikusa Adolf Loos *A díszítés bűn* című dolgozata sajtókorában sem volt népszerű.

Az organikus építészet, a természetes anyagokat szerkezeté formálva a mesterségbeli tudás, a kreatív munka becsületére hívja fel a figyelmet az egyedítő jegyek megformálásával. A divat néha piacra dob minimalista trendeket, de az emberi *ego* kitűnni vágyik, és minden formában keresi a figyelmet. A divat változásain vagy a hajviseleteinken érhető leginkább tetten. A Beatles-i gombafejektől a hullámosan glocknis, Zámbo Jimmy-féle hajviseleten át a tar fej és a mai felnyírt, vagy kontyba kötött férfi fejdísz csak az elmúlt 50 év kitűnni vágyásai. Az épület maradandóbb és költségesebb, mint egy új frizura, de a kitűnni vágyás igénye a kerítéseken már megjelenik és a házakon is folytatódik a törpe oroszlánokkal a kapuoszlopon.

A magyar lakóház nem átmeneti szállás, mint a mobil társadalmakban. Amerikában munkavállalásokhoz költöznek keletről nyugatra, északról délre. Mindig csodál-

kozunk, hogy a gazdag országok a természeti katasztrófák ellen miért nem építenek masszívabb házakat. Lesz másik – ez a fogyasztói társadalom elve. Fejlett az előrejelzés, a lakók elmenekülnek. A házaikat elviszi a hurrikán, tájfun, megsemmisül az erdőtüzben vagy szökőár miatt – fizet a biztosító, hitelt ad az állam, és épülhet helyette egy másik faház, esetleg más hol. Nálunk a lakóház építőik életműve volt, többgenerációs alkotása; összenőtt velük, gyermekei örökölték. Nem véletlen, hogy a nyelvünk a lakóházakat és szerkezeteiket emberi jelzőkkel és az élővilág neveivel ruházta fel. A ház élőlény. Makovecz Imre egy előadásában 64 erre utaló megnevezést sorolt el. Az ablaknak szeme, szemöldökpárkánya, a tetőnek térdfala, gerince, az oszlopnak feje, a háznak lábazata van. A ház *antropomorf* élőlény, vagyis emberszabású. Sok organikus ház ezeket a jegyeket ki is exponálja részleteiben. De van *zoomorf* karakterű épület is. Kiterjesztett szárnyú madárra asszociáló, a szellem szárnyalására. A jó épületeknek populáris üzenete van lakói és szemlélői számára, az organikusság sokszor megfejthető posztmodern elemeket is hordoz, beszédes szimbólumokat.

Az organikusság sokfélesége, értelmezése

Az organikusság tulajdonképpen életforma. A folytatás és folytonosság a kulcsszava. Folytatni lehet szüleink szokásait, életformáját, foglalkozását, életmódját. Táplálkozási szokásait, hobbiját, életvitelét, de ez még nem építészet. Továbbépíteni lehet településünk morfológiáját, szerkezetét, illeszkedni épületeihez, megőrizni azokat – erre ma már rendeletek is vannak (*Település Arculati Kézikönyv*). Terv-zsúrik vigyázzák. Folytatni lehet tájegységünk, országunk, népünk, nemzetünk, kulturális hagyományait, építészeti örökségét. Ahol eltűnt, újra fel kell felfedezni, bemutatni. (Lásd Beregben az árvízi helyreállítást.) Használni építőanyagaikat, formakincsüket, díszítéseiket. Ápolni nemzeti hagyományainkat, ismerni és nem felejteni történelmünket, sőt változásai és traumái ellenére, emlékezni, emlékeztetni rá utódainkat. A nemzeti gyökerek a szellemiségben, karakterünkbe ágyazódnak. Ki kell ezeket bontani, fel kell mutatni unokáinknak és környezetünknek, hogy miben vagyunk különbözők és egyediek – ezt a küldetést vállalják a szervesség építései.

Hogy ez miként valósítható meg az építészetben, egy házban, a műszaki valóságban megjelenő monumentális tereptárgyban, nem mindegy. Különösen akkor, ha tudjuk, hogy az épület mindezen formajegyekkel felruházva, művészeti alkotás is egyben, és századokig is megmaradhat. A technika, a műszaki haladás eszköztárát használja, szellemisége pedig, ha organikus akar lenni, a nemzeti közösség gyökereiig kíván leásni.

Ezért vállalkoznak erre kevesen, és azok is sokszor részsikerekkel, az organikusság eszköztárából, célkitűzéseiből csak néhányat alkalmazva. A megépült tervekben látható, hogy a több rétegű házzal több munka van. Nem vehető elő a számítógép valamilyen késztermékeket soroló ilyen-olyan könyvtáraiból. Ezt a munkát nem fizeti meg, a „nekem csak egy alaprajz kell”-típusú megrendelő. Ehhez elhivatottság szükséges és megszállottság. Mert bizonyára nehezebb lesz megépíteni, többre fog kerülni, és sokszor a sablonokhoz szokott kontár meg se tudja valósítani. Ezért ott kell lenni

mellette, fogni a kezét, és felébreszteni szakmai büszkeségét: te is meg tudod csinálni, mint elődeid – ez az építés drámája. Makovecz a Sevillai Világkiállítás pavilonjához erdélyi ácsokat hívott, a csengeri városközpont építéséhez is onnan érkeztek a székelypapokon iskolázott mesteremberek.

Az organikusok eszköze

Az organikusok „száműzetésük idején” csak kis feladatokhoz jutottak: forrásház, csárdák, vendéglátóhelyek, ravatalozók, erdei építmények. Mondván, hogy ezek megépíthetők fából, mert ez a szerkezet, hagyományosan csak erre alkalmas. Legjelentősebb volt a sevillai pavilon 1992-ben; ezt megelőzte 1983-ban a Sárospataki Művelődési Ház, majd következett az 1990-es években az Egri Uszoda, s a Pázmány Péter Katolikus Egyetem épületegyüttese Piliscsabán. És végül Csenger városközpontja.

Kezdetek óta a természetben található építőanyagokat használták a fa mellett, mint a régiek. A köveket falnak, a fát határolónak és fedésnek, az égetettagyag-árut vakolva és nyersen. A németek *fachwerkje* vázként, a skandinávok falként használja a fát. A magyarok patics falban, és napon kiszáritott vályogként tették ugyanezt.

A kritikusok gyakran elmondják, hogy a fa évszázados szerkezeteit a jelenkor csak a ragasztással való sorolással és méretnövekedéssel tudta továbbfejleszteni. Ennek is vannak korlátai. Ebben nyújtottak régen is segítséget az acél kötőelemek, vonórudak, függesztő vasalatok. Ezekkel akár mérnöki szerkezetek is létrehozhatók, de az organikusok a térlefedéseikkel sohasem akartak az ipari használat számára alkalmasnak lenni. A tradicionális építés, az otthon, és a kis közösségek bensőséges világa családi-, közösségi fészkek létrehozása inspirálta őket.

Ez lehetőséget nyújt a modern építészet strukturalista rendszereinek megvalósítására is, de az ismétlődő nyitott rendszerek az organikus felé forduló eszméiségétől idegenek.

A földből kinövő tömegek, falakból induló födécek, melyek tetőként összehajló ácsszerkezetben folytatódnak és faágyszerű koronákban kapaszkodnak össze: mi ez, ha nem egy új gótika? Az organikusok *biomorf* eszköztára, a növényvilág karakterének felidézése ez, amikor a növények koronáját, a fákat utánozzák szerkezeteikkel. Sok belső aulájuk hálóboltozatos katedrális főhajójára hajaz, csak itt a boltozat bordái a levegőben ívelnek át,

3. „Gótikus” fedélszék

a császárfáig, s a boltozati mező az égre nyitott: felülvilágító. Ez azért hozzátett valamit a fenséges gótikához is; és mindezt fából. A barokk építészet a kupolákra felfestette a mennyeknek országát a Teremtővel és az angyalokkal. Az organikusok is szeretik a centrális tereket, de az ő üvegtetőiken át csak szellemünk jelenítheti meg a Teremtőt, a dúcok felett, az ég jelenik meg, a menny függőnye, a felhőzet. (3. kép)

4. Ekler Dezső: Nyíregyháza: Pagony. Fűzépítészet. Szabadtéri színpad

„A szecessziós Gaudi ideálja, a gótikus katedrálisokat felülmúló támpillérek nélküli tisztán nyomóerőket tartalmazó épületeszmény volt. Ez a szerkezeti ideál – vagyis a húzóerőket az épületből száműző rendszer meghatározó vonása lett Makovecz és Csete építészetének” is.⁵ Követői is centrális, de szimmetrikus terekben a fa vagy vasbeton belső pillérek felett a falakról induló szarufákat nem hajlított szelemenekkel támasztották meg, hanem egyenként egyenes vagy megtört dúcokkal, és a gerincen is függesztő műves császárfákkal külön-külön dúcolták alá a szarufa todatokat is.

Az organikuság tájépitész iskoláiban a fűzépítészetet gyakorolták a vándor iskolások. A zöld-építészetnek korunkban reneszánsza van. „A Green is beautiful (a szép zöld) mozgalom 1972 óta az élő épületek jóval több, mint 100 variációját tudta felmutatni. Az Élő faművek kis krónikája⁶ egyik oldalán állhatna a Nyíregyházán megépült alkotás, Ekler Dezső: a Pagony szálloda szabadtéri színpadán alkalmazott baldachinja. (4. kép)

Organikus iskola

Mialatt Makovecz Imre megvívta a maga harcát, Csete György Pécssett, az Ifjúsági Irodában már fiatalokkal dolgozott. A paksi panelházakon botrányt okozó tulipán motívum már tanításainak eredménye volt. Makovecz Imre korai vendégfogadói, és az országos vita nyomán a panelek ellen felharsant közvélemény sok változtatni akaró fiatal sodort a szervesség közelébe. Az organikuság egyik jellemzője a növekedés és az életjelenség. Ha egy eszme terjed és hívei sokasodnak, akkor át is öröklődik. Amikor Makovecz Imre létrehozta MAKÓNA nevezetű tervező irodáját, már követői sorakoztak fel mellette.

A Műegyetem és az állami tervező irodák a kormány építéspolitikája számára képezték ki szakembereiket. Ez a funkcionalizmus tömeggyártásra szervezett rendszere,

⁵ HELYES GÁBOR: A magyar szerves építészet Wright felől nézve. Országépítő, 2009. 3. sz. 7.

⁶ MACEL KALBERER: Kis Fűzépítési útmutató. Országépítő, Táj és Pagony Melléklete. 2005, 16.

az internacionalista, nemzetközi modern építészeti hiánygazdálkodásunkban gyökerezett, lemetszett szárnyú galambdúca és röptetése volt. A Mester azonban dúskált a jelentkezőkben, akik nála akartak továbbtanulni. Visegrádon nyári építész táborkban tanulták meg a vesszőből, deszkából, fából a tájépítészeti, jelépítészeti szerkezeteit és technológiáit. Ezekből a fiatalokból választódott ki a MAKÓNA iroda első generációja. Így a megyénkbe alkotó organikusok, Csernyus Lőrinc, Heil Tibor, Vincze László, Ekler Dezső, majd Salamin Ferenc, Jánosi János, és Zsigmond László is. Ez is wright-i modell, ő is dolgozva tanító iskolát működtetett Teliessinben

Aztán amikor itthon az iroda országos hírnévre tette szert, a mozgalom országossá szélesedett, szaporodtak a tanítványok. Pest után vidéken is hasonló szellemiségű irodák jöttek létre: Pécsen, majd Miskolcon, Kecskeméten, Debrecenben, Keszthelyen, Szegeden. A mai generáció már az úgynevezett vándoriskolákban sajátítja el a szerveség eszköztárát és gyakorlatát. A hároméves, különböző műhelyeiben eltöltött posztgraduális képzés után a tanonc mestermunkát készíti, mint a régi céhes időkben az inasok. Az iskolának Erdélyben és a Felvidéken is vannak tanítványai. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében inkább csak alkotásai vannak ennek a „klub”-nak. Ma már a Kós Károly Egyesülés fogja össze a szellemi közösséget. Folyóirata, az *Országépítő* az alkotásoknak országos publicitást nyújt, mert a *Magyar Építőművészet*, a *Műszaki Tervezés*, a *Magyar Építőipar*, az *Oktogon* a támogatott építészeti orgánuma maradt. Az áttörés a rendszerváltással mégis megtörtént. Az V. Velencei Építészeti Biennálén 1991-ben az organikus iskola képviselte Magyarországot. A Magyar Művészeti Akadémia építészeti osztályának gerincét a nemzeti karaktert művelő alkotók adják. A szerveség építészetének a befogadónál is egyre szélesebb bázisa van. A készen kapott szocialista, szovjet mintájú kultúr- és úttörőházak nem pótolták a régi népelet fonókban, dalárdákban, vallási rendezvényekben, közösen végzett munkákban, s az egyházi liturgiákon történő találkozások kommunikációit. A kalákaépítés a családi házakkal kezdődött, s a faluházakkal folytatódott, ahol már a munka során közösségé formálódhattak a település különböző rétegei és korosztályai. Az együttesen létrehozott épülethez való kötődéssel kezdődött az új folytonosság.

Organikus alkotások Szabolcsban, Beregen

Nyíregyházán Bán Ferenc Művelődési Háza a konstruktív építészeti ikonikus épületével, a szerkezetekkel egyedítő modern építészeti példait teremtette meg. Ez a nemzetközi trendekbe illeszkedő modell. Az organikusok a nemzeti karakter hangsúlyozásával törekednek skanzent teremteni a kortárs építészetben. A sevillai magyar pavilon organikus szellemisége a nyolcvanas években megyénkben is hasonló karakterű építészeti együtteseket teremtett Csengerben és a Nagykállóhoz tartozó Harangodon; az organikusok megyénkben „gyakorlatoznak”. Talán mert ez az országrész volt az orosz befolyás köldökzsinórja Záhonyon keresztül, és itt kellett reprezentálni a szabadság filozófiáját. Vagy mert a Debreceni Házgyár és nagyvállalati csatlósainak rezsiköltségei már nem bírták el a panelek ország pereméig tartó szállítási költségeit. Az is lehet, hogy itt volt egy-egy karizmatikus vezető, aki mást akart, mint amit kínáltak. Apáti

Györgyöt még tanácselnöknek hívták, amikor vállalta az árral való szembe menés kockázatát. Költségvetési Üzemével önköltséges áron valósította meg az első házakat, mivel a nagyvállalatok csak duplájáért építették volna meg a „cifráját”.

A történelmi Magyarország területén Erdélyben, a Felvidéken, és Szlovéniában is vevők a magyar közösségek erre a fajta építészetre, valamiféle ellenállás szellemében. Makovecz Imre és csapata pedig küldetéstudattal templomokat épített, jeleket határainkon túl is: Csíkszeredán, Kolozsvárott. Jelezte a történelmi folytonosságot, a nemzeti karaktert és a nemzeti összetartozást organikus épületeivel. A szórványban élő kisebbségek számára – az utód országokban központilag támogatott szakrális építészet nyomulásában – ezek csak jelképes gesztusok lehetnek, de jelzik az anyaország szellemi támogatását, feléjük nyújtott kezét. Az organikus építészet felvállalta ezt a missziót.

A Római La Sapienza Egyetem Makovecz Imrét díszdoktorává fogadta. Laudációját Paoló Porthogezzi mondta. Kulcsmondata volt: „ha az építész megérti a helyet, és összekapcsolja a természettel, megérti az emberiséget is”.

Folytatjuk!

PÁL ANDREA

Egy kultusz bölcsőjénél

„Itt mosolygott közöttünk szelíd jósága, itt hangzott szavainak kedves zenéje, itt járt szülőföldjén a Nyírség szeretője, a romantikus álmok bűvös látója, Krúdy Gyula. Most, hogy ötven esztendő, eljött a városba, ahol az első tíz esztendő gyermeki kedvteléseinek pillangóit kergette, ahol méllázó diák volt, ahol írói szárnya először suhant a színes távlatok felé. És meghatottan látta megifjuló városának csodálatos változását és e változó, fényesedő arc mögött meghatottan érezte meg a régi lelket, a szívet, amely az ő szíve is. Itthon volt Krúdy Gyula, az originális író.”¹

„Ennek a városnak voltam az írója, ennek azóta, mióta első regényeimet, elbeszéléseimet írni kezdtem”² – szokták idézni ezt a vallomást minden olyan tanulmányban, amely Krúdy Gyula és Nyíregyháza sajátos viszonyát mutatja be. A „Nyírség szeretője”, a „Nyírség költője”, a „Nyírség fia” – így emlegetik legtöbbször a tudósítók a legtekintélyesebb nyíregyházi sajtóorgánium, a *Nyírvidék* hasábjain. S valóban: elválaszthatatlan egymástól a szülőváros és az író, hiszen novelláiban, regényeiben számtalan helyen jelennek meg századfordulós kisvárosunk helyszínei (akácfas város – belváros; Bujdosó – Bujtos; Morgó – temető; Sóstó), szereplői, alakjai (Jósa András – kórházalapító, régész; Vietórisz József, Porubszky Pál – tudós tanárok; Benczi Gyula – európai hírű cigányprímás; Elek Gusztáv ezredes – országos hírű párbajsegéd).

Napjainkra Krúdy Gyulának különös kultusza alakult ki a városban: a Nyíregyházi Városvédő Egyesület Mesélő Nyíregyháza sorozatának 6. füzeté³ összegzi a Krúdy-emlékjelek és -emlékhelyek sokaságát; mindazt, amit a város – és polgárai – az író szellemiségének őrzésére hoztak létre. (S a kiadvány keletkezése óta is számos rendezvény – konferenciák, Krúdy-napok – kötődik a város híres szülöttéhez.)

Az utókor emlékezete ez csupán azért, mert a városnak kevés olyan alkotója van, aki országosan is ismert, illetve elismert? Vagy kezdettől létezett valami különleges kis „szövetség” a város és híres szülötte között? Érdemes megfordítani ezt a kapcsolatot:

¹ Nyírvidék, 1928. október 28.

² KRÚDY GYULA levele a Közgyűléshez 1928-ban. Idézi: Pethő József: Krúdy-tanulmányok Budapest, 2005. Tinta Könyvkiadó, 131. [Pethő 2005.]

³ ILYÉS GÁBOR: Krúdy emlékjelek és helyek Nyíregyházán. Nyíregyháza, 2003. Nyíregyházi Városvédő Egyesület Mesélő Nyíregyháza 6. füzet.

ne csak arra fókuszáljunk, hogy a szülőváros milyen hatással volt az íróra, hanem pillantsunk bele abba is, hogy mit is jelentett a korabeli városnak az író; figyelemmel kísérte-e tevékenységét; milyen kapcsolatot mutatnak a különböző, leginkább a *Nyírvidékben* megjelent írások – s tanúi lehetünk egy *kultusz* születésének.

I.

E fogalomról nagyon tömör, összefoglaló megállapítás hangzott el a 2018-as Debreceni Irodalmi Napok egyik beszélgetésén: „A kultusz olyan speciális rítusok összefüggése, egy olyan ismétlődő szokásrendszer, melyben egy közösség megerősíti a vezető értékeit. A kultusz tehát nemcsak személyek dicsőítése, hanem egy önfenntartó közösségi cselekedet, a közös kultúra rituális megerősítése.⁴ Alapjai mindenképpen a misztikus gondolkodásban, érzékenységekben keresendők; szakrális, vallási közösségek létrejötte jelzi ezt már a mítoszi korban (istenek kultusza), illetve a középkori keresztény kultuszok is ennek mintájára szerveződtek (Mária-kultusz, szentek kultuszai stb.). Részt vettek mind az etikai normák, mind pedig a sajátos identitás-meghatározás kialakításában. A változás a XIX. században történik, amikor is a kimondottan vallási kultuszalapok helyét egy világiasabb jellegű mítoszteremtési igény váltja fel: egyrészt a nemzeti közösségek születése (a meglévő hagyományok mellett), másrészt az egyéni, emberi identitáskeresés új helyzetei. Így lesznek „a kultuszok a nem-modern nyomai a modern társadalomban, a szakrális nyomai a nem-szakrális világban, ám nem érintetlen, hanem a modern gyakorlatok által kisajátított nyomai, amelyek ugyanakkor mégis őriznek valamit a nem-modernből, a hierarchikus világból, a szakralitásból”.⁵

S erre kiváló lehetőség az irodalmi kultuszok létrejötte: ezek ugyanis egyszerre foglalják magukba a hagyományosabb, kollektív normarendszert, illetve az új, az egyéni, egyedi lehetőségeket is. (Más kérdés, hogy az ezen az alapon születő kultuszok – Petőfi, Jókai, a XX. században Ady, József Attila – mennyire maradnak „modernek”, illetve mennyire süppednek bele az intézményesülés konform világába. A XX–XXI. század születő/elhaló kultuszai talán jobban mutatják ennek a szellemi mozgását, a közösségek útkeresését.) „Az irodalmi kultuszok történetében gyakran megfigyelhetjük, hogy felekezeti és társadalmi senki földjeként kínálnak közös szertartási alkalmat olyanok számára, akiket a társadalmi rend egyébként elkülönít egymástól.”⁶ Ilyen szempontból a kultusz születése egy „új zászló” alatt létrejövő közösségszerveződés, melynek sajátos céljai, normái vannak; a meglévő szociális-politikai-társadalmi struktúra mellett, illetve azok fölé épülve egy adott közösség identitását is megjeleníti. „Számos elemzés igazolta, hogy a kultusz a legtöbb esetben nem a középpontjában álló irodalmi alak,

⁴ „Mégis szabad kultiválni”. Kerekasztal-beszélgetés Bódi Katalin, Kukorelly Endre, Sepsi László és Szirák Péter részvételével. Alföld, 2019. 3. sz. 91. [Mégis szabad kultiválni, 2019.]

⁵ TAKÁTS JÓZSEF: A kultusz kutatás és az új elméletek In: Kultuszok.hu. Debreceni Irodalmi Múzeum <http://www.kultuszok.hu/tanulm.php> (letöltés: 2019.04.20.)

⁶ DÁVIDHÁZI PÉTER: „Iszonyodám enmagam előtt”. Egy írói Oidipusz-komplexum drámája. In: Kegyelet és irodalom. Kultusztörténeti tanulmányok. Szerk. Kalla Zsuzsa Budapest, 1997. 207.

vagy munkásságának kultusza, hanem *önkultusz*, tehát valóban az identitás megerősítésére szolgáló eszköz.”⁷

Látható, hogy maga a kultuszigény egyidős az emberi közösségszerveződéssel, ennek kutatása, a kultuszok hatásvizsgálata, jelentőségük, szerepük tisztázása – különös tekintettel a XIX. századtól létrejövő irodalmi kultuszokra – csak a XX. század utolsó harmadában indult el. Ahogyan Zsigmond Andrea is összegzi, a rendszerváltás után kapott nagyobb teret, s mintegy „magyar tudományágként” említi a szerző;⁸ ennek elindítója Dávidházi Péter *„Isten másodszülettte”. A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza* (Gondolat, 1989) című könyve volt. Az elmúlt évtizedekben több „generációja” is kialakult a kultusz kutatásnak – vagy ahogy sokszor emlegetik, a kultusz történetnek –, s egyre több nézőpont, szempont, kérdés merült fel ennek mibenlétével kapcsolatban. Ad vagy elvesz az irodalmiságból a kultusz? Kell-e kritizálni a kultikus szemléletet, vagy inkább arra törekedjünk, hogy megértsük?

A kultusz kutatás először irodalomkritikai aspektusból indult ki, az irodalmi szöveg olvasatán, a szerzői jellegzetességeken keresztül a tudósok azt a központi kérdést tették fel (többek között), hogy a kultikus gondolkodás, szemlélet miképpen viszonyul a kritikai gondolkodás szempontjaihoz, nézőpontjához. Szemben áll-e egymással a kettő, segítik vagy gátolják egymást? Többen ma is élesen elválasztják az irodalmiságot, az esztétikai, kritikai megközelítést a kultikus jellegtől. „Vajon nem volna helyesebb az ilyenfajta megnyilvánulásoktól egyszer s mindenkorra megszabadítani az irodalomról való beszédet, vagy legalábbis szégyenlősen hallgatni róla, ha már leküzdeni nem tudjuk?”⁹ A kutatók úgy vélték, az irodalmi szöveg, mű, alkotó, abban a pillanatban, ahogy kultiválódni kezd, eltávolodik irodalmi jellegétől, mintegy kiszakad az irodalmi, esztétikai kontextusból, s egy másfajta – történelmi, nemzeti, etikai stb. – távlatba, szinte „irodalmon felüli” állandóságba, megközelíthetlenségbe kerül.¹⁰ Ez viszont szinte elzárttá teszi magukat a szövegeket, hiszen minden kritikai aspektus már nem a konkrét esztétikai tárgyra vonatkozhat, hanem arra a szimbolikus jelentéskörre, ami a kultusszal rákerült. (Így lett szinte szent és sérthetetlen a Himnusz, Petőfi költészete vagy éppen Jókai világa – függetlenül attól, hogy a XXI. század közönség, olvasatok igazából már másféle megközelítést kívánnának.) Azonban fennáll annak a veszélye is, hogy eme irodalmi mítoszok profanizálódásával maguk a szövegek, jelentések, értékek is kiüresedhetnek. Ezért fontos, hogy a kritikai aspektus számára is hozzáférhetővé váljanak a kultikusnak vélt szövegek, ehhez azonban le kell hántani az évtizedek, évszázad alatt köréjük, rájuk rakódott egyéb jelentésrétegeket – ezzel mintegy a „kultusztól megszabadított” irodalmi tárgy kerülhet a középpontba – s indulhat az „újraolvasás”, amely képes lehet elevenebbé tenni a szövegeket. Háy János nagyon találóan fogalmaz *Kik vagytok ti?* című kötetének bevezetőjében: „Író vagyok,

⁷ LAKNER LAJOS: Irodalmi kultusz, identitás, legitimáció In: Kultuszok.hu. Debreceni Irodalmi Múzeum <http://www.kultuszok.hu/tanulm.php> (letöltés: 2019.04.20.)

⁸ ZSIGMOND ANDREA: Az írórt meg a színészt félnetek (nem) kell. A kultikus magatartás vizsgálata. Disegno, 2015. II. évf. 1–2. sz., 83.

⁹ TVERDOTA GYÖRGY: A komor feltámadás In.: Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve. Tanulmánygyűjtemény. Szerk. Takáts József. Budapest, 2003. Kijárat, 171.

¹⁰ v.ö.: MARGÓCSY ISTVÁN: Hogyan működik, s mi végre az irodalmi kultusz? Alföld, 2019. 3. sz. 35–36.

nem akartam más írókat szobornak látni, nem akartam szobrok közt élni. Ki akartam szabadítani őket ebből a fogságból, mert a vaspáncél csak a középkori lovagoknak áll jól, az íróknak nem. Azt akartam, hogy legyenek újra érinthetők, közvetlenek és megszólíthatók. Hogy olyanok legyenek, mint a barátaink, a rokonaink, az osztálytársaink. Hogy embernek látszódjanak, nagyszerűeknek és esendőeknek, olyanoknak, akikre lehet haragudni, és olyanoknak, akiket lehet szeretni. Hogy minden olvasó érezze, ők még mindig hozzánk beszélnek, és rólunk beszélnek, a mi sorsunkhoz szólnak hozzá. Elevenséget akartam, mert az irodalom nem múzeumi tárgy. Ott van az életünkben, ha akarjuk, hogy ott legyen.”¹¹

A kultuszkritikus nézőpont mellett nagyon hamar kialakult egy sokkal nyitottabb, interdiszciplináris szemléletet magában hordozó felfogás; s folyamatosan kezdték a kultuszokat úgy tekinteni, mint az irodalom „kommunikációját” – mintegy „reklámját” –, amely a közönségkapcsolatokért, a társadalmi integrációért, a megismerésért, az el- és befogadásért létezik. Ezzel az irodalmi szövegekhez, alkotókhoz kötődő hagyományosabb kánon is megváltozott: a klasszikusnak ítélt stílus- és eszmetörténeti narratívát szélesebb, más természetű (szociológiai, szociálpszichológiai, pszichológiai) nézőpontokkal egészítették ki – váltották fel –; mintegy megnyitották az irodalom eddig zártnak tűnő, csak és kizárólag „értő közönségnek” szóló, fennkölt világát egy szélesebb befogadási lehetőségeket magában rejtő közösség felé. Ezzel a zárt, csak esztétikai szempontokat magába foglaló nézőpont kitért: a kultusz hatásmechanizmusának vizsgálata magával hozta a kultikus tényezők feltárását: az irodalmi szövegek eszköz-jellegét egy sajátos interperszonális viszonyrendszerben. „Nekünk tulajdonképpen *érdekiünk* a kultusz, lássuk be, jó, hogy a magyar közbeszéd tud arról, hogy létezik irodalom” – vallotta Kukorelly Endre a Debreceni Irodalmi Napok kerekasztal-beszélgetésén.¹² Ez a mondat megerősíti a kultusz „marketing-jellegét”, hiszen kiemeli, hogy alapvetően kapcsolatot teremt irodalom és közönség között, sajátos befogadói, fogyasztói magatartást alakít ki. Érdekessége azonban, hogy egyáltalán nem biztos, a közönség, közösség minden tagja közvetlen kapcsolatba kerül az irodalmi szöveggel, azonban mégis ez az, amely közösségszervező erőként van jelen. Ezt Hansági Ágnes így fogalmazza meg Jókai kapcsán: „[...] olyanok is nagyra becsülik és fontosnak tartják, mondhatjuk azt is: szeretik az írókat, akik egyébként nem feltétlenül forgatják rendszeresen a műveit. Sőt, az is lehet, hogy az iskolában olvasták utoljára.”¹³ (Ahogy a későbbiekben látni fogjuk, Krúdy és Nyíregyháza esetében is jelen van ez a sajátos befogadói státusz: az irodalmi szövegek csupán katalizátorként működnek egy „nyíregyháziságot” hangsúlyozó közösségben.)

Ez a nyitottabb nézőpont két másik – az irodalom számára is nélkülözhetetlen – kultusztényezőt is középpontba állít: magát az alkotót, az alkotói „imázs és dizájn” sajátosságait, illetve a befogadó közösség jellegzetességeit. A „kultikus hős” szerephez mindig több kell, mint „csak” művészi teljesítmény: valamiféle sajátos ön- illetve vi-

¹¹ HÁY JÁNOS: *Kik vagytok ti? – Kötelező magyar irodalom.* Budapest, 2019. Európa Könyvkiadó, 7.

¹² [Mégis szabad kultiválni, 2019.] 93. (Kiemelés az eredeti közlésben.)

¹³ A lelkesedés alkalmi – Alföld-díjasok estje: Hansági Ágnessel, Valastyán Tamással és Vörös Istvánnal Fodor Péter beszélget. *Alföld*, 2019. 3. sz. 101.

lágteremtési szándék, tevékenység – s ez találkozhat egy adott közösség igényeivel. Gondoljunk csak a korabeli Petőfi-imázsra, melyet Vachot igen céltudatosan alakított; vagy éppen Jókai, Mikszáth ünneplésére – s fogjuk ezt látni az írói jubileum kapcsán Krúdynál is. S ez az a pont, ahol a hagyományosabb, irodalmibb szemléletű kultusz-kutatással kapcsolatban új, modernkori kérdés fogalmazódik meg: a „sztárság” kérdése. (A már említett irodalmi napok több beszélgetése, előadása is utal erre, mintegy önreflexív, önkritikus szemléletet adva a kultuszokkal foglalkozó kutatók számára.¹⁴) Mennyire hathat a kultuszképződésre az önkultusz? Mennyire befolyásoló tényező az alkotói személyiség? Ahogy Sepsi László fogalmaz: „Kérdés, hogy egyedül tud-e valaki kultuszt csinálni?”¹⁵ Krúdy kapcsán is látható lesz, hogy ez bizony lényeges – de nem kizárólagos – tényezője a kultiválódásnak, hiszen szükség van arra a mikro- vagy makroközösségre, amely be- és elfogadja mindezt, illetve megpróbálja saját identifikációját megerősíteni a kultikus hős segítségével. Ez leginkább Lakner Lajos kutatásaiban, tanulmányaiban kap központi szerepet, s szociológiai szempontból értékeli egy-egy kultusz mibenlétét; hogyan tudja egy közösség meghatározni, illetve más közösségtől megkülönböztetni magát a középpontba állított (irodalmi) alak segítségével.¹⁶

II.

S ez történik meg itt, nálunk is, a XX. század elején Nyíregyháza és Krúdy esetében. A kultuszeremtés két tényezője: a közösség (a város) és a kultikus hős (az író) viszonyának alakulásakor látható, hogy a vizsgálandó korszakban (1891–1944, illetve szűkebben az 1920-as évek) mindkét fél igen sajátos helyzetben volt. Maga az élő író, aki – bár igen korán elkerült a kisvárosból, s sokkal inkább „nagyvárosi” életforma, életmód jellemezte – mindig hangsúlyozta nyírségi származását; szülővárosát mintegy kapaszkodóként, biztos háttérként kezelte; sokszor fordult a város felé, sokszor számított annak segítségére. S a másik pólus a fiatal keleti megyeszékhely, amely éppen ebben az időben kereste a helyét a nagy egészben; saját identitását, sajátos kevert kultúráját, hagyományait megőrizve próbált helyet szerezni magának a modern Magyarországon. Ez a két törekvés keresztezte egymást a XX. század elején, s remekül végigkísérhető ez a *Nyírvidék* című lap tudósításaiban: a szövegek kultikus retorikájában – illetve bizonyos szituációk esetén ennek hiányában –; a szereplők tevékenységének (város-író) felmagasztalásában; a központi alak (író) sokszor egyirányú, hapax legomenonnal való felfokozásában, illetve aprólékos nyomon követésében; a közönség (város) kiemelt sorsazonosságának hangsúlyozásában. Ennek az egymásra találásnak a központi éve 1924: ekkor ünnepelte a város örökvaltságának 100. évfordulóját. Ugyanebben az évben volt Krúdy írói pályakezdésének 25. évfordulója is. Érdemes tehát ezt az évet középpontba állítva végignézni, hogyan is alakult ez a kapcsolat; beváltotta-e a hozzá fűzött reményeket...

¹⁴ v.ö.: GULD ÁDÁM: Konvergens média, konvergens médiasztratók? *Alföld*, 2019. 3. sz. 44–53.; [Mégis szabad kultiválni 2019.] 91–100.

¹⁵ Mégis szabad kultiválni, 2019. 94.

¹⁶ v.ö.: LAKNER LAJOS: Irodalmi kultusz, identitás, legitimitáció In: Kultuszok.hu. Debreceni Irodalmi Múzeum <http://www.kultuszok.hu/tanulm.php> (letöltés: 2019.04.20.); Lakner Lajos: Irodalom, kultusz, társadalmi nyilvánosság. In: *Korunk*, 2007. június <http://epa.oszk.hu/00400/00458/00126/3506.html> (letöltés: 2019.05.10.)

A Krúdy-család a XIX. század közepétől tekintélyes szereplője volt a folyamatosan fejlődő, majd megyeszékhellyé váló város életének. Legidősebb Krúdy Gyula (a nagypapa) mindamelllett, hogy kiemelkedő ügyvédi munkájával nagy népszerűsége tett szert, jelentős közéleti szerepeket is vállalt: tagja, majd elnöke volt a Szabolcs megyei 1848–49-diki Honvédegyletnek; képviselője a városi közgyűlésnek; illetve aktív tagja a Felső-tiszavidéki Gazdasági Egyesületnek is. Az 1880-as években a *Nyírvidek* tudósítói többször, hosszan és elismerően idézik javaslatait, hozzászólásait.

Fia (az író apja) kevesebb „sajtófigyelmet” kap, azonban a későbbi író 1891-től elég sokszor – s igen vegyes tartalommal – volt jelen a helyi sajtóban. Egyrészt értékelték közösségi tevékenységét, szépirodalmi pályázaton elért sikerét, de van itt már sajtóbotrány is! Krúdy néhány diáktársával (Géczy Géza, Szlaboczkzy Ernő és Krecsák (későbbben Krecsányi) Lajos) megalakította a „Nyíregyházi Sajtóirodát”, s a helyi eseményekről hol rövidebb, hol hosszabb tudósításokat küldtek az országos lapoknak is. S ha éppen nem történt semmi említésre méltó, akkor bizony kitalálták! A pesti lapokban egyre-másra jelentek meg különleges hírek városunkról: hol a templomtorny keresztjét leszakító hatalmas szélviharról szóltak ezek a remek stílusú tudósítások, hol pedig fantasztikus-románcos leányszöktetést adtak hírül.¹⁷ (Azt azért tegyük hozzá, hogy a pesti újságírók is bizonyára roppantul elfoglaltak lehettek, mivel nem ellenőrizték az érkező hírek valóságát.) Egy idő után azonban kezdett feltűnni a dolog... A *Nyíregyházi Hírlap* 1894. szeptember 27-i számában ezzel kapcsolatban a következőket olvashatjuk: „...az egész kalandból egy szó sem igaz, az egész nem más, mint egy szenzációban utazó vidéki tudósító stil-gyakorlata, melynek csak az a célja, hogy 4 vagy 5 krajcárjával számítva sorát, mennél többet hozzon jeles szerzője konyhájára... A tisztesség, igazság és jóízlés nevében tiltakoznunk kell, s egyszersmind kijelentenünk, hogy ha még egyszer találkozunk a fővárosi lapok hasábjain a városunkban történelekről írt ilyen alaptalan tudósításokkal, nem fogunk habozni nyilvánosságra hozni a beküldők neveit”¹⁸ – s ez a nyilatkozat fenyegetéssel is felért, hiszen a főszerkesztő-szerző nem volt más, mint Porubszky Pál, Krúdy tanára, aki mellesleg igen nagyra értékelt az induló fiatalembert. Ebből maga Krúdy is tanult, s megértette, hogy mit is jelent tudósítani. Társaival innentől kezdve „mentek a hírek után”: országos – sőt nemzetközi – tudósítás lett a tuzséri tragikus végű hipnotizálásból; illetve kemény munkát jelentett a Sajtóirodának is, amikor szűk egy héten keresztül tudósítottak a tiszai árvízről. S a város megbocsátott... Az ifjú pedig 1895-ben elhagyta szülővárosát, hogy egy-egy rövid debreceni és nagyváradai kitérő után a fővárosba költözzön; s csak néhány napos látogatásokra érkezzen vissza Nyíregyházára.

Az 1910-es évek eleje az író számára nagy változást hozott: elismert, országosan népszerű alkotó lett – ezzel párhuzamosan a városi lap is mindig beszámolt tevékenységéről, kötetéről; a közönség számára érdekes élet- és művészeteseményekről („A nagybányai hölgyek rokonszenves fogadtatással tüntették ki Krúdyt.”¹⁹); igyekezett

¹⁷ v.ö.: KATONA BÉLA: Az élő Krúdy. Cikkék és tanulmányok Krúdy Gyula életművéről. Szerk. Dám László, Jánosi Zoltán. Nyíregyháza, 2003. A Jósza András Múzeum kiadványai 54. sz. 18.

¹⁸ Nyíregyházi Hírlap, 1894. szept. 27. 4.

¹⁹ Nyírvidek, 1898. ápr. 17. 16. sz. 4.

ébre tartani a szülőváros közönségének érdeklődését a fiatal alkotó iránt. A tudósítók sokszor kiemelték a sorsazonosság pillanatait („Krúdy érezteti, hogy azok az asszonyok és férfiak, akiket megrajzol; a mi anyáink és apáink, az a közelmúlt, melyet felelevenít, valamennyiünk gyökere, a talaj, amelyből kinőttünk.”²⁰), illetve az érdeklődés felkeltését is szolgáló, hangulatos, túlzásoktól sem mentes beharangozással ajánlották köteteit („Valamennyi meleg, mély hangulatú, a magyar élet leheletével eltelt történet, Krúdy sajátos teljesen egyéni romantikájával és meghatottságától és elfogódottságtól színes hangján.”²¹). A nyírségi, nyíregyházi származását örökké hangsúlyozó író a város számára is nyitást jelenthetett: a fejlődő település lehetőséget kapott, hogy a „keleti végekről” országos ismertségűvé váljon. S ez új fejezetet nyitott a város és az író kapcsolatában.

A viszonylag csendes tudósítások után, 1917-től megváltozott a Krúdyhoz való viszony. Minden egyes itthoni megjelenését óriási sajtókampány előzte meg; egy-egy beszélgetés, felolvasóest programja, ideje, szereplői többször egymás után is megjelentek a *Nyírvidék*ben – mindig kiemelve, nagyon hangsúlyosan:

„Nemcsak minálunk, *de budapesti irodalmi körökben is* nagy érdeklődéssel tekintenek az irodalmi est elé”²²

„Krúdy Gyula a magyar irodalom egyik büszkesége, Nyíregyháza város szülötte több ízben írt városunkról, a százéves Nyíregyházáról, minden sorában, minden érdekes fényű képében a csodálatos varázsú város iránt érzett fiúi szeretetéről téve tanúságot. Egyik előkelő fővárosi lap, a Pesti Napló szerkesztőjét küldte közvetlen impresszióért a szabolcsi metropolisba és a látogatást követő tiszta látású, rokonszenves cikk érezteti, hogy *Nyíregyháza ünnepe örömet ébreszt az ország fővárosában is.*”²³

Látni lehet: a város nemcsak híres szülötte előtt tisztelgett, hanem igyekezett nyomtatékosítani azt is, hogy a „szabolcsi metropolis” kész szellemi központtá, jelentős tényezővé válni a keleti országrészben.

Az első ilyen rendezvényre 1917. november 25-én került sor: már hónap elején elindult az est beharangozása (november 1.: *Krúdy Gyula és Lázár Miklós Nyíregyházán – Irodalmi est a Koronában.*; november 11.: *Nyíregyházi írók irodalmi estje*), majd többször jelent meg írás a részletes programról, résztvevőkről is (november 13.: *Változás az irodalmi est műsorában*; november 23.: *Fővárosi írók Nyíregyházán*; november 24.: *Az irodalmi est szereplői*), s legvégül maga a tudósítás a páratlan eseményről (november 26.: *Irodalmi est a Koronában*). A lelkesedést és a rajongást mutatják ezek a szövegek – ugyanakkor azt sem győzik hangsúlyozni, hogy bizony-bizony, mindezen sikerben jelentős szerepe van a szülővárosnak...

„Krúdy Gyula, aki legnagyobb irodalmi sikereit éppen szabolcsi vonatkozású írásaival érte el, rég nem volt Nyíregyházán, és régóta vágyva-vágyik abba a körbe, ahol valamikor ezernyi impressziót szívott magába.”²⁴

²⁰ Nyírvidék, 1914. nov. 12. 91. sz. 7.

²¹ Nyírvidék, 1913. máj. 1. 35. sz. 8.

²² Nyírvidék, 1917. nov. 23. 260. sz. 3. (Kiemelés – P. A.)

²³ Nyírvidék, 1924. ápr. 17. 90. sz. 2. (Kiemelés – P. A.)

²⁴ Nyírvidék, 1917. nov. 11. 250. sz. 3.

Azonban itt is történt egy kis affér: „Krúdy Gyula ugyanis ma arról értesítette a rendezőseget, hogy ágyban fekvő beteg és nem hiszi, hogy az előadás napjára lejöhessen Nyíregyházára. A rendezőseget természetesen kellemetlenül érintette ez a híradás, azonban máris gondoskodás történt afelől, hogy ez ne képezzen komoly fennakadást.”²⁵ A tárgyilagos közlések mögött érezhető a kölcsönös sértődöttség, ennek okai azonban rejtve maradnak... Viszont innentől hűvösebbé válik a Krúdyval szembeni hangnem, az irodalmi est főszereplőjéből mellékszereplővé vált, mintegy „kiegészítő”, „kísérő” jelleggel emlegetik: „...a szereplők kíséretében lesznek Krúdy Gyula és Márkus László, mindketten az új magyar irodalomnak kiváló művelői.”²⁶

Maga az irodalmi est óriási siker volt! Teltház a Korona dísztermében, ováció és taps – s Krúdy Gyula a maga stílusával újra visszaszerezte a közönség és a város figyelmét, érdeklődését. A másnapi tudósításban ugyanis újra Krúdy neve fémjelezte a rendezvény sikerét, színvonalát: *Irodalmi est a Koronában – Krúdy Gyula és Lázár Miklós Nyíregyházán*. S a beszámoló után nem Milotay, nem Lázár, nem Márkus írását közölte a *Nyírvidék*, hanem a legnagyobb kedvenc, Krúdy novelláját, melynek címe: *Régi nyíregyházi hősök*. A „tékozló fiú” visszatért – s a város újra megbocsátott.

A kölcsönös egymásrautaltság tökéletes mintaéve 1924 volt. Ekkor ünnepelte ugyanis a város örökvaltságának 100 éves évfordulóját, melyre nagyszabású rendezvénysorozattal, kiadvánnyal készült; illetve az író pályakezdésének 25. évfordulója szintén ekkor volt. Már januártól kezdve szinte nincs olyan száma a *Nyírvidék*nek, amelyben ne lenne legalább egyszer említés arról, milyen nagyszabású ünnepsorozatra készül a város – s milyen jelentős szerepet szán ebben Krúdynak.

„Ezt a történelmi jelentőségű napot az ősök emlékéhez méltóan országos jelentőségű ünnepnappá kívánjuk kifejleszteni és maradandó emlékül a város tanácsa *Emlékkönyv* kiadását határozta el. Az emlékkönyvbe gróf Apponyi Albert Nyíregyháza város díszpolgára előszót írni kéretett fel, és, hogy az emlékkönyv díszét emeljük, azon tiszteletteljes kéréssel fordulok Nagyságodhoz, mint Nyíregyháza talajából nőtt legnagyobb magyar írónkhoz, hogy ezen emlékkönyvet írásával támogatni szíveskedjék. [...] Ha Nagyságod egy ilyen cikk keretében nyíregyházi visszaemlékezéseit, városunkhoz fűződő gondolatait megírná, s azt a város közönségének az emlékkönyvben való felhasználás végett rendelkezésére bocsátaná, nemcsak a kiadandó könyv értékét emelné, de a város tanácsának és közönségének sohasem múltó háláját is kiérdemelne”²⁷ – írta a felkérő levélben az írónak Bencs Kálmán, a város polgármestere 1924. február 8-án. Ekkor még úgy látszott, hogy Krúdy írása az *Emlékkönyv*be csak egy azon események közül, melyek országossá emelik a rendezvényt. A későbbiekben ez módosult, az őszi lapokban már egyértelműbb lett, hogy igazából az író jelenléte, közreműködése kellett ahhoz, hogy időnként országos hír legyen a 100 éves Nyíregyházáról. A városi képviselő testület is így fogalmazott október 10-i határozatában: „mély hálával köszönjük meg Nagyságodnak a városunk iránt tanúsított szíves jóindulatát Mint városunk hű fia, két kézzel szórta ránk gyermeki hálájának kedves, szeretetteljes és

²⁵ Nyírvidék, 1917. nov. 13. 251. sz. 2.

²⁶ Nyírvidék, 1917. nov. 24. 261. sz. 3.

²⁷ BENCSCS KÁLMÁN levele Krúdy Gyulának. Idézi: [Pethő 2005.] 152–153.

meleg megnyilvánulásait, s, *hogy centenáriumi ünnepségünk országos jelentőségűvé lett, elsősorban köszönjük Krúdy Gyulának, akit mindig, magunkénak tartunk.*²⁸

Ez a jelentős figyelem a *Nyírvidek*ben is helyet kapott. Ahányszor a jubileumi évkönyvről szóló írás megjelent, minden esetben kiemelték Krúdy szerepét: „...magyar irodalom egyik büszkesége Nyíregyháza város szülötte [...] minden érdekes fényű képében a csodálatos varázsú város iránt érzett fiúi szeretetéről téve tanúságot...”²⁹ Ebben az évben az író többször is hazajött – látogatásainak minden egyes alkalommal igen erős sajtóvisszhangja volt. Először májusban „több napon át városunkban időzött, hogy a centenáriumi ünnepséggel kapcsolatban megjelenő emlékkönyv egyik cikkéhez levéltári adatokat gyűjtsön”.³⁰ Majd júniusban a város meghívására töltött néhány hetet családjával a sóstói Svájci-lakban, hogy emlékeit, élményeit minél pontosabban felidézhesse: „Most hosszabb tartózkodásra jön ide, a Sóstón fog nyaralni, melynek tölgyfái alatt fölbred majd benne a sok emlék, hogy ragyogó tollából művészi írássá jegecesedve örök kincse legyen a magyar irodalomnak.”³¹ A harmadik látogatásra októberben került sor, amikor is a Kereskedők és Gazdák Köre szervezte meg – mintegy a centenáriumi ünnepség levezetéseként – az írói jubileum felolvasóestjét és bankettjét. „A centenáriumi ünnepek befejezéséül valóban nem képzelhető más, mint Krúdy Gyula nagyszerűnek ígérkező felolvasása, amelynek várható nagy sikere érdekében a Gazdák és Kereskedők Köre már most megteszi az előkészületeket.”³²

Ez utóbbi különösen kiemelt eseménnyé vált, már szeptemberben elkezdődött a sajtókampánya az október 29-i eseménynek. „Sajátságos véletlen, hogy Nyíregyháza város örökváltságának 100 esztendő évfordulójával egybeesik nagynevű fiának, Krúdy Gyulának 25 éves írói jubileuma [...] büszke örömmel tölt el bennünket az a tudat, hogy a legnagyobb magyar mesélő köztünk piheni át ezt a néhány ünnepnapot.”³³ Október végén pedig mindennappossá vált a jubileumi előkészületekről szóló tudósítás, 24-től kezdve minden nap „szenzációs bejelentéseket” tettek a felolvasással, ünnepséggel kapcsolatban: *Nyíregyháza a legboldogabb város szegény Magyarországon. – Miről fog szólni Krúdy Gyula felolvasása.* (október 25.); *Hogyan halt meg alapi Salamon Ella úrleány a tuzséri kastélyban? – A hipnózis áldozatának biteles történetét elmondja a keddi előadáson Krúdy Gyula* (október 26.); *Leányszöktetések, szenvedélyes udvarlások és híres párbajok a tiszzaeszlári pör után a régi Nyíregyházán – Krúdy Gyula kedden este felolvasásában sok pajkos dolgot mesél el a nyíregyházi nőkről* (október 28.) S az író maga is igyekezett, hogy felolvasása, ünnepi előadása minél nagyobb népszerűsége tegyen szert, hiszen a vele készült interjúkban – „ködlovaghoz” méltóan – mindent elkövetett, hogy minél misztikusabb, titokzatosabb témákra hívja fel a közönség figyelmét; minél erőteljesebb érzelmi hatást gyakoroljon az olvasókra, mintegy folyamatos várakozásban tartva őket:

²⁸ A városi képviselőtestület október 10-i határozata. Idézi: [Pethő 2005.] 156. (Kiemelés – P. A.)

²⁹ *Nyírvidek*, 1924. ápr. 17. 90. sz. 2.

³⁰ *Nyírvidek*, 1924. jún. 3. 126. sz. 2.

³¹ *Nyírvidek*, 1924. jún. 12. 133. sz. 4.

³² *Nyírvidek*, 1924. szept. 26. 220. sz. 4.

³³ *Nyírvidek*, 1924. szept. 2. 200. sz. 4.

„Beszélek arról, hogy történt az, hogy az egykori szegény Nyíregyháza ma szegény Magyarország legboldogabb városának számít [...] Szeretnék költői riportot mondani a mai Nyíregyházáról és Szabolcs vármegyéről, valamint hőskölteményt zengeni a múltakról.”³⁴

„Nem akarok egyelőre senkit sem meg nevezni azok közül, akikről előadásomban fény- és árnyképeket rajzolok. Hisz végre nekem is szabad meglepetéseket tartogatnom hallgatóim részére”³⁵

„A nők talán szebbek itt, mint máshol és a férfiak eszesek és bátrak, nem csak üzleteikben, polgári foglalkozásaikban, hanem a szerelemben is.”³⁶

S a *Nyírvidék* szerkesztősége is iparkodott azon, hogy az est országos jellegét hangsúlyozza. „Távolabbi vidékeken is példátlan érdeklődéssel várják Krúdy Gyula keddi esti jubiláris felolvasását” – adta hírül a lap október 26-án, felsorolva mindenkit, aki jegyeket foglalt az előadásra (köztük a Krúdy-portrét készítő szobrászt, Lányi Dezsőt); a Nyugat szerkesztőit; Szép Ernő költőt; s még számos ismert és kevésbé ismert művészt. „... a helyi ünnepély ... országos jelentőségévé növekedett” – büszkélkedett a tudósító.³⁷ Október 28-án pedig hosszan részletezték, hogy ki és milyen táviratot küldött az írónak. (Bécsből, Berlinből a fordítók, kiadók; Osvát Ernő, Gellért Oszkár a *Nyugattól*; az *Amerikai Magyar Népszava* szerkesztősége, stb.) S emellett nem győzték kiemelni azt sem, milyen hatalmas fejlődés és szellemi élénkülés jellemzi a várost; s ebben mennyire kiemelkedő szerepe van Bencs Kálmán polgármesternek!

Majd eljött a várva várt nagy nap...

„Ilyen jubileum még nem volt! Nem hivatalos körök, nem konvenciókat ápoló társulatok rendezték, az a társadalmi réteg jubilálta a csodálatos író, Krúdy Gyulát, amelynek legtöbb joga van az ünneplésre, amelynek legőszintébb az ünnepi szózata. Az olvasóközönség, a Krúdy Gyula elbeszéléseiben, regényeiben önmagát kereső, önmagát találó igazi irodalmi műveltséget reprezentáló közönség hívta haza szülővárosába az originális magyar író, Szabolcs szülöttét, Krúdy Gyulát. [...] A felolvasást tüntető taps fogadja, majd a jelenlévők meleg ovációval fogják körül Krúdy Gyulát. Nyíregyháza leányai a szabolcsi kertek krizantenumait hozzák az Írónak hódoló hála-jük jelül”³⁸ – írta a jubileumi estről a tudósító október 30-án. A lap rögtön a 2. oldalán egész oldalas írást szentelt az eseménynek, ebben azonban nagyobb szerepet kapott az, ki és mivel járult hozzá a rendezvényhez; ki és mit mondott; milyen volt a helyiség – maga az író mintha háttérbe került volna. Azonban az igazi „csemegét” a közönségnek az jelentette, hogy az esten elhangzott Krúdy-előadást, *Egy élettörténet* címmel a *Nyírvidék* folytatásokban még 6 napig közölte, így hosszabbítva meg a jubileum pillanatnyiségét. S mintha ezzel útjára is bocsátotta volna a „szívek hajósát”...

³⁴ Nyírvidék, 1924. okt. 25. 245. sz. 4.

³⁵ Nyírvidék, 1924. okt. 26. 246. sz. 5.

³⁶ Nyírvidék, 1924. okt. 28. 247. sz. 4.

³⁷ Nyírvidék, 1924. okt. 26. 246. sz. 5.

³⁸ Nyírvidék, 1924. okt. 30. 249. sz. 2.

III.

1924 után az addigi szinte „mindennapos” tudósítás megszűnt. Maga a kialakuló kultusz nem fogta össze olyan módon a nyíregyháziakat, amiként azt eleinte gondolták, vagy az országos hírnevét folyamatosan felélő író nem felelt már meg annak a szerepnek, hogy összekötő kapocs, felemelő lehessen a város számára: ez továbbgondolásra is érdemes kiindulópont lehet. Mindenesetre az elkövetkező évek sajtója igen vegyes viszonyt mutat. 1926 januárjában ugyan még felkereste fővárosi otthonában a *Nyírvidék* tudósítója, s „exkluzív nagyinterjú” készített vele, ez azonban már inkább távolságtartó, nosztalgikus, kedélyeskedő tiszteletadásnak tűnt. A kérdések is meglehetősen általánosak (milyen emlékei vannak a városról?, hány könyve jelent meg?, melyik a legkedvesebb?), s az író válaszaiból is inkább a városnak tett gesztusok érződnek („nagyon sokat köszönhetek én Nyíregyházának”, „én sem lettem volna az, ami vagyok, ha történetesen nem a Nyírségen élem ifjúságomnak ezt az éveit”, „úgy érzem, hogy adósuk vagyok, mert még mindig nem írtam meg azt a regényt, vagy rajzot, ami méltó emléket állítana alakjuknak”).³⁹⁾

Ugyanebben az évben már negatív visszhangok is megjelentek. Először egy szelídebb „ejnye-bejnye” Jósa András családjától, melyben az Új Idők című folyóiratban megjelent Krúdy-novella (*Ifjúkori mulatozásaim emlékére*) tartalmát kifogásolták: „Jósa Andrásról írt elbeszéléseiben sok olyan adat van, amely nem felel meg a valóságnak és a család érzése szerint sérti Jósa András halhatatlan emlékét.”⁴⁰⁾ Ebből még nem lett sajtóper – azonban egy másik (jóval korábbi, a nyíregyházi jubileumi évkönyvben található), 1924-es írásból igen: „A könyvbe Krúdy Gyula *Szabolcsi emlék* címmel hosszabb leírást közöl, amelynek egy részét Mikecz József nyíregyházi lakos magára nézve sértőnek találta s ezért sajtó útján elkövetett rágalmazás vétsége címén feljelentést is tett Krúdy ellen.”⁴¹⁾ Bár a végeredmény az lett, hogy az eljárást megszüntették, azonban érdekes a körülmény: „a földszint 35. számú esküdtszéki teremben, ahol a bűnügyi főtárgyalásokat szokták tartani.”⁴²⁾ Ez a megjegyzés nem éppen konfliktusmentes viszonyt mutat... Vagyis két év alatt két olyan család is támadta az írókat, melyek jelentős befolyással rendelkeztek a városban!

S az is beszédes, hogy az 50. születésnapját itt töltő íróról mindössze ennyi szól: „Városunk örökifjú meseszövőmesteréről, Krúdy Gyuláról sem hittük volna, hogy 21-én ülte meg szűk családi körben Nyíregyházán az ötvenedik születésnapját...”⁴³⁾ Bár közsímet, hogy tiszteletére a város díszvacsorát adott, ez azonban már sajtókampány és -visszhang nélküli volt. Nem annyira a város közönségének és közösségének szólt, hanem sokkal inkább egy szűkebb, személyes kapcsolatépítésről van szó. 1931-ben, a Budapest–Nyíregyháza repülőjártat megindulásakor is mellékszereplőként látjuk, sokkal nagyobb hangsúlyt kapott a város: „...az első repülőgéppel Nyíregyházára várják

³⁹⁾ Nyírvidék, 1926. jan. 28. 22. sz. 4.

⁴⁰⁾ Nyírvidék, 1926. jún. 22. 138. sz. 2.

⁴¹⁾ Nyírvidék, 1927. máj. 26. 119. sz. 5.

⁴²⁾ Nyírvidék, 1927. okt. 06. 226. sz. 4.

⁴³⁾ Nyírvidék, 1928. okt. 24. 242. sz. 5.

Kállay Miklós dr. államtitkárt, Krúdy Gyula, Harsányi Zsolt írókat. Az érkezés és ünnepi fogadás részleteiről a budapesti stúdió helyszíni közvetítést közöl és a rádió szárnyán világgá száll a hír: Nyíregyháza bekapcsolódott a világ repülő forgalmába.”⁴⁴

S aztán 1933... „Sírjon fel zokogó fájással minden, ami magyar, ami ősi szépség a füzes Tisza partján, az álmodozó nyírfák borongásában, a nyíri akácok suttagásában, a homokhalmok pasztelljében a szabolcsi föld misztériumában, Nyíregyháza régi zsalus házai mentén és muskátlis kertjeiben: meghalt ennek a földnek fénylő szellemi koronát viselő fejedelme, meghalt az utolsó magyar romantikus, az első mély szimbolikájú muzsikusa a magyar szépprózánk, meghalt Krúdy Gyula”⁴⁵ – adta hírül a lap 1933. május 13-án. A nekrológot követően három egymás utáni számban jelent meg tudósítás a temetésről – leginkább a városi küldöttséget és a szertartást középpontba állítva –, s innen mintha meg is szűnt volna a kapcsolat. Néhány kisebb-nagyobb említés történt; néhány „megszállott” Krúdy-rajongó hatására 1936-ban utcát neveztek el az íróról, illetve Varga Károly népfőiskolai előadását emelte ki a lap. S bár 1942-ben felmerült (majd 1943-ban megerősítést is kapott) az a szándék, hogy a fiatal alkotók a Bessenyei Társaság irodalmi szakosztályának keretében Krúdy Gyula Társaság néven szeretnének tevékenykedni, igazából ez egészen 2007-ig nem valósult meg. Ekkor azonban – bár leginkább *A Vörös Postakocsi* című folyóirat háttérintézményeként – Onder Csaba és Pethő József életre keltette.

Az 1950-es években (mint minden mást, ami nem didaktikusan szocialista és tanító szándékú volt) nagy hallgatás övezte Krúdyt itthon is. Az 1960-as évektől kezdve, az akkori Bessenyei György Tanárképző Főiskola tanára, Katona Béla kezdett foglalkozni a Krúdy-hagyatékkal, a nyíregyházi kötődésekkel. (Óriási gyűjteménye ma a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtárban található.) Szintén az ő nevéhez kapcsolódik, hogy a városban elinduljon az író emlékének tisztelete, ápolása; útjára induljon egy másféle – nem a személyességre, hanem a hagyományra épülő – Krúdy-kultusz.

Krúdy emlékjelek és emlékhelyek sokasága jelent meg az elmúlt 50 évben; s a „tárgyi emlékek” (utcák, intézmények, szobrok stb.) mellett egyre inkább szerepet kap a hangulati, szellemi megidézés is: 2011 óta évente Krúdy-napok címmel rendezvény-sorozat zajlik városszerte, melyben komplex módon (a gasztronómiától a színi előadásig, a konferenciától a gyermekprogramig, a spontán felolvasástól az emlékműsorig) igyekszik a város megidézni mindenki számára Krúdy világát – illetve Nyíregyháza egykori jellegzetességét.

Úgy érezhetjük, Szindbád végre hazatalált.

Hazatalált?...

⁴⁴ Nyírvidék, 1931. jún. 13. 131. sz. 2.

⁴⁵ Nyírvidék, 1933. máj. 13. 60. sz. 1.

MÁRIÁS JÓZSEF „Száz év kaland”

Kántor Lajos és Láng Gusztáv új monográfiája
az erdélyi magyar irodalomról

A Kántor Lajos – Láng Gusztáv szerzőpáros frissen megjelent kötete¹ Erdély szellemi világába vezeti az irodalmat szerető olvasót, különösképpen azokat, kiknek szívét, nemcsak az Erdély elvesztésének történelmi súlya, fájdalma, hanem az onnan nyert többlet – a szülőföldre való hűség parancsa, a szülőföld talajából fakadt szellemi értékek fölötti öröm – dobogtatja hevesebben.

Történelmi háttér – dióhéjban

Mi rejlik a „száz év kaland mögött”? Maga a történelem, amelynek virtuális kiindulópontjaként említhetjük 1918. november 13-át, amikor a román csapatok elkezdték bevonulásukat Erdélybe...; említhetjük 1918. december 1-ét, amikor a gyulafehérvári román nemzetgyűlésen „kimondatott a magyarországi oláh területek Oláhországgal való uniója”, jelesen Erdély, a Partium és a Tiszántúl igénylése, Romániához való csatolásának álma, amit – jelentős részben – a trianoni békediktátum megadott nekik.

Ennek következtében Erdély fogalmi tartalma megváltozott: túllépett a Kárpátok hegyvonulata által övezett medence földrajzi keretein; Románia részeként immár az elcsatolt területek gyűjtőneve lett – a Keleti és a Déli Kárpátok karéjától, a Máramarosi hegyektől a Vaskapu szorosig terjedően.

A száz év szellemi kaland azonban – időben – az előbbieknél is mélyebben gyökerzik a történelem talajába. Erdélyt már Szent István korában s az azt követő évszázadokban külön entitásként, vajdaságként említik. 1541-től pedig – a török seregek és a Habsburgok által uralt területek ellenében másfél száz évig Erdély volt a magyar államiság élető ereje és kerete. Erdély protestáns kollégiumai, katolikus líceumai a nemzeti művelődés élető fellegvéraiként működtek; Erdély, ahol a vallásszabadságot európai viszonylatban – a 1568-as Tordai ediktum révén – elsőként iktatták törvénybe; ahol 1792-ben az első közt alapították állandó magyar színházat, Kolozsváron; ahol 1793-ban létrejön az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság, az első magyar akadémiai testület... A törökök kiűzése után Erdély, külön kormányzóságként/guberniumként – saját országgyűléssel – a Habsburg korona uralma alatt is autonóm országrészként

1 KÁNTOR LAJOS – LÁNG GUSZTÁV: Száz év kaland. Erdély magyar irodalmáról (1918–2017). Budapest, 2018, Book-art, 798 p.

működik. Ez sem jelent szellemi megtorpanást. Az 1841–43. évi erdélyi diéta elhatározta az Erdélyi Múzeum–Egyesület megalapítását a tudományos élet szolgálatára; 1844-ben létrejön az Erdélyi Gazdasági Egyesület, amely a gazdasági életet hivatott fellendíteni; 1872-ben megnyitja kapuit a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem; 1876-ban Marosvásárhelyen „a széptudományok művelése, a régi s újabb székely–magyar nyelvészeti sajátosságok és népköltési emlékek felkutatása és összegyűjtése, Kemény Zsigmond munkáinak kiadása” végett köztestületté szerveződött a Kemény Zsigmond Társaság; 1885-ben alakul meg az Erdélyi Magyar Kulturális Egyesület, a közművelődés felkarolására, irányítására; 1888-ban szerveződik meg az Erdélyi Irodalmi Társaság, amely az irodalmi törekvések pártfogását tűzte zászlajára...

Az 1918-as történelmi fordulat – bár előszelét legjobbaink: Ady Endre és Kós Károly évekkel előtte jelezték – a magyar közéletet, különösképpen pedig az erdélyi magyarságot tragikus csapásként érte. Az első reakció lavinaként indította el a magyarság – mintegy kétszázezer személy – exodusát az anyaországba; az itthon maradók sokaságát sodorta passzivitásba az új hatalommal szemben. Kik állíthatták ezt meg? Kik fújhatták meg az ébresztés/ébredés harsonáit? A szellem emberei, az irodalom elkötelezett szolgálói, akik a megtorpanás helyett a cselekvést, a hallgatás helyett a megszólalást szorgalmazták, azok, akik a letargia bénító béklyóit ledobva, hittel indultak új csatára az önszerveződésért, a megmaradásért, az erdélyi magyar jövő építéséért. A Kós Károly nevével egybeforrott *Kiáltó Szó* címen írott röpirat, Reményik Sándor *Eredj, ha tudsz...* című megrázó erejű költeménye hirdette, igényelte a szülőföldön maradás hitét és reményét, cselekvésre szólító szavát. Tették ezt a honvesztés jejes ellenszelében is hazatérő jeles személyiségek – a már említett Kós Károly, továbbá Benedek Elek, Tamási Áron, Kuncz Aladár, Bánffy Miklós... –, akik életpéldájukkal, munkásságukkal, alkotásaikkal igyekeztek lelket lehelni, élhetővé és éltetővé tenni az erdélyi magyarság mindennapjait, hitet ébreszteni a szülőföld megtartó erejében. E nemes küzdelemben jött létre, növekedett és gyarapodott – mint súly alatt a pálma – az erdélyi magyar irodalom. Milyenek, miként is képzelte azt el az Amerikából hazatérő Tamási Áron? „...olyan lesz a mi irodalmunk, mint maga Erdély: fájdalommal teli, mint minden ember, pompás, mint a virágzó rét, erős, mint a szikla, mélységes, mint a zúgó erdő, vadul szép, mint a zivatar, de édes, mint a madáréneke, jó, mint anyánk szeretete, de mindig egyedül álló, mint mi magunk.” Mivé lett? Tíz év múltán Szerb Antal, a Kemény János által összehívott és 1926 és 1944 között életben tartott helikoni írói munkaközösségről szólva, így írt róla: „Marosvécs kapuin belül megszűnik jobboldal és baloldal, amely az anyaországban összehangolhatatlanul kétfelé vágta a lelkeket, a világnézetek és hitek ebben a harmóniában állnak egymás mellett, mint ahogy hajdan a tordai országgyűlés kívánta, és ahogy álltak az erdélyi fejedelemség nagy napjaiban.” A közel negyed század alatt ott létrejött alkotások hosszú sora nem csupán értékes szellemi terméként vált ismertté, hanem szervező erőként, összetartó katalizátorként is hatott Erdély magyar társadalmára, a transzszilván gondolat néven vált létprogrammá, éltető erővé, szimbólumává mindannak, amit az erdélyi irodalom teremtett, szoros egységben az egyetemes magyar irodalommal.

Hogyan és miként valósította meg önmagát, hogyan és miként válhatott valóban az a beolvasztást, az elsorvasztást szolgáló román hatalmi politika ellenszelében? Erről a heroikus küzdelemlről szól Kántor Lajos és Láng Gusztáv új könyve, amely kiteljesítése, továbbgondolása a bukaresti Kriterion Könyvkiadó közel ötven évvel ezelőtt – a szerzőpáros közös vállalkozásaként – megjelentetett *Romániai magyar irodalom 1944–1970* címen tart nyilván az irodalomtörténet, amely – amint a címben jelzett időhatárok is sugallják, a száz esztendő közepét jelentő korszak értékelését vállalta és végezte el. Miként is? Erre a „társ-kaland”-ra vállalkozó szerzőpáros évtizedekkel később világít rá: „...más irodalmi rangsort állítottunk fel, mint amelyet a hatalom érvényesnek tekintett. (...) mi az erdélyi irodalmi élet valamennyi olyan szereplőjét fel akartuk vonultatni, akik értéket teremtettek, sőt azokat is, akiktől ilyen értékteremtést még csak remélhettünk. (...) Amit írtunk, hittük is.” Az új kiadvány jobb megértése végett mindenképp érdemes, bár csak dióhéjban, a történések fő csapásait követve, megidéznünk a benne foglaltakat.

Egyből a közepébe?

Kiindulópontja az erdélyi/romániai magyar irodalom definíciója: „születésének évszáma 1919, földrajzi hazája pedig Románia. Bölcsőhelye, szűkebb pátriája Erdély és a vele szomszédos részek...” Létrejötté, önmegvalósítása – mint általában a kisebbségi magyar irodalmak – két pilléren épült: „az egyik az a társadalmi, politikai közeg, amelyben létezik (...), a másik pedig a magyar irodalomhoz kötöttsége.”

A monográfia első fejezete az első huszonöt év irodalmának vázlatos történetét dolgozza fel. Olvasásakor mindvégig ott érezzük a visszafogottságot, az értékelés ideológiai hátterű korlátait, hisz a román kultúrpolitika még a hatvanas években is csak részlegesen, megrostálva oldotta fel a két világháború közti erdélyi magyar irodalommal/írókkal szembeni tiltás pecsétjét, az akkor írott kötetek jobbára a könyvtárak zárolt, alig hozzáférhető polcain porosodtak, várták a „feltámadás” kürtjelét. Így a születés és felívelés korában keletkezett szellemi/irodalmi kincs a maga teljességében csak a hallgatás évtizedei után, a nyolcvanas/kilencvenes évek fordulóját követően épülhetett be a második világháborút követő esztendőkhöz született nemzedékek irodalmi tudatába.

A kötet értékét és hitelességét eleve meghatározta az a tény, hogy megírására két olyan személy vállalkozott, aki benne élt az irodalmi élet sűrűjében, alkotó műhelyeiben: Kántor Lajos az 1957-ben újra indult *Korunk* folyóirat szerkesztőjeként, irodalom- és színházkritikusként; Láng Gusztáv pedig a Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar irodalom tanszékének oktatójaként követhette/követte nyomon az erdélyi magyar szellemi élet e fontos szegmensének koordinátáit, fejlődésvonalait. Írásaik, könyveik akkor is értékes útjelzők voltak – s mindmáig azok is maradtak – az olvasók számára.

E folyamatban, a szerzőpáros irodalomtörténeti munkája/monográfiája, úttörő jelleggel bírt. Előtte csupán Sőni Pál egyetemi jegyzete (1969) tekintette át az 1919 után megszülető, megizmosodó erdélyi magyar literatúra ötven éves fejlődési ívét. Ez új monográfia létrejöttét segítette a hatvanas évek közepétől fellazuló szellemi, irodalompolitikai légkör, melyben megszülethetett a Kriterion Könyvkiadó, melynek

alkotóműhelyében, az igazgató – Domokos Géza – vezetésével kiváló szerkesztő- és lektorgárda segítette nyilvánosságra – ha itt-ott megrostálva, csonkítva is – az addig feledésre ítélt írókat és műveket, valamint a romániai magyar irodalom ismételt felívelő pályáját fémjelző alkotásokat.

A kötet szerzőinek munkáját „az esztétikai-etikai értékek felmutatásának vágya” vezérelte. A második kiadáshoz – 1972 – írott utószóban jelzik, hogy az előző évben kiadott kötet nyomán „több mint félszáz bíráló, glossza és vitacikk” jelent meg, melyek közül sokat hasznosítottak. Mi ennek a birtokában követjük s mutatjuk be a második huszonöt év – 1945–1970 – fejlődési ívét.

A II. világháborút követő visszarendeződés politikai/társadalmi hátterét eleve behatárolta a Kelet-Közép-Európára ránehezedő/rátelepedő szovjet hatalom, annak erőszakos ideológiai térhódítása. A két-három évet magába foglaló átmenet baljós jeleként értelmezhető, hogy az előző korszaknak a magyar kisebbségi kultúrát segítő/éltető intézményei – a nagy múltú *Pásztortűz* és *Erdélyi Helikon* című irodalmi lapok, az *Erdélyi Szépművés Céh* könyvkiadó... – nem folytatódottak; intézményhálózatainkat – az Erdélyi Magyar Közművelődés Egyesületet, az Erdélyi Múzeum Egyesületet, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületet... – 1946–1948 között felszámolták, bezűntették; a nagy múltú egyházi iskoláinkat bezárták, államosították, megfosztották létjogosultságuktól, attól a lehetőségtől, amely a szép, a jó, az igaz és a szent ideák, a nemzeti elköteleződés és felelősségérzet szellemében neveljék ifjúságunkat.

Az irodalmi élet bénultságából lassan következik az ébredés. Az írói megnyilatkozás első tere az 1946-ban indult *Utunk* című irodalmi folyóirat, amely a szovjet mintára épülő, abból ihletődő s azt követő proletkult szellemében lesz/válik a dogmatizmus műhelyévé, a kommunista elköteleződés szócsövérévé. Alkotótáborra főleg az előbbi korszak baloldali beállítottságú írói közül kerül ki. Ők írják meg az új, szocialista társadalomépítést szolgáló/szemléltető emblematisz „műveket”, melyek már a címükben is – *A legmagasabb hőfokon*, *Török a parlagot*, *Szép fuvatlan nem elindul* – jelzik témabeli orientáltságukat, osztályharcos szemléletüket. Hozzájuk társul a fényes szellők ifjú nemzedéke, melynek tagjai hittek az új kor eszméiben, abban, hogy az új éra a társalmi egyenlőség, az önazonosság-örzés, a kisebbségi jogok valóban élő valóságát hozzák el a romániai magyarság számára.

Az új korszakkal való azonosulás, az új, szocialista kor építését szolgáló irodalmi életben mindinkább hangot kap a két háború közti magyar irodalom iránti érdeklődés és igény. De hiába a törekvés, a dogmatikus irodalomszemléleten, az ideológiai korlátokon megbicsaklik a szándék: az *Utunk* hasábjain zajló „*Nézzünk hát szembe*” vita elutasítja, újabb évekre odázza el a rehabilitációt. Az sem feledhető, hogy az 1956-os magyar forradalom leverését követő erdélyi koncepciók perek, a magyar közösség megfélemlítésének szándékával, legjobbjaink sorát juttatják évekre szóló rabságba.

Ezzel – a hatás/ellenhatás logikája szerint – mondhatni egyidős, az ébredés csírája, az a felismerés, hogy a politika az internacionalizmus paravánja mögött a nemzetiségi jogok megnyirbálását követi. A társadalom forradalmi átalakítása – az államosítás, a városi kisiparos réteg felszámolása, az erőszakos kollektivizálás..., a Bolyai Tudományegyetem, valamint az anyanyelvi közép- és általános iskoláinknak román tanin-

tézményekkel történő összevonása, önállóságuk fölszámolása... – a kiábrándulás, a csalódás hullámát gerjeszti. Íróink rádöbbennek, hogy a politikai/társadalmi folyamat vadhajtásainak elvtelen, szolgálai kiszolgálása ellenkezik az írói etikával, hogy tévúton járnak. Idézzük csak a közelmúltban elhunyt Kányádi Sándornak az ötvenes évek derekán írott sorait: „A fény, a fény / szuronyok hegyén villan. / Nem ilyen fényre vágytam én, / amilyen itt van.” Hivatkozhatunk az új rendszer iránt fölöttébb elkötelezett Szemlér Ferenc esztendőik múltán írott soraira is: „S bűnhödöm én, mert agyam ellen hittem én, / hogy pálmakert áll már a nád és sás helyén. / Nem a saját zeném susogtam. Másokét.” Ugyanez időszakban, az ötvenes évek végén írja Sütő András: „ott is lantosok voltunk, ahol kritikusoknak kellett volna lennünk”...

Az valóság hű tükrözésére szólító szándék eredője, serkentője a szülői intés is, amely akár szimbolikus társadalmi elvárásként is tételezhető. Sokatmondóak azok az ugyanez években született szavak, amelyeket a *Gondos atyafiság* írója, Szabó Gyula édesapja ír fiának: „Ha még írni akarsz, írd a valóságnak megfelelően, mert nem szeretném, hogy itthon valaki szemem közé vágna, hogy pénzért meghamisítod a történelmet...” Ennél is fokozottabban jelenik meg a valóságábrázolás, a hűség igénye a hatvanas években. Jellemző, hogy két emblemikus alkotás – Sütő András: *Anyám könnyű álmot ígér* és Bálint Tibor: *Zokogó majom* című művei – mögött úgyszintén ott rejlik a szülői intelem. A Sütő Andrásnak szóló: „Egy napon így szólt anyám: – Írhatnál rólunk is valami könyvet. – Nocsak! – néztem a szavai után, majd tréfára fogván a dolgot, azt kérdeztem boltos módra: milyen könyv legyen az? Vidám-e vagy szomorúságos? – Igaz legyen – mondta.” Bálint Tibor regénye záró soraiban olvashatjuk főhőse szavait: „– Sokszor gondoltam rá, mama, hogy megírom a családunk történetét... Csak hát közöttünk nincs egyetlen hős se... Vinczéné sértődötten és meglepődve összehúzódot: – Hát az, hogy élünk... hogy testünk-lelkünk egészséges maradt... hogy nem cselekedtünk rosszat senki kárára – az nem hősiesség?...” Nem véletlen, hogy épp ez a két mű hozza meg a korabeli romániai magyar próza leglátványosabb sikerét. A szellem kiszabadult palackból. Az említett szerzők, kortársaik további/későbbi művei önismeretünk, nemzeti tudatunk meghatározó, frissítő, éltető forrásivá váltak.

Mindemellett adott egy harmadik ösvény is a megújulás lehetőségében. Lírában, prózában és drámában is korszakhatárként hivatkozhatunk az 1961-et követően fellépő *Forrás*-nemzedékre. A *Forrás*-kötetek az ifjú költők, próza- és drámaírók, kritikusok belépője, „ugródeszkája” volt az erdélyi irodalomba, s onnan tovább az egyetemes magyar irodalom világába. Fellépésükben valóságos költői forradalomnak lehettünk tanúi: „ők tudják a legteljesebben kifejezni egy új társadalomfejlődési szakasz érzés- és gondolatszövevényét” – olvashatjuk a szerzőpáros kötetében. A költészet terén Páskándi Géza, Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos, Király László, Farkas Árpád..., a prózában Veress Zoltán, Szilágyi István, Pusztai János, Bodor Ádám..., a drámában Páskándi Géza, Kocsis István... neve fémjelzi azt a folyamatot, amely – párhuzamos sín pályán haladva – kiteljesíti a Sütő András, Kányádi Sándor, Szabó Gyula, Bálint Tibor, Bajor Andor, Székely János, Fodor Sándor... által nyitott új irodalmi hullámmot, akik a dogmatikus esztétikával való burkolt szembenállástól eljutottak „a korproblémákról való nyílt beszéd”-ig, „egy igazabb realizmus, egy őszinte valóságábrázoló

lást” tételező írói program föl vállalásáig, a romániai magyar nemzetiség létkérdéseinek színreviteléig.

A kötetet olvasva, az az érzésünk, hogy egy gondosan megkomponált, biztos vonalvezetésű regényt olvasunk, melyben minden tér- és idősíknak, hősnek és szereplőnek határozott létfunkciója van, egymást kiegészítve teljesítik ki azt a szellemi univerzumot, amely az erdélyi/ romániai magyar irodalom 1944 és 1970 között színes, változatos világát tárja elénk. Ez az a világ, amely a szerzőpáros új kötetében más–más megvilágításban, valóban száz éves időtávlatban bontakozik ki.

„Visszatekintés – továbbgondolás”

A bevezető sorok híven jelzik ez új közös opus tartalmát és a vállalkozás lényegét. Im-már – amint fentebb jeleztük – nem monografikus feldolgozásban, hanem a témához kötődő, közel százötven tanulmányt, előadást, recenziót... tartalmazó gyűjteményben, antológiában tárul elénk. Mi indította őket az újabb közös jelentkezésre? Kántor Lajos: „...az újra- és továbbgondolás lehetősége, már-már kényszere. A kritikus visszanezés, egy mai kritikai számbavétel csábítása. (...) szükségét éreztük egy új közös könyv összeállításának, szerzői társulásunk megismétlésének, újragondoltatva most már egy évszázad (1918–2017) erdélyi magyar irodalmát (...) a korábbi kényszerű önkorlátozások megszűnte után, külső és belső cenzúrától véglegesen megszabadulva.” Láng Gusztáv föleleveníti utolsó találkozásukat – 2015. május 1., Margitsziget – s az ott fölmerült ötletet, gondolatot: „ismét kiadhatnánk egy közös könyvet (...) kritikai írásainkból egy válogatást, amely szemlélteti hűségünket és következetességünket a hajdani *Kántor–Láng*hoz.” Az elsónél tágabb horizontú, 1918-tól napjainkig terjedő korszak erdélyi irodalmának megírása terve is fölmerült bennük: „egyébként másik (rejtett és meg nem valósult) szándékunkat is tükrözte: a romániai magyar irodalom teljes történetének megírására vállalkozó szándékot.” Ez, sajnos, nem valósult meg!

A „társ-kaland” folytatódott, többek közt az ebben a kötetben olvasható virtuális „párbeszéddel”, amely visszaidézi az előzményeket, a mű genezisést, betekintést enged a megírás műhelytitkaiba. Megelégedéssel állapítják meg, hogy „jólásaink többnyire beváltak”.

A második fejezetben, a poétikatörténettől az irodalomtörténetig haladva kérdezik: „hol vagyunk (mi)?” Előző – Gintli Tibor–Schein Gábor, Grendel Lajos, Bóka László, Pomogáts Béla, György Péter által írott – irodalomtörténeti munkák szemlézesekor „erdélyi szemmel” fogalmazzák meg a maguk nézeteit, értékítéleteit, észrevételeit. Elismeréssel adóznak azok iránt – Czine Mihály, Ilia Mihály, Pomogáts Béla... –, akik Erdélybe, mint virtuális szellemi Tündéerkertbe látogattak, erkölcsi támogatásukkal, elismerő, értékelő szavaikkal, tanulmányaikkal, köteteikkel föl hívták a figyelmet valós értékeinkre, polgárjogot szerezve azoknak az anyaországi irodalmi köztudatban, „csökkenteni tudták a »tyúkudvar«-érzetet”.

Kiábrándultság – Építés. Huszonöt év (1919–1944) E tömör alcímmel indul a „kaland” lényegi része: az erdélyi irodalom története első szakaszának bemutatása. A társadalmi kiábrándultság, a passzivitás zsákutcájából kellett kitörni ahhoz, hogy

építkezessünk. Kántor Lajos utal az impériumváltás okozta identitásválságra: „A kisebbségbe kerülés pillanatától az identitás megszűnt »született« jog vagy kötelesség lenni; csak annak és akkor volt »identitása«, aki és amikor vállalta. Döntés, választás dolga lett tehát a korábbi adottság, az erkölcsi tényező. A kisebbség így lett erkölcsi közösség...”

A közösségépítés legeredményesebb, leghatásosabb munkásai a szellem embe-
rei – írók, költők, irodalom- és intézményteremtő, alkotó és szervező képességekkel megáldott személyiségek – voltak. Nem véletlen, hogy ezek a tanulmányok szinte kivétel nélkül 1990 után születtek, amikor szabaddá vált az emlékezet joga, amikor nyilvánosan vállalhatóvá vált az őszinte vélemény. Soraikat a felfedezés, a megismerés örömeivel olvashatjuk. A szerzőpáros e csodálatos Panteonból idézi meg és érdemeikhez méltó módon méltatja a kötet lapjain Reményik Sándor, Kós Károly, Kuncz Aladár, György Lajos, Szabó Dezső, Nyirő József, Tamási Áron, Dsida Jenő, Ligeti Ernő, Kolozsvári Grandpierre Emil, Ignác Rózsa, Karácsony Benő, Markovics Rodion, Jékely Zoltán, Bözödi György, Szemlér Ferenc, Szabédi László, Gellért Sándor életútját, műveit, illetve annak valamely jellemző részeit, korrigálva a róluk alkotott negatív megítéléseket, torzításokat, kiemelve oly vonásokat, amelyekről eladdig hallgatni kellett. Soraikból a tudományos megalapozottságon túlmenően – kimondva vagy kimondatlanul – kiérződik a szubjektív kötődés melege, annak öröme, hogy végre valóban érdemük szerint szólhatnak a látókörükben felvillanó szerzőkről, közösségi indíttatású szolgálatukról, amelyet Erdély irodalmáért, Erdély magyarságáért tettek. Miért is tették? Idézzük Ligeti Ernő szavait: „...élni akarunk, egyenrangban akarunk lenni másokkal, a mi emberi létünket akarjuk átmenteni fiaink számára, nyelvünket és kultúránkat, ehhez ember és Isten előtt jogunk van és ezt tőlünk senki rossz néven nem veheti.” Küldetéstudatukról vallanak Dsida Jenő sorai is: „Mondják, apáink bűne, ami történt. / Mindegy. Mienk a végzet és a sors. / Ők még a múltba révednek tükörként, / mi már a sodró víz tükrén, a gyors / jelenben látjuk arcunkat s a törvényt: / Tűrni – a bölcsek ételén a bors, / okulni – szükség, megbocsátni – jóság, / dolgozni – ez a legnagyobb valóság.” (*Tükör előtt*) A múlt század húszas/harmincas éveiben leírt szavak üzenete ma is időtálló igény és követelmény. Akkor is, ma is adott egy realitás: „A kisebbség csak politikában kisebbség, irodalmában és műveltségében maga az egyetemesség.” – olvashatjuk Kántor Lajos egyik írásában. A tanulmányok híven példázzák, hogy – cseppben a tenger – a rész az egész helyett szól: egyes szerzők, műveiken túlmenően a tájhaza irodalma ismerhető meg, amely, sajátos motívumai ellenére, szerves része a magyar irodalomnak, számos szállal kötődik az egyetemes irodalomhoz, hozzájárul annak gazdagításához. Mi a közös bennük? Általános érvényű az a szándék és gondolat, amelyet a *Termés* című folyóirat szerkesztői hitvallásáról olvashatunk: „odaadással, híven szolgálni a szellemet, a szépet, a magyarságot”. A könyvben élénk idézett szerzők (s a kimaradottak is) elmondhatják, azt a szöveget, amelyet Gellért Sándor sírkövén olvashatunk a szatmárnémeti református temetőben: „Én nem maradtam adósa az életnek, / Az élet maradt adósom nekem!”

Folytatás – elutasítás – kiteljesedés

Nem véletlen, hogy a következő időhatárokat – 1944–1989 – átívelő időszak, a száz esztendő s kaland dereka alkotja a kötet legterjedelmesebb fejezetét. Első látásra feltűnik: folytatás – másképp.

A háborút követő, a párizsi békét megelőző két esztendő az erdélyi magyar kisebbség számára ígéretes eseményekkel – köztük a Kisebbségi Minisztérium megalakítása, az általa kidolgozott Kisebbségi Statútum, valamint a Bolyai Tudományegyetem, továbbá a Zene- és Színművészeti Konzervatórium létrehozása Kolozsváron... – indult, reményét keltve a szabadságjogok kiterjesztésének, érvényesítésének.

A társadalmi, politikai változásokkal egy időben újraéledő irodalomban is kibontakozóban a polarizálódás a hagyománykövető vagy hagyománytagadó, a két háború közötti korszak irodalmi örökségének felvállalása/követése, illetve annak tagadása, azzal szakító irodalmpolitika között. Egyfelől ott van a Benedek Marcell képviselte „a társadalmi haladás vonalán álló és nemzetiségi”, hangsúlyosan „erdélyi program”, a két háború közti irodalmi élet kontinuitásának lehetősége. Másfelől a Gaál Gábor nevével fémjelzett új irány, amely a kommunista eszmék irodalmi letűrközését, szolgálatát tűzte zászlajára. Az esztétikum és a dogma összecsapásának végkimenetelét a politika dönti el, az utóbbi javára.

Az átmeneti időszakban –1944 és 1948 között – még felcsillan a remény: valóban a szivárvány szimbolizálta új nyárderű köszönt az erdélyi magyarságra. Idősek és fiatalok sora hitt abban, hogy az erdélyi magyar irodalom számára elérkezett „a második újrakezdés, a nagy remények kora”. Ezzel magyarázható, hogy a két háború közötti magyar irodalom kiválósága, Kós Károly is aktív politikai szerepet vállal: „Szívvel-lélekkel csatlakozunk ahhoz a mozgalomhoz, amelyik arra törekszik, hogy Erdély magyarságnak végre egyszer tisztességes munkalehetősége és nyugalma legyen.” Alig telik el két/három esztendő, máris „aggódva állapítja meg, hogy a demokrata program gyakorlatba ültetése késik, megtorpanást észlel, sőt reakciós folyamatot”.

A szellemi élet alakulásában/alakításában a kolozsvári *Világosság* című napilap és az ugyanott induló *Utunk* című irodalmi lap játszik fő szerepet. Irányítói – Balogh Edgár, illetve Gaál Gábor – nyíltan a baloldali, kommunista párt képviselte egypólusú társadalomépítő szándék szolgálatába álltak, szervezték/irányították azt az írói közösséget, amely elfogadta a felkérést. A mai olvasó számára igen tanulságosak azok az írások, amelyek a háború előtt indult, az e korban is élő és alkotó személyek – Horváth Imre, Nagy István, Szemlér Ferenc, Szabédi László... – életútját, életművét vagy annak egy-egy szegmensét villantják fel, kivetítve a későbbi csalódások, kiábrándulások, sőt, tragédia bekövetkeztét is. Székely János *Mórok* című drámájának végkifejlete, áttételesen ugyan, de híven példázta: „...az erdélyi magyarságon sem segített a kommunista diktatúra előtti ideológiai és erkölcsi behódolás”. Az Erdélyből az 1944/45-ös évek fordulóján az anyaországba, illetve a diaszpórába eltávozott/elmenekült újabb százezernyi magyar között szép számmal voltak írók is. Veszteségeinket szemlélteti, érzékelteti Láng Gusztáv szép írása a regényíró Wass Albertről, kinek „életműve a *lappangó kánon* része” lett, s maradt mindmáig.

A „száz év kaland” e szakaszának kezdetét taglaló írások csak áttételesen utalnak – például Szemlér Ferenc tézisregényeiről szólóan – a korabeli kánonra: „alkalmazkodnak azokhoz a politikai elvárásokhoz, melyeket a diktatúra a közelmúlt értelmezésével és irodalmi »tükrözésével« kapcsolatban megkövetelt.” Ugyanily értékítéletet olvashatunk ki a Nagy Istvánról írott sorokból, akiben „a realista társadalomábrázoló” ígéret csak addig maradt érvényben, „amíg a politika végzetesen meg nem fertőzte”. De mégsem írható minden az írók, költők rovására. A szemléletváltást fékezte, gátolta a korabeli irodalompolitika. Ennek kihatásaként vált megállapíthatóvá: „...a hitekből tévhitke lehettek. A tanokból áltanok, az érvekből dogmák. A reményekből reménytelenségek.” Az 1957-ben újraindult *Korunk* szerkesztősége a munkatársi viszonyt eszmebarátsággá érlelte, de így sem szabadulhatott a kor béklyóiból: „a párt ideológiája, politikai gyakorlata nemhogy a tagadást nem ismerte (kivéve a polgári világot), a kérdés jogát sem fogadta el, főbenjáró bűnnek tartotta azt”.

Noha az egyetemi katedrára került Láng Gusztáv irodalomtörténész, a *Korunk*-szerkesztőként kibontakozó irodalomkritikus benne élt a korabeli literatúra forgatagában, a jelen kötetben csupán „megkésve”, az első húsz évet meghaladó idő múltával reflektál rá. Az e korszakhoz fűződő írások mögött a legkorábbi dátum 1966-ot jelöl, azon év s a későbbiek magasából méltatja, szemlézi az általuk fontosnak ítélt irodalmi jelenségeket, irányzatokat, alkotókat. Az ekkor keletkezett művekből, illetve a róluk szóló méltatásokból is kisejlik a kor előírt/elvárt követelményén túlmutató szándék. Releváns példa erre Páskándi Géza „párbaja a valósággal”, melynek alapállása „az esztétikumban való kielégülés”, „az érzelmi teljesség igénye”, „egy új értékű erkölcsi rend szabadsága” iránti vágy. Lírájában, prózájában, drámáiban mindenkor jelen lévő eszme „az értelmezés szabadsága, a szerepvállalás szabadsága, az identitásörzés szabadsága” megjelenítését szolgálja. Ez különösen fontos érték, ha tudjuk, s nem feledjük, hogy „életművének nagy része egy szabadsághiányos korban keletkezett”. Ezzel rokon jellegű gondolatokat közvetít a Kányádi Sándorról szóló futó emlékeket rögzítő írás, amely az életműből kitűnő „tisztaság” motívumára hívja fel a figyelmet, valóságos kérdésözönrel utalva a költőt foglalkoztató gondolatokra: „hazugságok és megalkuvásra csábítások hálójában kell a költőnek igazat mondania (...) lehet-e, van-e értelme. (...) Van-e foganatja a költői szónak? Cselekvés-e a vers a minden cselekvéslehetőséget kisajátító hatalom ellenében?” Költői kérdések – mondhatjuk. Kányádi Sándor mindvégig, megalkuvás nélkül járta a maga igaz útját. Akkor is megszólalt, ha látnia kellett, hogy „mivé lett a mindnyájunkat megőrizni hivatott hagyomány, ha »giz-gaz« szennyezi, és métely pusztítja?” E kor romániai magyar irodalmi életének fontos momentuma, fejlődéstörténetének meghatározó eleme/fóruma lett az 1969-ben létrehozott Kriterion Könyvkiadó. Igazgatója – Domokos Géza – lett „a bástya, a védők védője, egy darabig hatalmon belül, majd az ellenséges hatalommal szemben”; küzdött rendületlenül „a vörös plajbászos vitézkedőkkel”, cenzorokkal, aparatszikokkal, önkéntes és hivatalbeli feljelentők seregével. Vezérletével e kiadó lett s maradt – a lehetőségek legvégső határát súrolva/feszítve – az Erdélyi Szépművés Céhvel azonos szerepet betöltő, múlthatatlan és feledhetetlen értékű, nyilvánosságot nyújtó fóruma a romániai magyar irodalomnak.

A számbavétel fontos eleme a szerzőpárosnak az emlékirodalomra való odafigyelése. Találó értelmezés, miszerint „az emlékiró az idő emigránsa”, aki „utóidejű nézőpont” magasából idézi vissza az eseményeket, melyeknek cselekvő részese, netán befolyásoló személyisége volt. Kacsó Sándor, Nagy István, Balogh Edgár ilyen tárgyú kötetei, s a későbbieké is, sokban árnyalják, személyesítik meg ismereteinket a korról. Bár az önmagukba nézés mindig szubjektív jellegű, azon túlmenően általános érvényű gondolatokat is közvetítenek, segítenek az író és a kor jobb megismerése, megértése folyamatában.

Jeleztük fentebb, hogy az írások jó része recenzió, valamely mű megjelenése idejéhez kötött többnyire jelen idejű megnyilvánulás, értékkereső és -feltáró reflexió. Hosszan idézhetnénk példákat arra, hogy az alkotási folyamatokból kiragadott rész miként tükrözi vissza az egészről vallott értékítéletet, az íróra jellemző karakterjegyeket, melyekben a kor irodalmi élvonalába tartozó írók, költők – Gáll Ernő, Horváth Imre, Sütő András, Deák Tamás, Bálint Tibor, Bajor Andor, Fodor Sándor, Panek Zoltán, Szabó Gyula... – arculata, írói világa tárul elénk. Színes, értékes, mélységet és magasságot visszatükröző világ, a sokat tapasztalt nemzedéké, amely a lehetőségek határát ostromolva maradt és lett hű hagyományainkhoz, serkentette az olvasókat is bátor szembenézésre, nemzetiségi sorsának vállalására.

Az átmenetet levezénylő és abban cselekvő részt vállaló idősebb nemzedék s a hozzájuk társuló fiatalokból az évek során kialakuló derékhad mellett, a hatvanas évektől egyre fontosabb szerepet töltött be a *Forrás*-nemzedék névvel jelölt, a Lászlóffy Aladár és Szilágyi Domokos mögé felsorakozó szerzőgárda. „Megtörtént a szakítás az addig érvényesnek tekintett szocreál költészettani elvekkel...” Mi váltotta ki a költői forradalmat? „...a kisebbségi költő léthelyzetét elsődlegesen jellemzi, hogy az összemberi ideálok cselekvő megvalósításától mintegy elzárja kisebbségi mivolta. Szava bármilyen hatásos, csak a maga szűk közösségében találhat visszhangra, amely a többség szándéka által irányított közéletet jelentősen nem befolyásolhatja...” Ők mégis fölállják a lehetetlennel határos harcot: „Mit számít a Te, az Ő, az én halhatatlanságom – / egyedül küzdelmünk számít az egyetemes megmaradásért.” (Szilágyi Domokos: *Bartók Amerikában*) Az e táborba tartozó alkotók művei „egy nemzedék nevében, egy nemzedék sorsáról vallanak. Annak a nemzedéknek a sorsáról, amelyik békére és szabadságra szomjazva, ziháló ujjongással akart maga mögött hagyni egy léleczaklató kort.” Ezt a törekvést, küzdelmet, megújító költészetet példázzák – az említetteké mellett – a kötetbe beválogatott recenziók/értékelések Hervay Gizella, Szőcs Kálmán, Vári Attila, Palocsay Zsigmond könyveiről. Ugyane folyamat volt észlelhető, tapintható a prózában is: „...epikánk meglegelte a sematizmus fullasztó légkörét, s kitarta – néha erőszakos mozdulattal egyenesen kitorpte – az új témák és formák éltető levegőjétől őt elzáró ablakokat.” E folyamat felívelő vonalán a derékhad mellett ott találjuk Király László, Pusztai János, Szilágyi István, Kiss János, Györffi Kálmán, Mózes Attila, Bodor Ádám, Bogdán László... nevét. Ezt a folyamatot szemléltetik a Cseke Péter és Lőrincz György publicisztikai, szociográfiai/szociológiai témájú kötetekről írott méltatások is.

A jelzett időszakról szóló értékelést, a rá való visszatekintést nem zárhatjuk anélkül, hogy ne említsük súlyos veszteségeinket, amely több jeles írónk/költőnk Erdély-

ből történő eltávozásával érte irodalmunkat. A kezdetekkor – 1944/45-ben – Tamási Áron és Ignác Rózsa Magyarországra, Nyirő József és Wass Albert nyugatra távozik. A diktatúra 1971 után szigorodó/korlátozó/tiltó irodalompolitikai intézkedései következményeként újabb hullám veszi kezdetét. Azok nevét említjük, akikről a kötetben a szerzők bővebben, vissza-visszatérően szólnak: Páskándi Géza, Hervay Gizella, Bodor Ádám, Csiki László, Vári Attila, Kocsis István, Veress Zoltán, Szöcs Géza, Pánek Zoltán, Banner Zoltán, Beke György, Pusztai János..., akikről eltávozásuk után a sajtóban említés sem történhet, műveiket levették a könyvtárak polcairól, kivonták a kereskedelmi forgalomból.

Új korszak, 1989 után

A temesvári szikra fellobbantotta a hamu alatt mindvégig szunnyadó, lényegében soha ki nem hunyt parazsat. „...a tiltások hosszúböjtje után” ott álltunk egy új éra küszöbén, magunkkal hozva súlyos évtizedek felhalmozódott, vérünkbe/tudatunkba vésett/áramoltatott örökségét, amint és ahogyan azt Csiki László fogalmazta meg: „...eleve és elvből nem fogadjuk el, hogy nemzetiségünk vagy akár földrajzi, anyagi helyzetünk szerint kisebbségiek vagyunk, és ha mégis azok lennénk, azt természetes állapotunkként kellene megélnünk. Egyik – de csakis egyik – eleme sorsunknak a helyzetünk, de nem a jellemvonásunk. Ne tegyük azzá, ha rajtunk múlik, és akkor sem, ha másokon. (...) Tudom, de nem hiszem mégsem, hogy politikai alkukon, határrendezéseken múlik a kisebbségi lét, és végképp nem fogadom el, hogy a hatalom kegyéből adható, visszavehető az identitásom. Nem is harcolni akarok érte, hanem élni vele.” Közösségként, egyénekenként is éltünk vele: az újra életre keltett intézményeink, a sorra alakuló könyvkiadók, profiljukat megváltoztató vagy új irodalmi lapok létrehozása, jeles évfordulók megünneplése, nemzetiségi hagyományaink újraélesztése és ápolása, nagyhírű magyar tannyelvű gimnáziumok újraindítása... szemlélteti, visszamenőleg is, hogy az életakarát, a cselekvés készsége és képessége nem hunyt ki bennünk. Ez távolról sem jelentett valamiféle bezárkózási törekvést. Nem feledtük: „Erdély az együttlét földje. De a különlét is. Igazi együttlétre akkor lesz lehetőség, ha a különlét joga, szabadsága természetes módon megadatik majd nekünk.” Megadatott? Az 1990. márciusi marosvásárhelyi pogrom intő jel volt: a Kánaán földje még messze van.

A palackból kiszabadult szellem légáramlata legszemléletesebben az irodalomban érhető tetten. A kötet szerzőpárosa recenziók, méltatások sorában hívja fel az olvasók figyelmét az új kibontakozásra, kiemelten azokra az alkotókra, kinek munkássága a szabadabbá tett szellemi légkörben érett be, teljesedett ki: Szöcs Géza, Szilágyi István, Kovács András Ferenc, Markó Béla... „Az erdélyi magyar irodalom új nemzedéke mindjárt az 1989-es fordulat után kereste az önálló megszólalás lehetőségét.” Tegyük hamar hozzá: elmondani, leírni mindazt, amiről addig hallgatnunk kellett. A Markó Béla *Csatolmány* című kötetéről írott sorok a mai olvasót is elgondolkoztatják: „...egy dicsőnek igazán nem nevezhető korszak hiteles tükre, egy többé-kevésbé szomorú korszaké, amelyben tulajdonképpen ma is élünk – és amelyet túl kell élnünk.” Jelzés, utalás ez a mindmáig megoldatlan nemzetiségi gondokra, a román társadalomban a

kezdeteiktől – az 1918-as gyulafehérvári ígéretnek ellenére – meghonosított, mindmáig „túlélő” jogsértő és korlátozó nemzetiség ellenes politikára. Életakarunk megnyilvánulásaként kell említenünk, hogy a politikai/szellemi fordulatot megért nemzedék nem csak kereste, hanem meg is teremtette a nyilvánosságához vezető fórumokat is. A fiatalabb generációhoz tartozók – Kelemen Hunor, Balázs Imre József, Orbán János Dénes, Láng Zsolt, Vida Gábor, Molnár Vilmos, Lovétei Lázár László, az irodalomtörténész Borcsa János – új s új ösvényeken haladva fogalmazták meg a maguk életérzését, rajzolták meg a világhoz való viszonyulásuk koordinátáit. E kötet szerzőpárosa szólhatott továbbá azokról is, akikről, 1990 előtt, az országból történt távozásuk miatt évtizedekig szólni sem szólhattunk: Csiki Lászlóról, Szócs Gézáról, Kolozsvári Pap Lászlóról, Banner Zoltánról..., akik műveikben mindenkor hűségesek maradtak a szülőföldhöz, az erdélyiség szelleméhez.

A teljességre törekvés horizontján ott találjuk azokat az alkotókat, akik születésük okán/jogán, alkotó tevékenységük révén, közvetve vagy közvetlenül kapcsolatba kerültek az erdélyi magyar irodalmi élettel, különösen értékes szolgálatot tettek az anyaország irodalmával való kapcsolat kiépítése, a vasfüggönyön túli megismertetése érdekében. Elsősorban a Kolozsváron született Cs. Szabó László és Poszler György, a Marosvásárhelyen született Dragomán György és Bartis Attila, valamint a Kolozsváron született Szabó T. Anna szolgálatáról és irodalmi munkásságáról írott sorokkal válik teljesebbé az erdélyi literatúráról alkotott kép, továbbá azok említésével is, akik – köztük Fejtő Ferenc, Ballassa Péter – a múlt évtizedek során Korunk-munkatársként, vendégtanárként építettek hidat Erdély és Magyarország, Erdély és a nyugati magyar szellemi élet között.

A hatvanas évektől kialakult egy másik kommunikációs vonal is: a Szeged és Kolozsvár között „megépült metróalagút”, „azon közlekednek újra s újra levelek és tanítványok, rajtuk mind az Ilia-pecsét.” A Kántor Lajos által megidézett, Balázs Imre József versében felröppentett „álhír” arra a jószolgálati tevékenységre utal, amely mögött van a szegedi *Tiszatáj* folyóirat s annak főszerkesztője, Ilia Mihály, ott van az Erdélybe sűrűn jövő-menő hátizsákos diákok sora, akik a vámhátóságok éberségét kijátszva hozták/vitték a kéziratokat, a tiltó listán szereplő, indexre tett könyveket. Az említett folyóirat mellé felsorakozott a debreceni *Alföld*, felsorakoztak az irodalmunk önkéntes „nagyköveteiként”, értő és avatott elemzőiként számon tartott tudósok, tanárok, szerkesztők, művészettörténészek – Görömbei András, Szakolczay Lajos, Bertha Zoltán, Ablonczy László, Sas Péter, Márkus Béla, Elek Tibor, Cs. Nagy Ibolya... –, akik könyvekkel, tanulmányaikkal, előadásaikkal segítették, folytatták a Németh László által a múlt század húszas éveiben elindított, a megismerés-megértés-szeretet pilléreire emelt híd építését, mindkét irányba kibontakozó szellemi forgalom elősegítését.

Helyszínelő jegyzetek – évfordulók – búcsúztatók

A szerzőpáros a kötethez kiegészítésül csatolt három rövid fejezetet.

Közülük az első személyes kötődéseikről szól, a szülőföldhöz, alkotókhöz, eseményekhez, találkozókhoz fűződő szálak, amelyek külön-külön és együtt formálták élet-szemléletüket és életérzésüket, érdeklődési körüket és pályaválasztásukat.

Kántor Lajos ragaszkodása szülővárosához, a kolozsvári Mikes Kelemen utca 15. számú házhoz – „melynek kapuján belül Kolozsvár él” – szülei, nagyszülei, még előbbi felmenői otthonához, amely időben és térben is origóként volt jelen az életében, ahonnan elindult, ahova mindig visszatért. Visszaidézi a négy nemzedéket átfogó időt s a kort, amely benne is tovább élt: „Kolozsvárnak is boldog kora volt ez? Megelőzője, valamiképpen már részese a »száz év magánynak« – amelyet most az irodalomban próbálunk bejárni.”

Láng Gusztáv emlékezése az Erdély észak-nyugati táján fekvő Erdődről indul ki, s vezet Szatmárnémetin át Kolozsvárra. Arról a vidékről, amely oly jeles személyiségek szülőhelye volt – Szinérváralja Erdősi Szilveszter Jánosé, Nagykároly Károli Gásparé, Szatmárnémeti Dsida Jenőé, Nagybánya Tersánszky Józsi Jenőé, Nagykároly Kaffka Margité.

A szűken értelmezett szülőhely, a továbbiakban kitágul. A tájhazán túl egy nagyobb közösségbe, a nemzeti kisebbségbe, mely, helyzetéből adódóan, nem csupán befolyásolta életüket, de keretet – korlátokat is – szabott számukra: „... ahol minden lényeges kérdésben közvetlen vagy közvetett népszavazás dönt, ott a kisebbség, mely szótöbbséget soha el nem érhet, a döntéshozatalban csakis mellékszerepet játszhat.” Láng Gusztáv ebből következően utal a kisebbségi jogok korlátozására, az „elcsángósodás” veszélyeire, a többség és kisebbség eleve egyenlőtlen viszonyára, arra, hogy „az önmegőrzés minden gesztusa kihívás vagy egyenesen büntett a kisebbséget elnyomni és megsemmisíteni akaró hatalom szemében.”

Az önmegőrzés, túlélés szigetei voltak az egybeszerveződő/toborzódó kisközösségek, baráti közösségek, amelyek Kántor Lajos találó megfogalmazásában „Kis-Weimar”-ként, „Másvilág klub”-ként válhattak/váltak az őszinte kitérülések, hasznos eszmecsereik, nemzedékek önszerveződésének szigeteivé. Ugyanő utal arra – Bodor Ádám *Sinistra körzet* című regényéből kiragadott sorokban –, hogy létezett egy másféle sorsképlet is: azoké, akik politikai perekben elítéltekként, halálra szántakként tengerre menektek életüket a Duna-delta munkatáboraikban.

Az évfordulós megemlékezések, pályatársak köszöntések is irányjelzőként utalnak a szerző szellemi látómezejére, személyes kötődéseire, értékjelző törekvésére. Kántor Lajos e vonatkozásban üdvözli Bánffy Miklós műveinek a kiadását, azt, hogy a kolozsvári Polis Kiadó jóvoltából „feltámad az írásba foglalt örökség”. A születésnapjókívánságok címzettjei – Gálfalvi Zsolt, Dávid Gyula, Csávossy György, Szilágyi Júlia és Szilágyi István – a megemlékezés révén széles baráti köreiről vall meleg szavakkal, arról a szellemi holdudvarról, amely körében otthon érezte magát, akikhez kölcsönös tisztelet és megbecsülés szálai fűzték.

Az idő múlása nemcsak örömet jelent, hanem gyászt, búcsút is azoktól, akik életüket, alkotó erejüket az irodalomnak szentelték, akik műveikkel a szép, a jó, az igaz és a szent nemes eszményei szolgálatába álltak. Tették akkor is, annak ellenére, hogy a zord idők ellenükre dolgoztak. Tanulságosak a Cs. Gyimesi Éva 1989. március 3-án írott megállapításai: „A történelem ott történik, ahol nem önjelölt társadalom-rendező végzi a szereposztást előre kijelölt forgatókönyv szerint, hanem ahol módja van bárkinek szerepet vállalni és kimondani a maga replikáját... A történelem manapság nélkülünk történik. Mert ahol a hatalom monologizál, ahol nincs semmilyen párbeszéd, ahol

egymással is megszűnünk párbeszédet folytatni, hiszen az veszélyes, ott a történelem szünetel: ott egy minden jövőtől megfosztott, nyomasztó jelen van csupán.” Ebben a politikai/társadalmi légkörben vállalta/folytatta a maga harcát, szolgálta az irodalom nemes ügyét Cs. Gyimesi Éva, valamint kortársai: Lászlóffy Aladár, K. Jakab Antal, Veress Zoltán, Mózes Attila, akikről e könyv lapjain Kántor Lajos búcsúzik.

Az előbbi névsort fájdalommal kell kiegészítenünk Kántor Lajos névvel, aki 2017. július 22-én hunyt el, és – a kötetben olvasható írásainak dátumozása szerint – élete szinte utolsó napjáig alkotott.

A kötetzáró adattár – a szerzőpáros irodalomtörténeti és kritikakötetei – példázza, mily sokoldalú, étékes munkát végeztek az erdélyi irodalmi élet szolgálatában.

A száz év kalandra csábító kötetek – az 1971-ben megjelent és a mostani – között van egy összekötő kapocs, egy gondos szerkesztői kéz: az idén 90 esztendejét betöltött Dávid Gyula avatott munkája, aki e könyvek kiadásában is értékesíthette azt a hatalmas tudásanyagot és tapasztalatot, amelyet az évtizedek folyamán felhalmozott. Egy dolgos, Erdély irodalmához elkötelezett élet ajándékként vehetjük kezünkbe e kiadványokat, biztatásul a magunk kalandjához. Minden sora arra biztat, hogy kövessük a szerzőpáros által kijelölt utat, ismereteink gyarapításához/gazdagításához.

A következő generáció

Versek és prózák a Kamasz Teraszról

Az elmúlt években kialakult irodalmi közösségben, az irodalommal az iskolán kívül is barátkozó, értő, érzékeny, az írás iránt fogékony diákokkal foglalkoztunk a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár „teraszán”. Panorámás, látványos terasz volt ez. Egyre több fiatal látogatott el hozzánk, s hozta el írásait, osztotta meg gondolatait, terveit, vágyait, amelyekről beszélgettünk, és igyekeztünk a művészi, szépirodalmi látásmód felé terelni őket. Reméljük, hogy minél több fiatalban sikerült elszórni az irodalom iránti szeretet magvait, s hosszú időre benépesül a terasz; baráti, mesterségbeli csapat épül: lélekben és tudásban is megerősödnek ezek a fiatalok.

Ennek a munkának az első „gyümölcse” az a négy fiatal diák, akik havonta egyszer belakták a könyvtár teraszát, és itt bemutatkoznak; lehetőségük van bebizonyítani azt, hogy rájuk vár a jövő. Alkotásaik lelkülete, az írások őszintesége, világlátásuk, mély érzelmi nyitottságuk, kíváncsiságuk, vágyaik, gondolataik jutnak most el az olvasóhoz, hogy biztatást, örömet, a befogadás izgalmát és őszinte kritikát kaphassanak.

Kérjük, adjanak bizalmat ezeknek a fiataloknak!

Nagy Zsuka és Béres Tamás

BARKÓCZI ESZTER

2003-ban születtem Nyíregyházán. Jelenleg a Zrínyi Ilona Gimnázium padjait koptatom. Már alsó tagozatos koromtól kezdve írok történeteket, de komolyabban csak egy-két éve kezdtem el foglalkozni ezzel. Ekkor jöttem rá arra is, hogy a fordítás is érdekel; szerencsémre pedig két olyan nyelvet vehettem fel, amelyeket régóta szeretek: a spanyolt és a franciát. Szabadidőmben szeretek olvasni, színházba járni, emellett foglalkoztat a pszichológia és az emberi jogok; írásaiban gyakran jelenítek meg fontos társadalmi kérdéseket is.

Akit szerettem

Nyugodtsággal teli hangja elhitei minden emberi lénnel, hogy nincs semmi ok a szomorúságra. Nevetni tud a saját nyomorúságán is. Szereti a hangversenyeket, az alulértékelt könyveket, a bonyolult monológokat, az ókori görög irodalmat, a céltalan utazásokat, az idegen nyelveket. Értelmetlen játékokat űz, amelyekben természetesen mindig ő győz. Sokat beszél olyan témákról, amelyekhez egyáltalán nem ért, de mégis elhitei veled, hogy a dolgok úgy vannak, ahogyan ő látja. Tényeket dönt meg, nem bírja elviselni, hogy nincs igaza. Nem éri be azzal, hogy egy ember; mindenki akar lenni.

Azt mondja, van egy hely, ahol a szeretet mindenben felül tud kerekedni: a kapzsi polgárokon, a nyomorúságon, az elmúláson, a halálon. Még nem találtam meg ezt a helyet. Sokat gondolkoztam azon, hogy vajon merre keressem, mikor rájöttem, hogy ez is csak egy az elméjében gyártott illúzióknak, amelyeket gyermeki bájjal kreál magának. Amiről beszél, csupán csak egy zavaros agy képzelgése, nem is hely, inkább egy állapot; egy fejezet az életében.

Jegy nélkül utazik. Mintha már megszokta volna. Nem hibáztatom érte. Jobban ismeri a szegénységet, mint bárki más. Most, mikor már megengedhetné magának, úgy tesz, mintha még mindig nélkülözne. Sose vallaná be, hogy már nem ahhoz a réteghez tartozik, amelyhez régen.

Sokat gúnyolódik a gazdagokon. Szerinte az, ami szép, nem biztos, hogy jó. Rongyos cipőben jelenik meg vendégségben, hogy minél jobban kitűnjön közülünk.

Szelíd. Egyszerű. Érdeklődő. Melegszívű. Minden ismerőset a keblére öleli, elmondja szíve rejtelseit.

Más napokon hálósobája teljes sötétségébe burkolózik, és egyedül van. Sokat motyog az orra alatt, olyan szavakat használ, amelyeket csak a hozzá hasonló irgalmas szívek értenek. Ha elmegyek a szobája ajtaja előtt, tisztán hallok gyászos zongorajátékát,

amelyet akárhányszor elront, keserű, szívet tépő zokogásban tör ki. Sokszor mindenféle köszönés nélkül megy el, egyedül hagyva nyomorúságos lelkemet. Van, amikor napokig nem tér haza. Ha megkérdem, hogy merre járt, azt a választ kapom, hogy nagyon messze.

Azt állítja, hogy a szerelem nem létezik. Sose ereszkedik le az emberi érzelmek végtelen, kimeríthetetlen kútjának mélyére. Mindig csak a közepéig mászik le, oda is csak azért, hogy teste és lelke megtapasztaljon egy kicsit az életből. Miután úgy érzi, hogy ennyi elég volt, hangos kacagásba kezd, kigúnyolja a reménytelen szerelmeseket, az összetört szívű balgákat.

Éjnek évadján kitarja szobája ajtaját, és így üvöltözik: „Megtaláltam!”. Felriadok, megnézem, hogy mi történt vele. Mire odaérek, fejét az ajtófélfába veri. Széles homlokán izzadtságcseppek gyöngyöznek, szeméből könny csordul ki, ajkát sivár mosolyra húzza. Azt mondja, hogy megtalálta az örökkévalóságot. Sosem fogom megfejteni mondatai, lénye értelmét.

Dühös. Ítélező. Arrogáns. Kicsinyes. Nem fogadja el más segítségét.

Búcsúbeszédeket ír, amelyekkel megijeszt. Kilencvenkilenc levelet találtam a fiókjában, címezetlenül, összegyűrve, megviselten. Az utolsót, a századikat bizonyára jól elrejtette, feltéve, ha egyáltalán elkészült. Talán az a minden titkok levele, amelynek olvasásakor az őt körülvevő rejtélyek megoldódnak. Ki is lenne olyan bátor, hogy ezt elolvassa, és megfejtse bonyolult jellemét.

Olyan, mint egy tűzre vetett angyal. Az önsajnálát lángjai egyre magasabban csapnak fel körülötte, ő pedig nem tud menekülni előlük. Elnyeli a tehetetlenség mindenestül.

Sokszor felemlegeti élete legszebb napját, hálát adva a magasságnak, hogy megélhette azt a csodát, amelyet akkor tapasztalt. Sosem beszélt róla nekem. Lehet, hogy félti életének ezen részét, fél bevezetni engem a Paradicsomába, hiszen az én egyszerű, kopottas énem fel sem ér az ő nemes személyéhez.

Úgy gondolom, hogy Ámor büntetésnek szánta őt nekem, hogy megtapasztaljam az emberi élet összes élményét, még ha ehhez először fel kell jutnom a mennyországba, utána pedig váratlan zuhanórepülésben le kell ereszkednem a poklok legmélyére is.

MAGYAR BOGLÁRKA

Megszületett. Él. Színház–irodalom–rántott hús rajongó, és írni is szeret. Sőt, egyenesen imád. Elsősorban novellákat, másodsorban színpadi alkotásokat, harmadsorban pedig érettségit, a VPG-ben, mert jövőre Pesten tanul tovább. Nemrég első helyezést ért el Gyulán, az Erkel Diákúnepek önálló irodalmi alkotás kategóriában, az iskolai drámacsapattal pedig szintén arany minősítést kaptak irodalmi színpad kategóriában, Rejtély Európában című darabjáért. Azt mondtam már, hogy kék a kedvenc színe?

Így lesz

Már három napja kergeti a láz.
Fogócskázna. De nem kapta el,
mert ő nagyon gyors.
Leelőz engem, apát,
meg a szelet is.
Hamar meggyógyul.
Így van.
Hétféig bevesz száz aszpirint,
három tányér frisslevegőt is,
és rajzolok neki,
meg mesét olvasok,
pont, mint Ó.
És kész is.
Szombat van. Bevitték.
Én ordítottam, hogy ne, hogy
meggyógyítom cikkezett narancssal,
vajás kenyérrel, adok
teát a pöttyösből, de neki valami
más kell.
Szombat van.
És ahelyett, hogy, hintázni mennénk el,
vagy kalózhajóra szállnánk,
a kettős buszra fogunk.
Bemegyünk hozzá.
Ott csak egy ágynyi a szoba.
Ott nincs álom a falakon, ott csak
fehérség van.
De az rengeteg.
Azt mondta, ha jól figyelek,
meglátom az árnyakat,
ahogy táncolnak.

De én nem láttam.
Ő meg csak mondta.
Így volt.
– Az egy hatalmas hinta!
Én és te vagyunk rajta.
Az meg a szörny az ágy alól.
A nagyobbik.
Velünk táplálkozik.
Ma rajzolt.
De annyira furcsa volt...
Halvány vonalakat húzott.
Volt rajta egy Földgömb, körülötte pontnyi csillagok,
meg szakállas bácsi.
Rámutatott és azt mondta,
felmegy hozzá.
És ott marad.
De én nem mehetek.
Oda csak azok mennek, akiket idelent
a szörnyek sem esznek meg.
– Ott megszerzem Hook kapitány kincsét,
amit annyira akartál. Ott jobb lesz. Hidd el...
Elhittem.
Majd megtörtént az,
én csak álltam ott,
valaki kirángatott,
én meg elhatároztam, hogy űrhajós leszek.
És felmegyek.
És meglátogatom.
Viszek neki cikkezett narancsot,
meg vajás kenyeret,
és teát a pöttyösben.
Így lesz. Én tudom, hogy így lesz.

Megálló

Büdös utcazaj, hangos üvegcsörrenés és piacsík az aszfalton, ami távol visz a valóság földjétől, ami átlök az érzéseiden és a szádra üríti a szíved teljes tartalmát.

Igen. Még a három hónapos szakítást is, amit eredetileg elfelejteni akartál, amikor kiléptél a házból és nekiindultál vakon az éjszakának. Azt mondták neked, hogy jó lesz egy kicsit 'kirúgni a hámból', te meg egyszerűen csak elhitted. Ezt mesélted úgy egy órája, amikor megtaláltalak teljesen véletlenül.

Várjuk a buszt.

– Nagyon durva este volt! – mondod. Rajtam kívül senki nem érti, mit beszélsz, ha most

mennél el ógörögből vizsgázni, biztosan nem húznának meg. Azt nem tudom, miért pont bölcsész lettél, mert, hogy én az vagyok, érthető, de te régen mindig a kertben barangoltál, a hinta tetején ültem és figyeltelek. Lány létedre meg merted fogni a gyíkot, és ez tetszett, sokszor jobban lekötött a te látványod, mint odabent a Cartoon Network.

Lazán veszem ki a kezedből az üveget, nincs erőd utánanyúlni. Elneveted magad, az ölembe fekszel, mint régen a fa alatt, a játszón. Még így is szép, akarnám mondani, de nem teszem. Behunyod a szemed, arra kérsz, hogy én is tegyek úgy, hát csinálom. Valami általad kitalált térképről kezdesz magyarázni, megint ógörögre váltasz a fülemnek, csak szavakat hallok ki a leheleted mögül, olyanokat, mint a novella-folyó és disztichon utca harminckettő per hexameter. Bűzlenek a szavaid a vodkától.

Várjuk a buszt.

Fázol. Pulcsit nyújtok, elfogadod. Szitkozódsz, hogy Pali így meg úgy, hogy nem érdemelt meg téged, és jobb is, hogy vége van. Nem szóloom el magam, nem akarom mondani, hogy fél órája még a megálló üvegének támaszkodva potyogtattad a könynyeidet, és zengett a környék a Palizásodtól. Úgy váltakozik a hangulatod, mint a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok. Talán most megnyugszol. Éppen ideje, mert kezdek belefáradni abba, hogy

várjuk a buszt.

Holnap zh, én mégis itt ülök a környék legromosabb megállójában veled. Veled, akit majdnem el is felejtettem a hosszú évek alatt.

–10 év hosszú idő... – kívánczik ki belőlem, pedig bennem semmi nincs, mégis a számra kéredzkednek a szavak, én pedig megengedem nekik. Te válaszul nyögsz egyet, aztán a hátadra fordulsz és rám nézel, látod a barna mogyorókat a szememben, én pedig a tiedben a tengert a hajótoposzoddal.

– Mégis itt vagy – mondod, és ezt tisztán értem, rejtett volt az alanya. Dőlnek belőled a fonémák, amik néha-néha lexémákat alkotnak. Valahogy szóba hozod anyádat, a Balaton melletti kis nyaralót, ahol kialakult az a bizonyos barátság közöttünk, mert amúgy te kezdettől fogva tudod, hogy én vagyok a Bandi a szomszédból, felismertél, csak nem mondat. Leszidsz, amiért nem én mondtam előbb.

Akkor is volt, hogy együtt vártuk a buszt. Pont, mint most.

Hirtelen elsírod magad, úgy ugrassz ki az ölemből, mintha semmi bajod nem lenne, de nem jutsz el két lépésnél tovább. Felzokogsz, mintha valaki tűzre tette volna a könyvespolcodat. Sírás közben nem is nekem beszélsz, a buszmegállóban gyónod meg a nem létező bűneidet és az öklöddel csapkodod, őt hibáztatod az elcseszett életért, amiért az anyád annyira orvosnak akart, és te azért se annak mentél, amiért minden pénzedet könyvekre költöd még ma is, amiért az a szemét Pali a szomszédból csak beetetett, hogy tetszik neki a kis világod a novella-folyóval és epika hajtású autókkal. „Hajnali részegség” motyogom magamnak, és nyugtatásképp skandálni kezdem az Odüsszeia első sorát. Valamiért lehiggadsz tőle te is.

Már elskandáltam neked a fél művet, mire teljesen befejezed a sírást, a szemed sokkal tisztább. Kifolyt mögüle a szabadság és a Balaton melletti nyaraló és az anyád, kijózanodsz és megint az a cserfes kislány vagy a gyíkkal a kezében, mint régen, én pedig az a szegénylős fiú a piros tetős házból, akire szűk a pókemberes pulcsija és tejszőke a haja. Akivel nyaranta játszottál. Akivel lekvárt ettél és fára másztál, aki soha nem mert neked elmondani, tőle kaptad a piros betűkkel írt levelet, nem pedig Palitól, aki szemben lakott.

Deja vu motoszkál a porcikáimban, ahogy egymás előtt ülünk. Én mosolygok, te mosolyogsz, egy kis gyík szalad el a lábam előtt.

Leszel a barátom? – ugrik be a kép.

– Igen – feleled másodjára is.

SOMOSI ZSUZSI

Somos Zsuzsanna Sára vagyok. Nemrégiben töltöttem a tizenhetet, a Zrínyi Ilona Gimnáziumba járok. AJTP tagozatos harmadéves kollégista vagyok. Csak, hogy a bűvös számnál maradjunk, szintén három éve kezdtem el komolyabban foglalkozni az írással. Ebben nagy segítségemre volt magyartanárom, Martinovszkyné Kondrák Margit, aki felkészített különböző pályázatokra, versenyekre. Régebben próbálkoztam (sőt még ma is) internetes oldalakon történő írással. Ilyen például a Wattpad. Egy városi versenyen („A kommunizmus áldozataira emlékezünk” címmel futott) különdíjat nyertem, és voltak kisebb versenyeken első-második helyezéseim. A különdíjas novellám szerepelt a Semjéni Krónikákban, annak a településnek az újságában, ahonnan származom. Ami leginkább motivált az utóbbi időben, az írásban, az tagadhatatlanul a zene és Bobbi Dempsey egy idézete: „Don't tell me it's raining. Show me what it feels like to be standing in the rain. Azaz: „Ne azt mondjuk, hogy esik az eső, hanem mutassuk meg milyen érzés az esőben állni.” Ez a célom.

Szeretném valójában megmutatni másoknak, „milyen érzés az esőben állni”.

Kamillák

Sajgott a lábam. Minden egyes lépésnél egyre nagyobb fájdalom nyilallt bele, olyan jól ismert izomláz, de nem álltam meg a térdig érő fűvel – inkább gazzal – borított emelkedőn. Hajtott a kíváncsiság, a reménykedés, illetve az akaraterő. Vajon olyan látvány vár, mint hat éve? Olyan maradt a rét, a folyó? A virágok illatát ugyanúgy érezni? Ezt hamarosan megtudom.

Csak pár fájdalmas lépésemben, a szűrő oldalamba került, és felértem a domb tetejére. Mitagadás, kellően elfáradtam. A látvány azonban rabul ejtett. Hiába fújt olyan erősen a szél, hogy szőke loboncos hajamat szabályosan tépte, egy-két kóbor tincs így is a szemembe került, ki kellett őket simítanom onnan a bal kezemmel, a jobbal ugyanis a szalmakalapomat fogtam. Térdig érő világoszöld ruhámba pedig minden gond nélkül ugyanúgy belekapott, és próbálta hátráztatni előrehaladásomat. Viszont megérte. Az előttem elterülő, fehér kamillákkal borított rétet élénkpiros pipacsokkal díszítette az anyatermészet. A folyó ívesen kanyarodott zöldeskék vizével a nem messze hömpölygő fűzfák tövében. Semmit sem változott. Ez jó érzéssel töltött el, hogy gyerekkorom kedvenc rejtekhelye érintetlen maradt a durva, mindent felőrlő emberi társadalomtól. Kicsit már sajnálom, hogy ennyi időnek kellett eltelnie, hogy újra eljőjjen ide. Csak nemrégiben értettem meg, hogy milyen értékes is az idő. Mert születésünkkel elindul egy bizonyos homokóra, és nem figyelünk rá, pedig nagyon is kéne, mert nem tudjuk így vakon, hogy mennyi homokszemcse pereg benne. Eltöltjük az időt veszekedéssel, gyűlölködéssel, értelmetlen posztolásokkal, mint „mit ettem ma vacsorára”, videójátékokkal és egyéb érdektelen apróságokkal. Csak akkor eszmélünk fel, ha fogyóban

van, azaz elénk tolnak egy papírt, amin feketén-fehéren ott virít, ennyi idő van. Én sem voltam különb. Most pedig ez a fogyó idő készlet, hogy idejőjtek, mert nemcsak egykori kedvenc, titkos helyemen állok, hanem a legjobban gyűlöltn is. Lehajoltam, hogy szakítsak egy pipacsot.

– Lili, fáj a lábam! – nyöszörögte mögöttem a barna hajú kislány, kinek szeme teljesen ugyanolyan színben pompázott, mint az enyém. Családi vonás.

– Gyere, már itt is vagyunk, Vencel! – próbáltam biztatni a hét éves öcsémet, aki piros pólójával és nadrágjával eltéveszthetetlen volt a zöld gazok tengerében.

– Az előbb is ezt mondtad!

– Nézd csak! – segítettem fel az utolsó lépésnél kezemmel a domb tetejére.

A duzzogó kislány arca hirtelen megelevenedett, ahogy elénk tárult a táj. Kicsit megnyugodtam, hisz én rángattam ide, megmutatni a kedvenc helyemet. Nagyit azt mondta, ha már sétálni jövünk, hozzunk neki egy kis kamillát is. Egyből ez a hely jutott az eszembe.

– Gyere, fogócskázunk! – húzgálta meg a pólóm alját, kizökkenve merengésemből.

– Nem, itt nem jó fogócskázni. Túl sok a méh – húztam el a számat.

Az a sok virág persze némi élőlényt is vonzott magával. Előszórással a darazsakat is.

– Akkor... ússzunk! – csillant fel a szeme a folyót meglátva.

– Vencel, nagy a sodrás, itt tilos fürdeni! Egyébként azt mondtuk nagyinak, hogy szedünk neki kamillát.

– Nem akarok virágot szedni! Egek, talán mégis csak a játszótérre kellett volna mennünk. Végül is egy toporzékoló kislány azért tud alkotni a hisztizés színpadján, ha nagyon akar valamit. Vencel meg igencsak akaratos volt.

– Jó, szedünk egy üveggel – mutattam fel a befőttesüveget a kezemben -, és megyünk a játszótérre – adtam be a mentő ötletet.

– Nem szeretnék a játszótérre menni... Itt akarok maradni.

Meglepődötten néztem testvéremre, és egy kicsit talán el is mosolyodtam. Ő is szeret itt lenni! Az én titkos helyem, ami... már inkább a MI titkos helyünk lett a mai napon.

– És mit szeretnél itt csinálni? – fordultam kíváncsian felé.

– Te mit szoktál? – nézett rám, miután nem jutott eszébe – gyanítom – semmi érdekes.

– Rajzolni, énekelni és... rengeteget sétálni – soroltam egy-két apróságot.

– Sétáljunk! – nézett fel rám.

– Azt hittem, fáj a lábad.

– Nem is igaz! – fonta keresztbe a kezeit maga előtt.

Így elindultunk a réten, a gyönyörű időben. A lány szellő kellemesen simogatott, a nap sugarai pedig lágyan cirógatták az ember bőrét. A fák tövében megálltam kamillát szedni. Az tisztán látszott, hogy Vencel a virágszedés ügyében nem gondolta meg magát, mert az „lányos” dolog. Talált magának jobb elfoglaltságot. Néztem nevetve, ahogy a testvérem mindenáron igyekszik megfogni a pávaszemes lepkét, ami körülötünk repkedett. Amikor azonban az tovafelelt, kavicsokat kezdett el dobálni a vízbe. Ez már kevésbé tetszett. Direkt nem említettem meg neki a kacsázás dolgot.

– Vencel, gyere el a parttól! – kiáltottam neki oda, amikor odaért ahhoz a partszakaszhoz, ami az erősen hullámozó víz felé nyúlt.

– De miért? – nyafogta

– Mert veszélyes!

– De én a parton vagyok, ez nem víz!

– Gyere ide! – indultam el felé, miközben hangom parancsoló volt.

Nem szerettem sohasem így beszélni vele, de mindig kiprovokálta. Anyáék gyakran voltak távol, mi meg szinte az egész nyarat nagyiéknál töltöttük, és hát persze, testvérem és a vele járó fegyelmezés, védelmezés az én hatásköröm volt. Vencel jól ismerte ezt a hangnemet, ezért jónak látta felém indulni, bár arca dacos maradt. Megnyugodva visszafordultam, hogy leszedjem még azt a pár szálat, ami még hiányzott az üvegből. Egy-kettő... hét. Még egy csobbanás. Felnéztem újra a fűből, hogy újra az öcsémre szóljak, sőt már a szám is résnyire nyílt. Arcom azonban megdermedt. Vencel nem volt sehol.

– Vencel! Gyere ide!

Nem volt semmi válasz.

– Vencel, ez nem jó játék! Azonnal gyere ide! – hangom már nem volt határozott, hanem remegett.

Még mindig nem történt semmi. A rét madarai elhallgattak, a szellő sem susogott, csak a víz hullámozása hallatszott. A víz... Hirtelen felpattantam a földről, lábaim maguktól megiramodva egyenesen a part széle felé vették az irányt. Ugye nem... Ugye nem! Vencel elindult felém. Igen elindult felém, amikor én elfordultam... Édes istenem, mit tettem! Nem figyeltem oda rá. Nem is tud úszni... miért engedtem a part közelébe? Itt még öt másodperc is rengeteget számít! Oda kellett volna rá figyelnem. Csak hétéves! Miért nem vártam meg, amíg ideér? Miért hoztam egyáltalán ide? Mit tettem... A parthoz érve a víz már közel sem tűnt olyan gyönyörű csillogónak, mint távolról. Gyűlöltem, utáltam azokkal a hullámokkal együtt az egészet, a helyet, mindent! Szememmel folyamatosan vizslattam a sodrást, majd megláttam a leomlott partrészt és az elmerülő piros anyagot és az apró karocskát. Ösztönösen ugrottam a vízbe. A hideg végigfutott a testemen, ahogy a folyadék a bőrömhöz ért. A farmer hosszúnadrágom és a fehér pólóm pedig minden cseppet, amit csak lehetett, magába szívott, és húzott lefele. Nem láttam semmit a víz alatt. A sodrás felkapott, és vitt egyenesen. Karommal rásegítettem a tempóra, s amikor pár másodpercen belül a leomlott részhez érkeztem, a mélybe buktam és vakon nyújtottam ki a kezemet bízva, hogy talán még nem késő. Ujjaim hideg anyaghoz értek a sötétben. Megragadtam erősen, és a felszínre húztam a súlyos, apró testet. Vencel... köhögött egy aprót... a hátamra vettem, de karjai nem kapaszkodtak belém olyannyira, hogy megtartsa magát, ezért nekem kellett fognom. A sodrás tovább vitt minket. Fognom kellett, de ki kell mennünk a partra, amíg nem késő, azonban hiába kapálództam, a part egyre távolabb került. Sírnunk akartam. Sírnunk a kétségbeesésben, hogy tehetetlen vagyok, és ha bármi baja is lesz Vencelnek... újra megpróbáltam minden erőmmel a parthoz közelebb menni, esélytelenül. Sodort hátra messzebb, egyre messzebb. Lábam elfáradtak, nem bírtam ilyen tempóban ekkora súllyal tovább taposni. Utáltam ezt az egészet, a vizet,

a helyet, az átkozott időjárást, mindent, ami arra vezérelt, hogy ma én idejőjjek. Kiabálni akartam, üvölni, hogy segítség – de kinek? Nincs itt senki... Senki! Kezdtém feladni. Nem akartam, de minden ellenünk dolgozott. Én tettem... én tettem ezt az öcsémmel. Ha magam lennék, nem csorognának így a sós könnyek az arcomon. Én tettem, és én is felelek magamért, de ez nem rólam szólt. Ekkor láttam meg egy farönköt. Olyan gyorsan kaptam felé, ahogy csak lehetett. Vencel köhögött, most már erősebben. Még nem késtem el... A farönkhöz fogtam, és mindkét karommal erősen kapaszkodtam belé. Lábaimba új erő tért, a remény ereje. Minden erőmmel a parthoz közelebb igyekeztem jutni. A folyó sodrása is lassult, a part pedig egyre közelebb volt. A ruhám még mindig húzott lefele, de nem törődtem vele. A cél lebegett a szemem előtt, és végül eljött az a partszakasz, ahol kapóra jött langaléta termetem....

– Nagyon elgondolkodtál, és persze még mindig leelőzöl – hallottam magam mögül egy ismerős fiú hangot.

– Csak előjött egy-két emlékem, Vencel – fordultam meg egy csokornyí pipaccsal a kezemben.

Majd beállt a csend közöttünk. Fújt a szél, és csicsergett megannyi madár... A héteves kislány igencsak sokat nőtt hat év alatt. Hangja mélyebb lett, haja kicsit sötétebb színt öltött, és nem is az élénken rikító piros póló, nadrág volt rajta, hanem sötétszürkére cserélte öltözékét. A szeme azonban ugyanolyan maradt, csak... szomorúbban tükröződött. Talán még nehezebben fogja fel, mint én, hogy napról napra elfogyok, míg végül hamarosan összeesek végleg. De nem akartam egy kórházban feküdni. Ugyanúgy bekövetkezne. Inkább itt vagyok, amíg lehetek, megteszem azt, amit eddig hanyagoltam. Az én időm hamarosan lejár.

– Én nem tudtalak megmenteni – mondta ki végül.

Ránéztem a testvéremre. Hat és félév volt köztünk. A korkülönbség nem kevés. De mégsem egy tizenhárom éves fiút láttam magam előtt. Sokkal inkább egy megtört embert. Megcsóváltam a fejemet.

– Tévedsz.

Erre felemelte lesütött tekintetét, és már nyitotta is a száját valamilyen magyarázkodás-félére.

– Tévedsz – vágtam ismét közbe, megismételve az előző kijelentésemet. – Számталanszor megmentettél... Amikor rossz kedvem volt, felvidítottál. Amikor kellett meghallgattál, és színesebbé tetted a szürke életemet, ha piszkáltál vagy idegesítettél. Amikor meg neked kellett segítség, megbíztál bennem, és hozzám fordultál. Megtánítottad nekem, milyen dolgok a fontosak, és mivel nem kell foglalkozni. Köszönöm – mosolyogtam rá.

Vencel arcán vegyes érzelmek kavargtak, könnyek csillogtak a szemében, amiket sűrűn pislogva igyekezett elrejtetni, de azért egy apró mosoly is megjelent rajta, csak egész halványan. Felemelte a kezét, és kitörölte szemeiből a könnyeket. Végül odalépett mellém.

– Szedjünk még kamillákat!

TÓTH VIRÁG

Tóth Virág vagyok, az Eötvös József Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium tanulója, 15 éves. Főleg verseket írok, de az utóbbi időben regényrészletekkel is próbálkoztam. Verseim középpontjában az emberi érzések állnak, számos írásomat a kisöcsém inspirálja.

Sokat pályáztam mostanában, ennek köszönhetően a Kerekasztal Színház által kiírt „Hívd fel a figyelmet egy társadalmi problémára” című pályázaton harmadik helyezést értem el. Versemből vitaszínházi előadás is készült, amit az iskolámban, és a nyíregyházi Művész Stúdióban is bemutattak. A munkáimat beküldtem a 42. Kárpát-medencei Sárvári Irodalmi táborba, amit középiskolás fiatalok számára írnak ki minden évben. Beke-rültem az első ötven diák közé, akik meghívást kaptak a sárvári táborba, ahol különböző műhelymunkák mellett irodalomról, írásról beszélgettünk. Nagyon sok hozzám hasonló emberrel ismerkedtem meg, óriási élmény volt. A zsűritől dicséretes oklevelet kaptam, a versemet publikálta a tábor antológiája. Szavalóversenyre is járok, élvezem a szövegtanu-lást. Első versem 8 évesen írtam egy szöcskéről, már akkor is kötődtem az állatokhoz. Az írás nekem lélekápolás is, a versek boldoggá tesznek. Szükségem van rájuk. Határozott elképzeléseim vannak egy bizonyos fantáziavilágról, amiben nap mint nap élek, és nem akarok visszajönni a valóságba.

Szivárványka (Drog)

Olyan aranyos vagy, ahogyan a szavaidban az utolsó betűk összefolynak az elsőkkel. Mész oda, ahol nem zavar semmi, de téged már a minden sem zavar. Remegő kezekkel keresed a tűt. Kell hozzá víz, keresel egy csöppet. A karodban nem jó, oda már túl sokat szúrtál. Röhögsz, a szemembe nézel, felemeled a nyelved, és az érbe szúrsz a tűvel. Lassan és körülményesen nyomod bele az anyagot, akkor beszélsz csak normálisan, ha van benned valami. Kell még, kell még, kell még. A kicsiny kis vágyaidd, arról, hogy szeret még az anyád, de már minden csak erről szól. Központi légüres tér anyagélet minden. A lerobbant park gyönyörű, szálldosnak benne egészségesként szárnya veszett, véres, nyeszlett madárkák. Neked így is tetszik. Az a kacska a szívedre ült. Az a sárga, Te vagy. Először csak csivített és repült szüntelen, most ücsörög nem létező tojásán a párját sem keresve. Együtt ültök, és kedvelitek egymást. Egy-egy szín, és egy-egy árnyalat belemosódott a látásodba, mosógépéletedben bemaszato-lják egymást a ruhák, nem akarsz kiöblítőzni, boldog vagy. Esetlen szavaidba néha-néha beakad egy mosoly, mint a pulcsin a cipzár, és se fel, se le nem tudod húzni. Halványan megjelenik a szemfehérjédben néhány piros ér, szirmokat bontanak benne az érzések. Te jó vagy, itt mindenki jó. Áthajol feletted a szivárványka újra, csókolja beléd a nevetést a földön, a szemedbe hullanak hajának tincsei, nem találod már a vénádat miatta. Pillangós mesekertbe sétálsz, otthagysz magamra. Milyen szép pöttyözött... feltéped az ujjadon a bőröd, édes csokifolyó ömlik belőle, habcsókhajó, rajta a fellege-kig zongoráz neked egy csokiba fulladt teknősbéka, a hátára fordul, és karjaiba dőlsz, ő pedig csak hintáztat veled, és tovább zenél, ameddig a Napig nem értek. Már érzed a

meleget, kellemes. Forró, éget, most már rossz nagyon, és sárga pötty. Fénymerülés...
Az ágyba vered a fejed. A lámpa szanaszét tört, darabjai a földön beszélgetnek veled.
Kicsit megégett az arcod, és az elmédben a repedések vitatkoznak velem. Tátva a szád,
belerepülnek a szeretetfoszlányok bogarakként, kimeredt a szemed, bámulsz rám, és
legközelebb majd magaddal viszel engem is...

Kétely

Hosszúra hagyott körmök befűrődnek
Mosolyogva, szembenézve a bőrrel
A gondolatok kézen fogva mocoognak
Az érzésekkel szétfeszítve

Minden rendben
Nem fog összegubancolódni semmi
Mi van bennem?
Szívrendetlenség

Oda utazok, ahová akarok
Sosem lesz olyan jó itt, mint ott
Testben maradok
Fejben mehetek

Piros, kicsi vulkán
Nem tör ki, csak óvatosan folyik
A kinyitás után
Kilazul a varrat

Magamba néztem
Miért lesz egy vágy rossz?
Még mindig nem értem
Ugyanolyan vagyok belül, mint a többiek

A szív, a máj, a lép, félek
Gyorsan összevarrom a testem
Hangos fantáziavilágban élek
Néha azért még kinyitom magam...

Szívbuoksztatyor

Hervadt virág egy őszi napon
Ráncos, idővájatos
Az életben járatos
Egy sápadt arc

Közel a föld
Az egyetlen barátja
Csíkos nejlonba
Bújtak a vágyak, csönd

Némán létezni
A raktárba, csíkos belsejébe
Dobálja az érzéseket
Koppanni hallja

Zaj az éjszakában
Csendricsaj levélben
Minden fában

Összeesett, ráncos bőr-élet
Remegő kéz
Szívkiolvadás
Minden százaz

Föld és aszfaltbarátság
Koszos, szakadt ruhák
Kóbor kutyák, sátoros fák
Mutogató kezek

Szívbuoksztatyor
Por és homok
Érzésfokok
Milyen idióta lépcső...

Bábki slány

Eldobva fekszem, magatehetetlenül
Játszanom kell az élettel, mert unatkozik
Mosolyt csalni elképzelt arcára
Nevető tárgyak, kitépelt cérnabranül

És itt van mindenki, aki eddig félt, együtt játszunk
Jajveszékélő hangok a sötétből
Suttogó, reményvesztett angyalok
Ismeretlen, kezek kapnak fel megint

Ócska, szaggatott pillangószárny függönyök
Poros színpad
Kényelmetlen ruhácska
Kellékek a tárgyaim

Új cérna jön
Donor vagyok, és továbbadom a vattáim
De a közönség csak kacag és tapsol
Megvarnak, hogy újra játszani tudjak

De mikor fények szegeződnek rám
Nem lehetek a magamé
Csak egy vad oroszlánnak álcázott
Keservesen síró bábki slány...

NÉMETH ERIKA
A szobrász emlékére

Elhunyt Tóth Sándor Munkácsy-díjas
szobrászművész, éremművész

Gazdag, munkában töltött évek után, 86 esztendőskorában távozott közülünk Tóth Sándor szobrászművész.

Művei és személyes élete kapcsán is sok szállal kötődött Nyíregyháza, Miskolc és Szeged városához. Művészi életútja teli volt megpróbáltatásokkal és sikerekkel. Főiskolai éveinek idején, s közvetlenül utána is, megtapasztalta az 56-os forradalomban való részvételének következményeit. Mellőzött alkotóként vidékre került, amit utóbb nagyon megszeretett. Először Hódmezővásárhelyen kapott alkotóműhelyt, majd a szegedi művészeti életbe is bekapcsolódott. Szakmai tudása miatt mindig foglalkoztatták, folyamatosan dolgozott. Később a művészeti élet területén vezető szakmai szerepekhez jutott Szeged önkormányzatában. Nevéhez fűződik többek között a nagy hagyományokkal bíró szegedi Tömörkény István Művészeti Szakközépiskola megalapítása, ahol már a legelső évfolyamokat is oktatta. Számos, később kiváló művész számára ő tanította meg a szakma alapjait.

Közreműködött a Sóstói Nemzetközi Éremművészeti és Kislasztikai Alkotótelep megalapításában, amelynek működését későbbiekben is odaadó figyelemmel kísérte.

Miskolcot tartotta valódi szülővárosának, de egyenlő szeretettel gondolt Szegedre és Nyíregyházára is, ahol szintén sokáig dolgozott. Kiemelkedő munkájaként említette a miskolci Nagyboldogasszony plébániatemplom és az egri Székesegyház bronzműves kapuit, valamint a máriapócsi Kegyetemplom bronzkapujának elkészítését.

Korai éveinek legszebb alkotásai nagyméretű, figurális kompozíciókat ábrázoló rézdomborításai voltak, amelyeknek formavilága, művészete leginkább Medgyessy és Ferenczy Béni munkásságával rokon. Nagy hatással volt rá mestere, Kisfaludy Strobl Zsigmond, akinek tanításai egész életében fontos igazságokat jelentettek számára.

Nyíregyházán számos alkotása található, például a Jósza András Kórház orvosait ábrázoló monumentális éremfala, vagy a kedves kis teret díszítő Szent Miklós kútja.

Szívügyének tekintette a szobrászat oktatásának kérdéseit. A kortárs irányzatokról határozott véleménye volt, amelyet sosem rejtegetett mások előtt. Minden nyilatkozatában éltette a reneszánsz művészetet, e korszaknak az alkotásról szóló gondolkodása nyűgözte le igazán. Igyekezett alázatos és pontos munkát végezni, a megrendelés céljának, funkciójának alárendelve alkotni. Nem állt tőle távol az a gondolat, hogy önmagát mesteremberként határozza meg. Iparos családba született, ahol a munka szeretete és a mesterségbeli tudás mindig elsődleges volt.

Széleskörűen tájékozott művészként festéssel is foglalkozott, de vonzotta a komolyzene és a színészet is. A világban zajló változásokat naprakészen követte, de kifejezetten a szakmáját érintő folyamatok érdekelték. Idős korában is rendkívül aktívan élt: egy-egy jelentősebb kiállítás megtekintése érdekében beutazta az országot.

Szívesen tett eleget külföldi meghívásoknak: örömmel tartott kurzust például Amerikában, ahol egyéni kiállítása megrendezésére is felkérték.

Kitüntetett figyelemmel fordult a szegedi és a nyíregyházi művészeti szakközépiskolák oktatási munkája felé. Kedves érdeklődése, váratlan megjelenése minden évben meglepetés volt számunkra. Kifogyhatatlanul mesélt. Izgalmas anekdotákat fiatalok-ról, neves kortársairól, de legújabb tapasztalatait, gondolatait is megosztotta a diákokkal, és azokkal, akiket nagyon szeretett.

Szelektálni kényszerült a barátok között; érthető módon nagy törést okozott számára, amikor megismerte a kommunizmus idején róla készült jelentéseket. Azokat, amelyeket gyakran barátai írtak róla. A politikai szélkakasokat később is elítélte. Az aktuális rendszereket saját érdekeik szerint kiszolgáló törtető mesterkedésein pedig csak mosolygott.

Azzal, hogy véleményét hízelgés nélkül vállalta, más alkotók művészetéről is, egyes körökben nem tette népszerűvé, de a mondanivalójának súlya volt. Érdekes módon ez a fajta megingathatatlan értékítélet mégsem zárta ki azt, hogy kíváncsi legyen az új dolgokra, a kortárs törekvésekre. Amikor pedig számára nem kedvelt anyagokkal vagy megoldásokkal találkozott, de abban megtalálta a művészetet és a rendkívüliséget, akkor soha nem fukarkodott a dicsérrel, az elismeréssel. Mert mindenkor a szobrászat alapértékeit tartotta szem előtt, az anyag tiszteletét, a tér-forma-tartalom egységét, a funkció sajátosságait. A mesterségbeli tudás feltételeként elengedhetetlennek tartotta a rajzi és az anatómiai ismeretek elsajátítását. A művész számára a sokirányú műveltség megszerzését tartotta fontosnak.

Lehet vita tárgya az, hogy saját művei esetében mindig sikeresen megvalósultak-e ezek a törekvések, de kétség sem fér hozzá, hogy munkája során folytonosan erre törekedett.

Száma számára a szobrász megrendelésekre dolgozó, professzionális mester volt, és nem csupán olyan alkotó, aki önmaga kifejezését tekinti művészi céljának.

Utolsó alkotói évtizedeiben is aktívan dolgozott. Élete során több mint ezer éremoldalt tervezett, s több száz köztéri szobrárt állították fel. Éremművészetének kiemelkedő állomásai voltak, amikor elnyerte Ravenna város aranyérmét, illetve amikor

megnyerte a firenzei Giorgio Vasari Nemzetközi Éremverseny harmadik díját. Érmeiből álló egyéni kiállítása nyílt többek között a bécsi Kunsthistorisches Múzeumban, de alkotásait számos múzeum és közgyűjtemény ma is őrzi.

Nyíregyházán berendezett alkotóműhelyében több évtizedig dolgozott. Nagyon szerette a várost, igyekezett kezdeményező ötletekkel jelen lenni a kulturális életben. Néhány éve véglegesen Szegedre költözött, családja közelébe. Munkakedvét nem tudták megtörni a betegségek, és az sem, hogy műhelyét több alkalommal kifosztották.

Ha fontos esemény történt Nyíregyházán, vagy átutazóban volt, mindig meglátogatta a múzeumokat, illetve a művészeti szakközépiskolát. Megtekintette az aktuális kiállításokat a városban. Öröm volt, amikor feltűnt szálás, magas alakja az iskolakapuban, és mosolyogva sietett a szobrászműhelyek felé.

Hiányozni fog. Hiányozni fog, amikor sarkos véleményt akarunk hallani, amikor régi meséket akarunk megismerni, amikor a mesterség csínjait szeretnénk tanulni, s amikor a művészet iránti igaz szeretetet akarjuk érezni.

Utolsó éveiben tudatosan gondozta-szervezte életművének bemutatkozó kiállításait, melyek Nyíregyházán, Hódmezővásárhelyen és Szegeden is elismerést váltottak ki. Munkássága elismeréseként Szeged város önkormányzata 2018-ban nagyszabású díszünnepséggel köszöntötte 85. születésnapja alkalmából.

Megrendülten búcsúznunk Tóth Sándortól, akinek alkotói életműve teljesen összhangban volt a művészetről alkotott meggyőződésével, elméleti és szakmai értelemben is. Fegyelmezett munkával követte azt az utat, amelyben hitt, és arról le nem tért. A megmászhatatlanság fogalmát alkotómunkája kapcsán értelmezhetjük eddig, most halála tényére vonatkoztatva kell elfogadnunk. Vigaszt jelenthet számunkra az, hogy biztosan érezte, élete és munkája során kifejtett erőfeszítései hasznosak voltak. Legfőbb boldogságát pedig kis unokái és szerető családja jelentette számára. Ennek a családnak a gyászában, a veszteségben szomorúan osztoznak művészkollégái és Nyíregyháza városa is.

Köszönettel tartozunk neki, nem csupán alkotómunkája miatt, de mindazokért a gesztusokért is, amelyekkel fiatal kollégáit támogatta. Segítette őket megrendelésekhez és művészlakásokhoz jutni. Nem sajnálta a tudását megosztani az ifjú szobrászokkal. Ezek a fiatalok nem feledik őt. Több nemzedék állt vele szoros kapcsolatban, tanítványai tanítványait unokáiként szerette. Engem is. A fájdalmas hír is *szakmai családján* keresztül jutott el hozzánk. Ez volt kívánsága. Szerényen távozni.

Néhány hete aggódó telefonok érkeztek, hogy ki fejezze be megkezdett munkáit, melyekkel az utolsó pillanatig foglalkozott. Mely bronzöntő műhelyekben dolgozott, hogyan lehetne utolérni a műveket? Világosan felidéződött bennem az a nap, amikor megismertette velem a legjobb bronzöntő műhelyeket, minden információt átadott, önzetlenül, szeretettel segítette indulásomat. Nehéz meghatottság nélkül emlékezni erre.

Hiszem, hogy a szobrász hiánya nem csak akkor érződik erősen, amikor félbe maradt műveire vár a megrendelő. Vallom, hogy munkássága kultúrának igaz és élő része marad.

Szerzőink

- Aszalós Éva – történész, főiskolai docens, Nyíregyházi Egyetem
Barkóczi Eszter – középiskolai diák, Nyíregyháza
Béres Tamás – író, Nyíregyháza
Cs. Jónás Erzsébet – professor emerita, nyelvész, Nyíregyháza
Kulcsár Attila – építész, főiskolai tanár, Nyíregyháza
Lakatos Artúr Lóránd – történész, közíró, Kolozsvár
Madarász Imre – irodalomtörténész, habilitált egyetemi docens, Debrecen
Magyar Boglárka – középiskolai diák, Nyíregyháza
Máriás József – újságíró, Nyíregyháza
Marik Sándor – újságíró, Budapest
Nagy Zsuka – költő, Nyíregyháza
Pál Andrea – középiskolai tanár, Nyíregyháza
Péri Benedek – turkológus, habilitált egyetemi docens, Budapest
Simon Csaba – főiskolai docens, Nyíregyházi Egyetem
Somos Zsuzsanna Sára – középiskolai diák, Nyíregyháza
Tóth Virág – középiskolai diák, Nyíregyháza

500 Ft

EKLER DEZSŐ: KILÁTÓTORONY (NAGYKÁLLÓ, 1988)

nka
Nemzeti Kulturális Alap